

UNIVERZITA KARLOVA
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV ČESKÝCH DĚJIN

RIGORÓZNÍ PRÁCE

**Gustav Habrman – cesta sociálního demokrata
od „anarchismu“ k „revisionismu“**

(Gustav Habrman – Social Democrat on the Way from „Anarchism“ to
„Revisionism“)

Autor práce: Mgr. Lukáš Šlehofer

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Jana Čechurová, Ph.D

Praha 2009

Prohlášení o původnosti práce

Prohlašuji, že tato práce je původní, vypracoval jsem ji samostatně pod vedením Doc. PhDr. Jany Čechurové, Ph.D, a veškerou použitou literaturu a další zdroje jsem uvedl v seznamu na konci práce.

Lukáš Šlehofer

Obsah

Úvod.....	3
Cíle a struktura práce	3
Prameny a literatura	6
Poděkování.....	12
Dětství a mládí	13
Rodina a rané dětství.....	13
Škola a učení	16
Habrmanovo dětství v porovnání s ostatními pozdějšími dělnickými vůdci	20
Vídeňský pobyt	22
Příchod do Vídně	22
První kontakty se socialismem.....	25
Vznik a vývoj českého sociálně demokratického hnutí v 70. a 80. letech.....	28
Socialista Habrman	32
Na cestě do vězení.....	39
Habrmanova vídeňská léta – shrnutí.....	42
V kriminále	43
Vyšetřování a odsouzení	43
Vězení	44
Zpět v České Třebové	49
Léta v kriminále – shrnutí	51
V Paříži	51
Pobyt v Paříži – shrnutí.....	55
Do Ameriky.....	56
První cesta do Ameriky	56
Druhá cesta do Ameriky.....	60
Práce pro tisk.....	61
Na pomoc Kubě	64
Americké dělnické hnutí	66
Třetí cesta do Ameriky.....	69
Habrman a Amerika – shrnutí	72
Vnímání cizích zemí	73
Města.....	74
Zábava a trávení volného času	76
Pohled na práci.....	78
Pohled na cizince a menšiny	79
Tisk.....	80
Cizí jazyky	81
Cizí země – shrnutí	82
Redaktorem a poslancem	82
Dělnické hnutí v 90. letech 19. století.....	82
Redaktorem v Brně a Vídni	86
Redaktorem Nové doby.....	89
Habrmanovo působení v Plzni	91
Habrmanovo postavení ve straně a sociální demokracie na Plzeňsku	93

Poslancem rakouského parlamentu	97
Habrmanova redaktorská a poslanecká léta	101
Válka	101
Vypuknutí války a první rok války	101
Za války v Plzni aneb Život v zázemí	103
Ženevská mise v roce 1915	108
Habrmanova účast v domácí politice v letech 1916–1917	109
Stockholmská konference	112
Habrman v domácí politice v druhé polovině roku 1917 a v roce 1918	114
Ženeva 1918	119
Habrmanovy válečné paměti a jeho úloha za války	120
Ministr, poslanec a senátor první Československé republiky	124
Sociální demokracie na cestě k rozkolu	124
Členem vlády	137
Ministrem školství	148
Habrmanův poměr k církvi a snaha o laicizaci školství	158
Ministr sociální péče	163
Habrmanova aféra	170
Rodina a soukromý život	174
Senátor	177
Smrt	180
Habrman v první republice	182
Závěr	183
Použité prameny a literatura	187
Archivy	187
Tisk	187
Prameny tištěné a tiskem vydané	187
Literatura	189
Summary	197

Úvod

Cíle a struktura práce

Předkládaná rigorózní práce navazuje na moji diplomovou práci obhájenou na Ústavu českých dějin v září 2007. Hlavním cílem mé práce je zmapovat životní osudy významného sociálně demokratického politika Gustava Habrmana. Určitou červenou nití, která by se měla vinout celou prací, je pak popis jeho ideového vývoje od anarchistických počátků ve Vídni v osmdesátých letech devatenáctého století až po „revizionistické“ postoje prvorepublikového ministra.

Při přepracovávání původního textu pro účely této práce jsem v některých pasážích celé části významným způsobem doplnil nebo je úplně nově napsal. Jedná se hlavně o poslední dvě kapitoly, které pojednávají o Habrmanově působení v období první světové války a první republiky. Jejich přílišná stručnost a nepropracovanost mi byla, nutno říci oprávněně, vytýkána oběma posudky a tak jsem se pokusil využít možnosti předložení rigorózní práce k nápravě tohoto nedostatku. S tím souviselo i relativně rozsáhlé bádání v archivech. Zatímco základem pro moji diplomovou práci byly informace čerpané z Habrmanových pamětí, pro zpracování práce rigorózní jsem se je pokusil doplnit o další, čerpané především z různých zdrojů uložených v archivních fondech nebo vydaných edicích.

Habrmanova postava je – dá se říci – nesmírně zajímavá. V mnohém je na poměry, ze kterých vyšla, výjimečná, v jiných věcech zase naprostým prototypem člověka určité sociální skupiny. Výjimečnost jistě tkví v zcestovalosti. V českých zemích té doby patrně neexistuje mnoho dalších dělnických předáků, kteří by poznali takový kus světa jako Habrman. Neobvyklá byla mezi lidmi, kteří vzešli z dělnického hnutí, i jeho znalost jazyků. Na druhou stranu prodělal v rámci sociální demokracie kariéru, která nese shodné prvky s celou řadou dalších stranických předáků, byť Habrman začal stoupat po pomyslném žebříčku v o něco starším věku, než bylo běžné. Z redaktora se stal poslancem předlitavského parlamentu, aby po vzniku republiky byl jmenován ministrem. Kariéru zakončil jako senátor.

Při zpracovávání života Gustava Habrmana jsem se inspiroval řadou vědeckých monografií, které v poslední době o osobnostech prvorepublikové politiky vycházejí.¹ Bohužel se mezi nimi takřka nenachází práce o sociálních demokratech. Jediné dvě čestné výjimky, z nichž ještě jedna je bohužel nevydaná, tvoří biografie Vlastimila Tusara z pera Zdeňka Kárníka² a pak zdařilá a inspirativní práce Jiřího Nohy a Rudolfa Bechyně.³

Po rozvaze, jak život Gustava Habrmana uchopit, jsem se rozhodl pro více méně klasické schéma a budu jej popisovat více méně chronologicky, od narození až po smrt. Podle fází ohraničených určitými výraznými mezníky, na které můžeme jeho život rozčlenit, jsem také strukturoval celou práci na kapitoly. Výjimkou je pouze jedna kapitola, která popisuje dojmy z cizích zemí. V práci bych se rád hodně soustředil na osobu jejího „hlavního hrdiny“. O otázkách souvisejících s vývojem společnosti a sociálně demokratické strany se budu zmiňovat, jen pokud to bude bezpodmínečně nutné pro pochopení kontextu Habrmanových aktivit.

První kapitola je logicky věnována Habrmanovu dětství a dospívání v České Třebové. Rád bych v ní ukázal poměry majetkové i názorové, v jakých Habrman vyrůstal a v jakých se formoval jeho pohled na svět. Druhá kapitola by měla popisovat Habrmanův pobyt ve Vídni, který byl důležitý proto, že se během něj seznámil s myšlenkami socialismu, kterým pak zůstal věrný po celý zbytek života. Chtěl bych poukázat na povahu idejí, které byly v hnutí živé a které mladý Habrman nekriticky přijímal. Celé jeho působení v dělnickém hnutí bych pak rád zasadil do rámce širšího vývoje tohoto hnutí. Třetí část mé diplomové práce by se měla zabývat neradostnou částí Habrmanova života, a to jeho pobytu ve vězení. Další kapitola by se měla zabývat pobytem v Paříži a vlivem anarchistických

¹ Podle mého názoru patří k nejzdařilejším: Čechurová - Šetřilová, Jana: Alois Rašín. Dramatický život českého politika, Argo, Praha 1997; Lustigová, Martina: Karel Kramář. První československý premiér, Vyšehrad, Praha 2007; Miller, Daniel: Antonín Švehla. Mistr politických kompromisů, Argo, Praha 2001; Vykoupil, Libor: Jiří Stříbrný. Portrét politika, Matice moravská, Brno 2003

² Kárník, Zdeněk: Vlastimil Tusar. Novinář, politik, diplomat, Česká strana sociálně demokratická, Praha 2005

³ Noha, Jiří: Socialismus jest práce. Život Rudolfa Bechyně 1881-1948, rigorózní práce, FF UK, Praha 2006

myšlenek, se kterými se v tomto městě Habrman do hloubky seznámil, na jeho vlastní názory. V páté kapitole bych rád popsal Habrmanův pobyt v Americe, a to včetně krátkého exkurzu do dějin dělnického hnutí v USA. Velmi důležité podle mého názoru bylo, že si Habrman mohl v této zemi poprvé vyzkoušet práci redaktora dělnického časopisu, které se pak věnoval po svém návratu do Čech. Zároveň došlo, a na to bych chtěl alespoň nějakým způsobem upozornit, k přelomu v Habrmanově ideovém vývoji, neboť odmítl anarchismus a přiklonil se k názorům hlásaným uvnitř revitalizované Československé sociálně demokratické strany dělnické. V kapitole nazvané *Redaktorem a poslancem* bych rád popsal Habrmanovu kariéru uvnitř strany v období před první světovou válkou. Opominout bych nechtěl žádnou z oblastí jeho působnosti. Zabývat se tedy budu analýzou jeho působení ve stranickém tisku a krajském vedení strany. Své místo bude mít jistě i popis snahy o získání poslaneckého mandátu a následně alespoň stručný exkurz o tom, jak jej vykonával. Osmá kapitola by měla být přehledem Habrmanových aktivit za války. Rád bych se podrobněji zabýval formováním opozice proti Bohumíru Šmeralovi, v jejímž čele stál právě Habrman. Důležitou částí kapitoly bude i pojednání o účstech v různých zahraničních misích. Poslední část práce by se měla věnovat Habrmanově činnosti v době první republiky. Při promýšlení struktury této kapitoly jsem zápasil patrně s největšími problémy. Nakonec jsem se rozhodl opustit chronologický tok událostí a nejprve pojednat o Habrmanově úloze při rozkolu strany. Pak bych se chtěl zabývat jeho působením ve vládě, přičemž bych nerad zabředl do obecného popisu činnosti této instituce, ale chtěl bych se soustředit pouze na Habrmanovu osobu. Zvláštní kapitoly by pak měly popsat jeho působení v křeslech ministra školství a národní osvěty a následně i ministra sociální péče. V případě jeho působení v resortu školství si myslím, že si zvláštní pojednání zaslouží jeho proticírkevní smýšlení, ve kterém bych rád poukázal na jeho kořeny a pak i praktické projevy v Habrmanově politice. Budu se též věnovat popisu tzv. Habrmanovy aféry z roku 1925, která je podle mého názoru zajímavou ukázkou politických praktik stranických elit první republiky. Na závěr bych nechtěl opominout ani pokračování jeho kariéry po odchodu z vrcholové politiky, kdy působil v Senátu

Národního shromáždění doplněné krátkým exkurzem do Habrmanova životního stylu.

Prameny a literatura

Při zpracovávání životních osudů Gustava Habramana jsem se potýkal s častým nedostatkem přímých zpráv o jeho osobě. Zásadním badatelským problémem je, že po Gustavu Habrmanovi nezůstala téměř žádná pozůstalost; nebo lépe řečeno zůstala v majetku rodiny a ta ji byla nucena v důsledku obav před zásahem Gestapa v době okupace Československa Němci z podstatné části zničit. Do dnešních dní se dochovaly jen rukopisy jeho pamětí, které byly ale už v době první republiky vydány knižně, a pak také sbírka fotografií.⁴

Pro zpracování života Gustava Habrmana bylo tedy nutno sáhnout k jeho vydaným pamětem.⁵ Ty ovšem nepokrývají celou dobu jeho života. První, nazvané *Z mého života*, popisují Habrmanův život v letech 1879–1887, přičemž kapitola o pobytu v Americe pojednává pouze o jeho cestě na pomoc kubánským povstalcům. Habrman v jedné kapitole slibuje, že o zbytku svého pobytu pojedná v další knize. K jejímu napsání ani vydání však nedošlo. Kniha *Z mého života* vyšla celkem dvakrát.⁶ Poprvé v roce 1914, kdy byla rozdělena do čtyř sešitů, a podruhé už uceleně v roce 1924. V druhých pamětech, nazvaných *Mé vzpomínky z války*, shrnul Habrman své postřehy z dob první světové války. Tyto paměti byly vydány, alespoň pokud je mi známo, pouze jednou, a to v roce 1928.

Ke všem výše vyjmenovaným pramenům memoárového charakteru jsem se snažil přistupovat kriticky. Knihu *Z mého života* vydal Habrman ještě jako pouhý řadový poslanec Říšské rady, s čímž souvisí, podle mého názoru, mnohem

⁴ Obojí je v současnosti uloženo v majetku rodiny Ebelovy.

⁵ Habrman, Gustav: *Z mého života*. Vzpomínky, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1924; Habrman, Gustav: *Mé vzpomínky z války*. Črty a obrázky o událostech a zápasech za svobodu a samostatnost, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1928; kromě těchto knih vyšly po Habrmanově smrti ve velmi omezeném počtu jako bibliofilské tisky ještě dvě knížečky z jeho pera nazvané *Moje první láska* a *Jak si moje babička dědečka brala*, které jsou vzpomínkami na vlastní dětství, zpracovanými do formy krátkých povídek; Habrman, Gustav: *Jak si moje babička dědečka brala*, Odborné pokračovací školy typografické v Plzni, Plzeň 1932; Habrman, Gustav: *Moje první láska*, Odborné pokračovací školy typografické v Plzni, Plzeň 1933.

⁶ Správnější by bylo říct, že vyšla třikrát, protože její podstatné pasáže vycházely před první světovou válkou v plzeňských sociálně demokratických novinách *Nová doba*, kde Habrman působil jako redaktor.

menší potřeba něco vysvětlovat nebo se nějak obhajovat. Také míra vlastní stylizace do určité role je zde mnohem menší než v případě pamětí válečných. Ovšem ani v tomto díle se Habrman určitým snahám o budování vlastního obrazu podle zaběhnutých vzorů, platných pro sociálně demokratické vůdce, nevyhnul. Habrman obsáhle líčí své, můžeme-li to tak nazvat, „odbojové“ aktivity v socialistickém hnutí proti Rakousku. Neubráním se dojmu, že se občas snaží vypadat jako jeden z hlavních vůdců této činnosti. K nim však nikdy nepatřil. Po celou dobu byl jen řadovým členem sociálně demokratické strany. Možné ale je, že nešlo o záměr. Habrmanův pohled mohl být stále ještě ovlivněn pocity dospívajícího mladíka, který si často příliš neuvědomoval, co dělá. Zdá se, že mnoho věcí vykonal spíše v touze po dobrodružství než jako skutky uvědomělého socialisty. Habrman část vzpomínek věnoval i době svého věznění. Při čtení této kapitoly musíme mít na paměti, že uvěznění nebylo pro členy sociální demokracie diskvalifikující, ale naopak to mohlo postiženému „přinést body“. Habrman psal paměti už v době, kdy se musel ucházet o hlasy voličů, kteří byli v mnoha případech protirakousky naladěni. Na druhou stranu je ovšem třeba konstatovat, že různé možné náznaky popisů vlastního utrpení nepřekračují obvyklou míru, a dokonce je můžeme v tomto ohledu označit za spíše uměřené. Značná část pamětí popisuje Habrmanovy zážitky z cizích zemí. Při jejich čtení musíme vzít v úvahu, že ve Francii a ještě intenzivněji pak v Americe se Habrman stýkal s českou krajanskou komunitou. Nepatřil nikdy mezi lidi, kteří by byli v cizině úplně sami. To pochopitelně ovlivňuje jeho pohled na kultury daných zemí. Musíme to vzít v úvahu hlavně při interpretaci Habrmanových postřehů z ciziny, které považují za velmi cenný pramen k poznání toho, co bylo ve své době považováno za české a co za cizí. Paměti lze po stránce literární označit za poměrně zdařilé. Habrman je protkává líčením řady vtipných příhod a osobně můžu říci, že jsou velmi čtivé.

Druhé Habrmanovy paměti, *Mé vzpomínky z války*, vznikly deset let po skončení války, tedy v době, kdy byla ve společnosti živá diskuze o úloze jednotlivých složek protirakouského odboje. Habrman je psal jasně s úmyslem zasadit svou osobu mezi tvůrce československého státu. Z této knihy mám pocit, že Habrman cíleně vyzdvihuje vše, co by mohlo čtenáře v tomto dojmu utvrdit.

Ač bych nerad nějak Habrmanovy zásluhy zmenšoval, myslím si, že pasáže popisující, jak už na počátku války stál na straně protirakouské, nejsou zcela pravdivé. Nekorektní mi také přijde neustálé osočování Šmerala, jemuž lze jistě vyčítat mnohé, ale na druhou stranu mu je třeba přiznat i řadu zásluh, čemuž se však Habrman vyhýbá. Vezmeme-li na vědomí výše uvedené skutečnosti a s ohledem na ně budeme k Habrmanovým válečným pamětem přistupovat, můžeme je jinak označit za cenný zdroj zajímavých informací a postřehů. Vždyť Habrman za války patřil mezi čelné představitele protirakouského křídla sociální demokracie. Osobně také podnikl v roce 1915 cestu za Masarykem do Ženevy, zúčastnil se jednání Stockholmské konference a byl i členem delegace domácích představitelů při jednání s Edvardem Benešem v Ženevě v roce 1918.

Jak je z výše uvedeného patrné, Habrmanovy paměti obsahují pouze období 1879–1887 a 1914–1918. Pro zbytek Habrmanova života nemáme jeho přímé vzpomínky. Do jisté míry nám je mohou nahradit vzpomínky současníků, vydané většinou k jeho životním výročím nebo po jeho smrti.⁷ Právě okolnosti jejich vydání však značně deformují jejich výpovědní hodnotu, nechceme-li ovšem zrovna zkoumat způsoby glorifikace dělnických vůdců. Jsou totiž často velmi tendenční. Jejich jasným cílem je Habrmana oslavovat, a o problémech nebo negativních jevech se v nich proto nedočteme. Z těchto spisů je badatelsky nejzajímavější posmrtně vydaný soubor Habrmanových názorů a myšlenek,⁸ jehož podstatným nedostatkem ale je, že autor neuvádí zdroj, odkud jednotlivé Habrmanovy myšlenky čerpal.

Protože přímo Habrmanem zanechané primární prameny ke zpracování jeho života nestačily, musel jsem přistoupit ke studiu dalších možných zdrojů, ze kterých bych mohl získat potřebné informace. Pro popis Habrmanovy novinářské činnosti jsem řadu informací hledal v dobovém tisku. Velmi důležité proto bylo studium několika ročníků Habrmanem vedené *Nové doby*, což mi výrazně

⁷ Gustavu Habrmanovi 1864–1924 sociálně demokratické Plzeňsko, Omladina, Plzeň s. d. (pravděpod. 1924); Gustav Habrman. První ministr školství a národní osvěty Československé republiky, Státní nakladatelství, Praha 1932; Brosman, Bedřich: Gustav Habrman. Jeho život, práce a vzpomínky na velikou dobu, Vydavatelský odbor ÚSJU, Brno 1934.

⁸ Habrman, Gustav: Myšlenky a názory (uspořádal V. Masák), Dělnická akademie v Plzni, Plzeň 1934.

pomohlo při mapování jeho života v době od návratu z Ameriky do začátku první světové války.

Pro období jeho působení za první světové války se ukázal jako neocenitelný zdroj fond Československá sociálně demokratická strana dělnická. Byť se materiály strany z velké části nedochovaly a jejich zbytky uložené v uvedeném fondu jsou více než torzovité, jako zázrakem se v nich nachází knihy zápisů z jednání krajského zastupitelstva strany z let 1913 – 1928. Zajímavé informace se v nich hledají velmi těžko, mnohé je v obavě z persekuce rakouských úřadů pouze naznačeno nebo je zápis ze schůze opatřen drobnou notickou, že následovala důvěrná schůzka zvaných osob.⁹ Přesto se dá mnohé na základě jejich podrobného studia vyčíst a v komparaci s Habrmanovými paměťmi a vzpomínkami jeho spolupracovníku se pak dá vytvořit poměrně přesný obraz dobových poměrů.

Dále jsem při svém bádání využil fondů Ministerstvo sociální péče a Ministerstvo školství.¹⁰ Moje počáteční představy o tom, že v nich naleznou velké množství informací o Habrmanově správě těchto resortů se ukázaly jako falešné. Přesto se mi v nich podařilo nalézt řadu zajímavých údajů o fungování obou institucí, které zajímavě doplnily moje znalosti o Habrmanově činnosti. Nejvíce jsem z obou fondů využil hlášení jednotlivých odborů, které prezidium ministerstva schraňovalo pro vypracovávání výročních zpráv. V menší míře jsem pak využil materiál uložených v částech fondu, které uchovávají pozůstatky ministerských kanceláří. Zde uložené spisy jsou ale většinou zachované torzovitě. Ministři si zřejmě část své korespondence odnášeli a tak se z velké většiny nezachovala. Krátký exkurz jsem podnikl i do fondu Prezidium ministerské rady.¹¹ Zpočátku jsem měl v úmyslu projít všechny kartony obsahující zápisy z jednání vlád, na jejichž činnosti participoval Habrman, ale to se posléze ukázalo jako nerealizovatelné. Raději jsem užíval pro mapování jeho činnosti ve vládě

⁹ NA, ČSDSD, arch. jedn. 125, ka 16 Zápisník o schůzích výkonného výboru XX. Kraje, Zápis ze schůze 29. 12. 1916

¹⁰ NA, MŠ – P; NA, MSP – P

¹¹ NA, PMR

vydané edice výběrů ze zápisu z jednání vlád.¹² K Habrmanově činnosti za první republiky jsem dále našel řadu dalších informací v novinových článcích uložených ve fondu výstřižkového archivu Ministerstva zahraničních věcí,¹³ který je deponován v Národním archivu v Praze. K poznání práce v Národním shromáždění jsem pak využil elektronického archivu Parlamentu ČR, který byl volně dostupný na internetu.¹⁴

Dalším důležitým zdrojem informací, z něhož jsem čerpal údaje hlavně pro zpracování kapitoly o rozpadu sociální demokracie a kapitoly o Habrmanově aféře, byly fondy uložené v Archivu Akademie věd a to sice fond TGM a Edvard Beneš.¹⁵ Některé zajímavé poznatky jsem získal z korespondence, byť torzovitě, s Luděkem Pikem, uložené v Archivu města Plzně.¹⁶

Během psaní jsem také využil několika vydaných edic pramenů. Pro dějiny sociální demokracie považuji za velmi důležitou edici vydanou Petrem Prokšem.¹⁷ Přes velkou rozsáhlost uveřejněných pramenů jsem ale raději v některých případech sáhl přímo k vydaným protokolům z jednotlivých sjezdů strany. Další významnou edicí, se kterou jsem pracoval, byť s vědomím, že výběr dokumentů v ní uvedený je nutně podmíněn dobou vydání, byla sbírka dokumentů *Boj o směr vývoje československého státu I a II*.¹⁸ Dalším důležitým pramenem a do jisté míry i korektivem memoárů Gustava Habrmana pro mě byly vzpomínky a výroční sborníky jeho stranických kolegů.¹⁹

¹² Z protokolů schůzí první československé vlády 1918 – 1919 (ed. Machatková, Raisa – Malá, Irena), SÚA, Praha 1974; Z protokolů schůzí druhé československé vlády 1919 – 1920 (ed. Helešicová, Věra - Machatková, Raisa), SÚA, Praha 1984; Z protokolů schůzí třetí československé vlády 1920 (ed. Malá, Irena), SÚA, Praha 1982

¹³ Národní archiv, MZV – VA I, kart. 3214.

¹⁴ Webová adresa je <http://www.psp.cz/eknih>.

¹⁵ AÚTGM, EB I; AÚTGM, TGM

¹⁶ Archiv města Plzně, Pozůstalost L. Pika, karton 276.

¹⁷ Prokš, Petr (ed.): Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948, Historický ústav AV ČR, Praha 1999

¹⁸ *Boj o směr vývoje československého státu I.* (říjen 1918 – červen 1919), Nakladatelství ČSAV, Praha 1965; *Boj o směr vývoje československého státu II.* (červenec 1919 – květen 1921), Akademia, Praha 1969

¹⁹ Za všechny bych jmenoval: Bechyňova Padesátka, Vydal kruh jubilantových přátel, Olomouc 1931; Ksandr, F. X.: Dr. František Soukup - Tribun lidu. Sborník k šedesátce 1871 – 1931, Župní výkonný výbor čs. sociálně demokratické strany župy lounské, Kladno 1931

Kromě primárních pramenů jsem při psaní práce používal dostupnou literaturu, jež se váže k mému tématu. Prvním krokem bylo pochopitelně studium základních monografií o historii českých zemí v druhé polovině 19. století a první polovině století dvacátého²⁰ a dále též prací, které se vztahují k fungování politického systému, ať už předlitavského nebo prvorepublikového.²¹ Svou pozornost jsem též věnoval dějinám politického stranictví.²²

Při psaní práce o Gustavu Habrmanovi se nelze pochopitelně obejít bez hlubšího poznání problematiky vývoje dělnického hnutí. Nejpilnějším autorem k této problematice v českých zemích je bezesporu Zdeněk Šolle. Práce tohoto historika jsou bohaté na faktografické informace, ale vzhledem k tomu, že většina jeho publikací byla vydána v padesátých letech, musí se čtenář obrnit trpělivostí, neboť nesou punc své doby. Osobně jsem s knihami Zdeňka Šolleho příliš nepracoval. Nejvíce jsem používal poválečnou práci Miloslava Volfa²³ *Naše dělnické hnutí v minulosti* a knihu *Od Hainfeldu ke vzniku KSČ* z pera Jana Galandauera.²⁴ K období první světové války jsem pak nejčastěji sahal po vynikajícím díle Zdeňka Kárníka *Habsburk, Masaryk či Šmeral*.²⁵ K problematice existuje samozřejmě i celá řada dalších knih, časopiseckých studií nebo

²⁰ K období devatenáctého století Urban, Otto: *Česká společnost 1848–1918*, Svoboda, Praha 1982; Kořalka, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálně historické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v Českých zemích*, Argo, Praha 1996; k období první světové války Galandauer, Jan: *Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy*, Svoboda, Praha 1988; k období první republiky Kárník, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918–1938) I*, Libri, Praha 2000; Klimek, Antonín: *Velké dějiny zemí koruny české XIII. (1918–1929)*, Paseka, Praha – Litomyšl 2000; Olivová, Věra: *Dějiny první republiky*, Karolinum, Praha 2000.

²¹ Balík, Stanislav – Hloušek, Vít – Holzer, Jan – Šedo, Jakub: *Politický systém českých zemí 1848–1989*, MU a Mezinárodní politologický ústav, Brno 2006; Bobíková, Lenka – Šouša, Jiří: *Parlament. Kolbiště národů a národností*, H&H, Praha 1992; Broklová, Eva: *Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918–1938*, Slon, Praha 1992; Cabada, Ladislav – Šanc, David: *Český stranický systém ve 20. století*, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, Plzeň 2005; Krejčí, Oskar: *Kniha o volbách*, Victoria Publishing, Praha 1994; Urban, Otto: *Rakouský politický systém v 19. století*, in: *Společenské vědy ve škole*, 46/1989–1990, č. 9, str. 244 – 250

²² Malíř, Jiří – Marek, Pavel: *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004* díl I., Doplněk, Brno 2005; Malíř, Jiří: *Od spolků k moderním politickým stranám. Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848 – 1914*, FF MU, Brno 1996.

²³ Volf, Miloslav: *Naše dělnické hnutí v minulosti*, Práce, Praha 1947.

²⁴ Galandauer, Jan: *Od Hainfeldu ke vzniku KSČ 1889–1921*, Svoboda, Praha 1986.

²⁵ Kárník, Zdeněk: *Habsburk, Masaryk či Šmeral. Socialisté na rozcestí*, Karlova Univerzita, Praha 1996.

sborníků.²⁶ Díky svému studiu ve Vídni jsem měl možnost seznámit se i s literaturou cizojazyčnou.²⁷

Kromě knih a článků o politických stranách jsem se dále zaměřil na řadu studií k problematice vystěhovalectví a krajanského hnutí, což bylo nutné k pochopení Habrmanovy situace v zahraničí. Při psaní diplomové práce jsem též využil publikace o každodenním životě v devatenáctém a dvacátém století, o dějinách zemí, ve kterých se Habrman pohyboval, nebo o soudech jednotlivců, kteří nějakým způsobem zasáhli do Habrmanova života. Všechny prostudované tituly, včetně časopiseckých studií, uvádím v seznamu na konci práce.

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval několika lidem, kterým vděčím za pomoc při přípravě této práce. V první řadě směřuje mé poděkování vedoucí práce Doc. PhDr. Janě Čechurové, Ph.D, bez jejíž pomoci a rad bych práci patrně nikdy nedokončil. Dále chci poděkovat doc. PhDr. Ivaně Ebelové Csc. a PhDr. Martinu Ebelovi, Ph.D, kteří mi ochotně zapůjčili materiály z pozůstalosti Gustava Habrmana, jakož i řadu publikací, které jsou běžně nedostupné. Nerad bych při děkování zapomněl na archivářky 3. oddělení Národního archivu v Praze PhDr. Helenu Nováčkovou a PhDr. Zdeňku Kokoškovou, které mě upozornily a pomohly vyhledat řadu cenných materiálů nebo mě nechaly nerušeně bádát ve fondech, které spravují. Za pomoc s vyhledáváním sekundární literatury v němčině děkuji PhDr. Ireně Kozmanové, za vyhledávání literatury v angličtině pak Bc. Daniele Šlehoferové a Bc. Martinu Drnkovi. Velký dík bych chtěl vyjádřit svojí nastávající ženě Kláře Šteffkové za vytvoření vynikajícího prostředí pro psaní a dokončení této práce. Nakonec musí směřovat můj dík i mé rodině a také řadě kamarádů, studentů historie, kteří mě při psaní podporovali.

²⁶ Úplně nejnověji k problematice patrně Hrubec, Marek – Bárta, Miloš: Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí, Doplněk, Brno 2006.

²⁷ Ze zahraniční literatury pro mne byly stěžejní dvě knihy: Linden, Marcel van der – Rojahn, Jürgen: The Formation of Labour Movements 1870–1914. An International Perspective, Vol. 1, Leiden – New York – København – Köln 1990; Knapp, Vincent: Austrian Social Democracy 1889–1918, University Press of America, Washington 1980; Lindeman, Albert: A History of European Socialism, Yale University Press, New Haven – London 1983.

Dětství a mládí

Rodina a rané dětství

Gustav Habrman se narodil 24. ledna 1864 v České Třebové²⁸ v chalupě čp. 62,²⁹ zvané Na Splavě.³⁰ Habrmanova matka Barbora, rozená Jankovská, zemřela ještě v době Habrmanova raného dětství.³¹ Gustavův otec Josef Habrman se později znovu oženil. Habrman měl celkem čtyři další sourozence, přičemž nejbližší mu byla jeho sestra Marie.³² Podobu rodné chalupy si můžeme představit podle dochovaného popisu: „V chalupě u Habrmanů měli velikou přední sednici, kde se jedlo, kde spali rodiče a kde se obývalo. V komoře nalevo, v létě na půdě, spaly větší děti [...].“³³

Po porodu se rodiče snažili, a nelze pochybovat, že se tak stalo i v případě Gustava Habrmana, nechat dítě co nejdříve pokřtít, aby se zamezilo tomu, že případně zemře jako pohan. Dětská úmrtnost byla totiž velmi vysoká. V chudých a dělnických rodinách se tak dělo nejpozději do týdne.³⁴ Habrmanův otec byl přísným katolíkem, a tak ani nemůžeme pochybovat o tom, že by k tomuto rituálu nedošlo. Křest většinou probíhal v kostele, v určitých případech i v domácnosti. Při křtu dostal také Habrman kmotra. U chudých rodin býval někdy problém je nalézt, a tak se často rekrutovali z okruhu příbuzných. Při křtu bylo novorozeněti též přiřčeno jméno a pod ním bylo dítě zapsáno do matriky, již vedla církev.

Malý Gustav Habrman, jak už bylo zmíněno výše, měl čtyři další sourozence, což nebyla v jeho době žádná výjimka, a jednalo se o počet spíše

²⁸ Životopisné údaje o narození a rodičích jsou podle údajů ze žádosti o vydání pasu z roku 1919. Národní archiv, PŘ, 1931–1940, sign. H 39/6.

²⁹ Kubišta, Karel a kol.: Toulky minulostí českořebovska, Lorient JK, Česká Třebová 2001, str. 70.

³⁰ 26. ledna 1924 byla na Habrmanově rodném domě ku příležitosti jeho šedesátin odhalena pamětní deska. V roce 1946 pak byla nahrazena deskou novou. Při té příležitosti se konala ve městě vzpomínková slavnost, kde byl hlavním řečníkem spolustraník Vojta Beneš. Na přelomu let 1965–1966 bylo stavení zbouráno. Podle Kubišta, Karel a kol., cit. dílo, str. 71.

³¹ Nepodařilo se bohužel zjistit, proč nebo za jakých okolností k tomu došlo.

³² Z tohoto počtu byli dva sourozenci nevlastní, z druhého otcova manželství.

³³ Beneš, Vojta: Gustav Habrman, in: Gustavu Habrmanovi 1864–1924 sociálně demokratické Plzeňsko, Omladina, Plzeň s.d. (pravděpod. 1924), str. 11; jak uvádí Vojta Beneš, Habrmanův přítel, informace o Habrmanově mládí, které jsou často velmi detailní, získal přímo od svého soudruha nebo od jeho příbuzných při návštěvách Třebové.

³⁴ Více Lenderová – Rýdl, cit. dílo, str. 96.

podprůměrný.³⁵ Nevíme ovšem kvůli nedostatku pramenů, zda některé z dalších dětí nezemřelo těsně po porodu. Habrmanovo narození spadá do doby vrcholu demografické revoluce v českých zemích. V poslední čtvrtině 19. století začala porodnost klesat, což souviselo s mnoha rozličnými faktory. Nejdůležitějšími asi byla šířící se osvěta v oblasti plánovaného rodičovství, dále pak myšlenky ženské emancipace, hodnotové změny ve společnosti, ekonomické vlivy apod.³⁶

Můžeme jen spekulovat, co pro malého Habrmana znamenala ztráta matky v raném věku jeho života. Matka je první živý tvor, se kterým dítě navazuje kontakt a u kterého hledá pocit bezpečí. Nikde se ovšem nedočteme o tom, že by se o otcově druhé ženě vyjadřoval s nějakým negativním zaujetím – na rozdíl od otce. Bez hlubší opory v pramenech se tak dá jen usuzovat, že její i jeho dva sourozence přijala nová matka bez hlubších komplikací za své a poskytovala jim stejnou péči a pozornost jako vlastním dětem.

V rodině, která byla velmi chudá, prožil malý Gustav první léta svého života. Otec byl vyučený pekař, ale nemohl najít zaměstnání. Zpočátku byla rodina živa z toho, co vypěstovala na třech kouscích pole. Později otec získal práci jako noční hlídač v pivovaru. S rostoucím věkem byl na všechny děti vyvíjen stále větší tlak, aby se podílely na existenčním zajištění rodiny. Hned jak dosáhly vyššího věku, musely všechny pomáhat na políčkách i v domácím hospodářství. „V prázdných, mimoškolních hodinách jsem pomáhal v domácnosti. Zajížděl jsem s trakařem pro vykopávku brambor, pro jetel kravám a často s nůží chrastí na zádech anebo otepí na hlavě ubírával jsem se s pole anebo z lesa k domovu. Býval jsem rozedrán a umazán, jako bývá při takových zaměstnáních.“³⁷ Kromě práce na vlastním hospodářství přivydělával mladý Gustav do rodinné pokladny i prací na jiných hospodářstvích. „Když za léta přišel ze školy, musel na pastvu. Pásal husy, ale častěji a na výdělek i kozy. Vyběhl ve svých cajkových kalhotách mezi chalupy u splavu, zatroubil na kozí roh a to už

³⁵ Vdaná žena měla kolem roku 1880 v průměru 8 až 9 dětí. Lenderová – Rýdl, cit. dílo, str. 138

³⁶ Více Lenderová – Rýdl, cit. dílo, str. 138–140.

³⁷ Habrman, Gustav: Moje první láska, Odborné pokračovací školy typografické v Plzni, Plzeň 1933, str. 16.

všecky hospodyně věděly, že Habrmanův vyhání. Vypustily kozy do ulice, Gusta hnál. Na kopec za městem, na stráně, na úhory, kde se dalo. K večeru se malý chasníček vracel z honby za živobytím, už za tmy vytruboval mezi chalupami na svůj velitelský roh a hospodyně si přicházely pro svůj dobyteček.³⁸

O poměrech v rodině se zachovala ještě následující vzpomínka, která vykresluje každodenní životní podmínky: „Jedlo se velmi chudobně. [...] Tak jako u všech chudých lidí vařila se u Habrmanů řepa. Dusila se, opepřila a jedla potom celý týden. Jedla se i „skleněná polívka“: voda s kmínem, brambory a sádlem omaštěná. Na neděli těšily se Habrmanovy děti nesmírně. To přišlo na stůl „kafé“ s loupanými brambory. Byla to veliká pochoutka, a proto jen jednou za týden. Na Vánoce vařila se „odvarka“, hustá jako kaše, ze sušených švestek a hrušek, jídávala se „kuba“ ze sušených hub a trhaných krulek. „Pletenice“, jak tam na horách říkali vánočce, byla ovšem vzácnou pochoutkou.“³⁹

Jako každé dítě užíval si Gustav Habrman v mládí her. O tom, že by měl nějaké oblíbené hračky, nemáme zprávy, a tak můžeme jen domýšlet. Vzhledem k ekonomické situaci rodiny asi nelze uvažovat o nějakých komplikovaných či drahých věcech. Je možné, že v mládí dostal nějakou hračku vyrobenou podomácku některým z rodičů či příbuzných. Později mu musely stačit věci z jeho okolí a jeho fantazie, která je upravila do patřičné podoby. Spousta her vyplývala jistě spontánně z nastalé situace a řadu dalších se děti učily od starších vrstevníků. „Gustovo eldorádo bylo na „splávku“. Tam po vzoru všech „splaváků“ jezdil jako statečný kapitán v „trokách“, tam koupal husy a vyběhal dlouhé hodiny v dětských hrách.“⁴⁰ Je třeba také zmínit, že obecně platil na děti z chudých vrstev silící tlak na to, aby si brzy přestaly hrát, s odůvodněním, že je to pro tak velkého hochu nedůstojné. Souvisí to už s tolikrát zmiňovanou potřebou pomoci při obživě.

V již pokročilém věku vzpomínal Habrman také na „lovecké“ výpravy podnikané se svým dědečkem. „Děd můj, jehož budu zvát v tomto vypravování Harantem, byl vášnivým číhařem. Provázival jsem ho často na jeho číhařských

³⁸ Beneš, Vojta, cit. dílo, str. 13.

³⁹ Beneš, Vojta, cit. dílo, str. 12.

⁴⁰ Beneš, Vojta, cit. dílo, str. 12.

výpravách. Při obchůzce studánek děd chycené ptáky nehodící se k chovu v ruce zmáčknul a rdousil. Často i dva najednou a tělíčka ještě teplá mi podával s příkazem: „Tu máš, oškubej je.“ Pohlížel jsem s hrůzou na popravu, dědou na chudáčcích prováděnou. Prosíval jsem svého děda nejednou, aby ptáčků nezabíjel. Nadarmo. „Co s nimi? K chovu nejsou a lítati nemohou. Vidíš, že jim ocásky povolily a křidelka mají plná lepu. Kdybychom je doma ve světici pustili, kočka by je chytla. A konečně, číhař chce také mít něco na zub. Uvidíš, jak si pochutnáš,“ ujišťoval mne, vnuka, sebevědomě starý číhař. A děd měl pravdu. Když po několika šťastných obchůzkách malá tělíčka oškubaných a vykuchaných ptáčků hozena byla na rozžhavený, máslem a vajíčky opatřený rendlík, za chvíli jsem si pochutnával a divil se, jak výborným pamlskem usmažená ptáčata jsou.“⁴¹

Škola a učení

Školu navštěvoval Habrman ve svém rodišti v České Třebové. Vychodil zde školu obecnou a i dvě třídy školy měšťanské. Jeho ročník patřil mezi první, které pocítily změny zaváděné v rakouském školství na počátku sedmdesátých let 19. století, jež vešly do historie jako tzv. Hasnerova reforma. Školy byly rozděleny na dva stupně, na školy obecní a měšťanské. Úkolem obecních škol bylo poskytnout základní vzdělání všem vrstvám obyvatelstva. Dále byl také výrazně omezen vliv církve na běh školní výuky. Dozor nad školstvím byl totiž postátněn a místo církvi svěřen státem placeným úředníkům – školním inspektorům. Stejně jako zákony dřívější zaváděl nový školský zákon přijatý v roce 1869 sankce proti rodičům, kteří neposílají děti do školy. Tento problém byl velmi palčivý. Můžeme tak soudit i s ohledem na množství legislativy, která k němu byla vydána. Přesto ani zákon z roku 1869 problém nevyřešil. V zemědělských oblastech to zřejmě ani nebylo možné a s absencí dětí během sezónních zemědělských prací zápasily úřady ještě v době první republiky.

„Ve škole dobře prospíval, ale zvláště vynikajícím žákem nebyl. Musel totiž v dospívajících letech i po živobyті, tu a tam stavěl kuželky, musel po

⁴¹ Habrman, Gustav: Jak si moje babička dědečka brala, Odborné pokračovací školy typografické v Plzni, Plzeň 1932, str. 11.

pastvách, a tak zápisy školní o té věci praví, že se osvědčil „v návštěvě školní nedosti pilně“. Někdy si jako pořádný Habrman přinesl i dvojku z mravů.“⁴² Habrman později ve svých pamětech vzpomínal na učitele Tykače, který si získal jeho srdce vlídným přístupem a poutavým vyprávěním dějepisu, jenž byl jeho oblíbeným předmětem. „Žasli jsme nad jeho řečí. Náš pan třídní s námi žáky laskavě nepromluvil; denně nám říkával, že jsme sběř, a pobyt jeho s námi ve třídě že jest proň hrozným trestem. A tenhle hezký, statný a vážný pan učitel najednou nám povídá, že pobyt jeho mezi námi mu bude milou vzpomínkou!“⁴³ Historické příběhy, které slyšel vyprávět pana učitele nebo které si sám přečetl ve vypůjčených knihách, se pak stávaly náměty her jeho klukovské party, která se okolo něj utvořila. Jednou se rozhodl se svým spolužákem po výuce pobělohorských událostí založit „tajný spolek, který bude pracovat na odplatě Římu a Vídni.“⁴⁴ Bohužel neměl pro činnost spolku pochopení Habrmanův otec, který byl velmi přísný. Jednou přistihl mladého Gustava, jak ukrývá psaní napsané tajnou abecedou, kterou si se svými spoluspiklenci vymysleli. Rákoska už ho pak přesvědčila, aby vše vyzradil. První Habrmanovo revoluční snažení v životě tak bylo ukončeno a mohl děkovat nevlastní matce, že otcí domluvila a výslech nepokračoval déle.

Jak už bylo několikrát zmíněno, dbal Josef Habrman velmi pečlivě na dodržování božího přikázání, které nakazuje ctít otce svého i matku svou. Z četných poznámek můžeme soudit, že pro udržení své autority sahal poměrně často k tělesným trestům. Ty byly považovány v 19. století za blahodárnou součást výchovy dítěte. Habrmanův otec tak netvořil jejich užíváním žádnou výjimku. Byl to právě otec, kdo byl obecně ve společnosti přijímán jako hlava rodiny, která jí má vládnout pevnou rukou. Naopak matka měla být, podle obecně zakořeněného modelu, tím, kdo odpouští a rozmazluje.

Doba školní docházky byla také dobou prvních Habrmanových lásek. „Když jsem potkal při takových příležitostech blondýnku Emilku, o níž jsem se

⁴² Beneš, Vojta, cit. dílo, str. 12.

⁴³ Habrman, Gustav: Z mého života. Vzpomínky, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1924, str. 26.

⁴⁴ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 23.

zajímal, býval jsem neobyčejně vzrušen. Srdce mi bilo na hrud' mocně jako kovářův perlík na kovadlinu a nohy se mně třásly, div jsem se nezhroutil.“⁴⁵ Nutno dodat, že doba dospívání byla obecným společenským tabu. Stejně jako se nemluvalo v žádném případě o sexuálních aktivitách, nemluvalo se ani s dětmi o problémech, jež přináší fyzické dospívání. Mladí lidé tak stáli na prahu dospělosti v drtivé většině naprosto nedotčeni jakoukoliv osvětou.

V době, kdy navštěvoval měšťanskou školu, si Habrman přivydělával prodejem párků na nádraží. „Mělo to zaměstnání veliké výhody. Bylo z něj pár krejcarů denní odměny a to v rodině chudého domkáře v těch letech mnoho znamenalo. Ale i Gusta byl bohatě odškodněn. Mohl si občas slupnouti „biřtlíka“, uzeničku, vzácnou pochoutku v těch zlých časech a to vlastně byla výhoda největší. Bylo to na mladého hochu někdy tuze mnoho, sedal na nádraží a čekal v polospánku dlouho do rána za studených nocí. Jednou se stalo, že rozespálý chlapec vydal se na cestu domů za noci. Zapískal noční vlak na třebovském nádraží a polospící chlapec se na své cestě probudil. Úprkem hnal se zpět na nádraží, ale vlak zatím už odhřměl. Toho večera či noci selhal tedy úplně a cestující marně se těšili na Gustavovy „biřtle“.“⁴⁶

Po ukončení školní docházky musel jít mladičký Habrman do učení. Vzhledem k sociální a ekonomické situaci rodiny nepřicházelo nic jiného v úvahu. Při volbě učebního oboru se obecně rodiče příliš neohlíželi na přání dítěte. Řídili se většinou svými možnostmi, případně někde mohla být vzata v úvahu rodinná tradice. Díky rodinným vazbám se začal Habrman učit soustružníkem u svého strýce Vilíma Dobrovského. S ohledem na to, že spolu navázali přátelské vazby, nebyla tato cesta Habrmanovi zřejmě proti mysli.⁴⁷ Svou roli také jistě hrálo i to, že se Habrman vymanil z bezprostředního dosahu svého otce, s nímž nejlepší vztahy, alespoň podle některých zmínek v pamětech, neměl. Učení Habrmána zřejmě bavilo, ale nijak podrobně své vzpomínky na tuto dobu ve svých pamětech

⁴⁵ Habrman, Gustav: *Moje první láska*, cit. dílo, str. 16. (Habrmanova první láska zemřela v mládí v mládí věku. Po odchodu do Vídně se s ní již nesetkal.)

⁴⁶ Beneš, Vojta, cit. dílo, str. 14.

⁴⁷ „[...] bylť strýc milým společníkem, a styk můj s ním byl více kamarádský, nežli příbuzenský.“ Habrman, Gustav: *Z mého života*, cit. dílo, str. 249.

nerozvádí. Nikde se také nedočteme, zda navštěvoval nedělní opakovací školu, kde si měli učni opakovat své znalosti.

Strýc Vilím byl typický venkovský všeměl. Kromě své práce ještě vypomáhal jako školník v místní škole. Dále se na něj také obraceli různí lidé s širokého okolí města s žádostmi o opravu rozličných věcí a zařízení. Strýc byl také hlavou kruhu místních samouků. Všichni se u něj pravidelně scházeli a společně četli Národní listy. „A tak za dobu svého učení prošel Gusta nejen řemeslem, ale také školou duchovního rozvoje. Tady se stal pod vedením strýcovým nejen soustružníkem dřeva, ale také pokrokářem a osvětářem, tady kladl základy svého poměru k Vídni, Němcům, ale také k Římu. Duch této společnosti, duch starých mudráků z podhoří, duch skutečného bratrství, chudoby a prostoty, vřelého vlastenectví naplněného láskou k člověku [...], to byla dílna, ve které dospíval duch Habrmanův.“⁴⁸

Po vyučení nadešel pro Gustava Habrmana čas definitivního odloučení od rodiny. Bylo běžné, že odrostlé děti byly vypouštěny do samostatného života. Čekalo se, že si nadále zajistí své živobytí samy. Vzhledem k tomu, že nebylo možné najít v rodném kraji práci, musel se za ní patnáctiletý Habrman vydat do Vídně. „Na zádech „pinkl“, nějaký kartáč, trochu chudičkého prádla a v kapse několik šestáčků, tak dal se doprovodit starým otcem a bratrancem Stanislavem až někam ke vsi Rybníku a potom kráčel k moravským hranicím už sám a sám cestou do světa, vstříc životu bohatému strádáním, utrpením, činy i myšlenkami. Šel pěšky, na dráhu peněz nebylo.“⁴⁹ Hledal při tom práci, dostal tu a tam nějaký ten kus chleba a talíř polévky a tak uviděl konečně Vídeň, která stala se mu branou do nového světa.“⁵⁰

⁴⁸ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 16.

⁴⁹ Železnice byla do České Třebové přivedena v roce 1845 při stavbě dráhy z Olomouce do Prahy. O čtyři roky později pak bylo dokončení i spojení do Brna. Více Hampl, Vladimír: Vzpomínky na minulost II. Střípky českořebovské historie, Ořtís, Ústí nad Orlicí 1999, str. 7.

⁵⁰ Beneš, Vojta, cit. dílo, str. 16.

Habrmanovo dětství v porovnání s ostatními pozdějšími dělnickými vůdci

Přestože je nutné brát pozdější vzpomínky na Habrmanovo rané mládí s určitou rezervou – později se mu totiž spíše hodilo vykreslovat jej v těch horších barvách – nelze vůbec pochybovat o tom, že pocházel skutečně z chudých poměrů a jeho dětství tím bylo poznamenáno. Ve škole byl průměrným žákem, který vyváděl drobné klukoviny, jež však nijak nevyčnívaly nad obecný standard. Hodně času mu zabírala práce, kterou musel odvádět, aby posílil rodinný rozpočet. Vyučil se, jak bylo výše zmíněno, soustružníkem u svého strýce, kterého měl velmi rád a který mu v mnohém otevřel obzory. V okamžiku, kdy se ukázalo, že není schopen si v Třebové sehnat práci, rozhodl se pro odchod do Vídně.

Ve všech výše uvedených aspektech odpovídá Habrman více méně určitému „ideálnímu“ dělnického vůdce české sociální demokracie tak, jak se jej snažil načrtnout ve své studii Tomáš Weiser.⁵¹ Ten si vybral několik biografických údajů a jejich vzájemným porovnáním u jednotlivých sledovaných osob se pokusil vytvořit obraz kořenů příslušníků stranické elity. Ve studii je velmi dobře poznamenáno, že sledované údaje je možné získat většinou právě jen od „stranické inteligence“, která po sobě zanechala materiál umožňující bádání. Zkoumanými údaji jsou sociální původ (povolání otce), místo narození, škola a vzdělání, posedlost čtením, plány do budoucnosti, vztah k církvi a náboženství, učení a vlastní povolání a politické probuzení. Rád bych nyní ještě jednou prošel údaje zkoumané Weiserem a pokusil se důkladněji porovnat Habrmanovo mládí s výsledky tohoto bádání o původu stranických elit.

Co se týče sociálního původu, Weiser si velmi dobře všimnul toho, že většina pozdějších vedoucích kádrů nevyrůstala v typicky dělnické rodině, ale spíše v prostředí domkářů, maloročníků a chudých řemeslníků, protože ve sledovaném období ještě nemůžeme v prostředí malých měst, jako bylo např. Habrmanovo rodiště Česká Třebová, mluvit o společenské vrstvě proletariátu.⁵²

⁵¹ Weiser, Tomáš: Socializace proletářských vrstev. Pokus o rekonstrukci na příkladu autobiografií dělnických vůdců z českých zemí a vilmovského Německa 1870–1918, in: Studie k sociálním dějinám 19. století 7.1 (ed. Macháčová, Jana – Matějček, Jiří), Opava – Praha – Kutná Hora 1997, str. 77–99.

⁵² Weiser, Tomáš, cit. dílo, str. 81.

S rodinnou chudobou souvisejí i vzpomínky dělnických autobiografií na nutnost výpomoci v domácím hospodářství. Svým původem i ekonomickou situací zapadá tedy Habrman plně mezi ostatní pozdější dělnické vůdce. Se sociálním původem souvisí i místo narození. V Čechách prožila většina pozdějších dělnických předáků dětství ve společenství úzce napojeném na zemědělské prostředí, ať už to byly přímo vesnice nebo malá města, kde se sice rozvíjel průmysl, ale bylo zde stále zcela běžné vylepšovat svou situaci obděláváním určité části půdy. Ze skutečně velkých měst, kde už výše zmíněné praktiky nebyly běžné, pocházela jen menšina socialistických vůdců.

Oproti Německu byli čeští sociální demokraté vzdělanější.⁵³ Přesto největší část z nich byla „pouze“ vyučená.⁵⁴ Při líčení zážitků ze školy jsou časté negativní vzpomínky na výuku náboženství, což je i příklad Habrmanův.⁵⁵ V dělnických pamětech se také při vzpomínkách na školní docházku často objevuje prototyp národně uvědomělého učitele, který dokáže děti nadchnout pro minulost národa.⁵⁶ Významným společným rysem, souvisejícím se vzděláním, jsou i vzpomínky na radost z četby v dětství, které jsou také řadě socialistů vlastní. Habrman nebyl v tomto ohledu výjimkou. „Gusta vypůjčoval si velmi horlivě školní knihy. Byly to sice knihy jako „Čokoláda a inkoust“ nebo „Chlapec s opicí“, ale vedle nich nosil si domů i historii národa českého.“⁵⁷ Weiser uvádí, že Habrman zanechal ve svých pamětech stejně jako řada dalších předáků negativní vzpomínky na učení.⁵⁸ S tímto tvrzením bych rád polemizoval, protože se mi nezdá přesné. Habrman nevzpomíná na své vlastní učení nijak negativně, což můžeme doložit již zmíněným kladným vztahem ke svému mistrovi a strýci Vilímu Dobrovskému.⁵⁹ Negativně se vyjadřuje až o podmínkách učňů, se

⁵³ V Čechách dosáhla jedna čtvrtina dělnických předáků vysokoškolského vzdělání, v Německu to bylo jen mizivé procento. Weiser, Tomáš, cit. dílo, str. 84.

⁵⁴ Bylo to 32 %. Weiser, Tomáš, cit. dílo, str. 84.

⁵⁵ O jeho poměru k náboženství bude pojednáno později.

⁵⁶ Weiser, Tomáš, cit. dílo, str. 85.

⁵⁷ Beneš, Vojta, cit. dílo, str. 14.

⁵⁸ Weiser, Tomáš, cit. dílo, str. 90.

⁵⁹ „Vilím byl mým mistrem; učil jsem se u něho jeden a čtvrt roku soustružníkem a řezbářem. Více nežli v těchto uměleckých řemeslech byl Vilím mým učitelem ve směru myšlenkovém, v nazírání na svět a na lidi. Drsným zevnějškem, nepřístupný, zdaje se neuhlazený, byl Vilím člověkem vysoko vynikajícím nad své okolí, samouk, mistr ve všem, nač sáhl, povaha ryzí, filosoficky

kterými se setkal během své práce ve Vídni.⁶⁰ Jako učeň neprošel Habrman sám žádnými zvláště špatnými zážitky, na rozdíl od některých dalších.

Mladistvé plány do budoucna v případě Habrmana neznáme. Stejně jako u ostatních můžeme ale u něj sledovat touhu vyniknout a zlepšit své postavení. Patřil tak typově k řadě dalších sociálně demokratických vůdců, které můžeme označit jako autodidakty, neboť dosáhli vlastním úsilím poměrně rozsáhlého přehledu a nabyli vědomostí. Habrman také podobně jako další musel pro své zajištění v životě opustit rodiště. Se změnou domova souvisí i politické probuzení. V případě Gustava Habrmana o něm bude řeč v následující kapitole, ale už zde můžeme konstatovat, že stejně jako dvě třetiny jeho soudruhů⁶¹ se i Habrman seznámil se socialistickými myšlenkami od starších dělníků na pracovišti.

Na závěr tedy můžeme říci, že Gustav Habrman v drtivé většině sledovaných údajů naprosto odpovídá prototypu pozdějšího sociálně demokratického vůdce.

Vídeňský pobyt

Příchod do Vídně

V roce 1879 přichází Habrman do hlavního města rakousko-uherské monarchie. Město se v druhé polovině 19. století prudce rozvíjelo. Jeho jádro se přetvářelo do podoby, která je známá dnešnímu návštěvníkovi. Kromě stavebního ruchu zažívala Vídeň i rozmach průmyslový. Rostl počet podniků a dílen, které si žádaly pracovní síly. Ty do Vídně přicházely z téměř všech zemí monarchie. V letech 1857–1890 stoupl počet obyvatel města o 350 tisíc.⁶² Druhou nejpočetnější národností byli Češi.⁶³

hluboce založená, srdce šlechetného, plného lásky a dobroty.“ Habrman, Gustav: Z mého života, cit dílo, str. 169.

⁶⁰ Habrman, Gustav, cit dílo, str. 43.

⁶¹ Weiser, Tomáš, cit. dílo, str. 93.

⁶² Ottův slovník naučný, první vydání, str. 656.

⁶³ V roce 1900 se hlásilo k české obcovací řeči 102 974 obyvatel. Ottův slovník naučný, první vydání, str. 656; k otázce vídeňských Čechů podrobněji Glettler, Monika: Böhmisches Wien, Herold Verlag, München 1985 nebo Valeš, Vlasta: Vídeňští Češi včera a dnes, Scriptorium, Praha 2004.

Počátky asi nebyly pro Gustava Habrmana vůbec jednoduché. Patnáctiletý mladík, takřka ještě chlapec, se ocitl v cizím prostředí rozvíjejícího se velkoměsta, kde většina obyvatel mluvila řečí, které nerozuměl. Velkou oporou mu bezesporu bylo, že nebyl ve městě úplně sám. Využil možnosti bydlet u své sestry Marie, takže pořád ještě neztratil kontakt s domácím prostředím. Byt byl dvoupokojový, „sám spával jsem v kuchyni, sestra se švakrem a malým hochem ve vedlejším pokoji.“⁶⁴ Popisované bydlení bylo na svou dobu poměrně dost slušné. Řada dělníků bydlela v přelidněných bytech, kde na malé ploše žily více než čtyři osoby.⁶⁵

Musel si však zvyknout na poněkud tvrdší pracovní režim, než na jaký byl z učení v Čechách zvyklý. „Pracovalo se od sedmi ráno do sedmi hodin večer. V pátek se dodělával „durchmarsch“. Pracovalo se celou noc, aby se práce mohla „lifrovati“ zákazníkovi nebo do skladu, a dostaly se peníze. Nelifrovalo-li se, neměl mistr pro sebe, ani pro dělníky na výplatu. Výplaty byly hubené. Osm, devět, deset zlatých vydělávali dobří kvalifikovaní dělníci.“⁶⁶

Dvanáctihodinová pracovní doba nebyla v době Habrmanova příchodu do Vídně výjimkou. První zákonná úprava pracovní doby přišla až roku 1884, kdy byla v hornictví zkrácena na 10 hodin a ve všech podnicích, majících alespoň 20 zaměstnanců, na 11 hodin. K dalšímu zkracování pracovní doby docházelo pak většinou až po roce 1900. Nestalo se tak už cestou zákona přijatého parlamentem, ale cestou stávek a následného kolektivního vyjednávání. Prosazení vysněné mety, tedy osmihodinové pracovní doby, dosáhlo socialistické hnutí až po vzniku samostatného Československa.

V osmdesátých letech byly přijaty i další zákony v oblasti sociálního zabezpečení dělnictva. Velmi důležitý byl zákon zakazující práci dětí mladších 14 let. To bylo doposud možné, protože otázku zaměstnávání mladistvých upravoval naposledy živnostenský řád z roku 1859, který zakazoval práci jen dětem mladším

⁶⁴ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 116.

⁶⁵ Více kol. autorů: Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939, Academia, Praha 1981.

⁶⁶ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 49.

10 let.⁶⁷ V roce 1885 následoval zákon o nedělním pracovním klidu. Dalším výrazným reformním krokem bylo vyměření podmínek učňovských smluv. Byla stanovena učební doba, která byla s ohledem na různé obory dlouhá 2–4 roky. Učení bylo zakončeno tovaryšskou zkouškou. Životní podmínky učňů se tak někde alespoň trochu zlepšily. Habrman sám byl svědkem dost otřesného zacházení s učedníky, které popsal ve svých pamětech. „Mistr sám pracoval celý týden; ani na chvíli se z dílny bez důležité příčiny nevzdálil. Sledoval veškeré práce velmi přísně a nic mu neušlo. Vůči učňům byl pravým tyranem a katem, a měl proto stále nepříjemnosti s uční i úřady a policií, jichž se nebožáci často, ale vždy bezvýsledně dovolávali. [...] Učňové pracovali ráno o hodinu dříve nežli tovaryši a večer o hodinu déle. Potom, po osmé hodině, směli uklidit dílnu, dát třísky do pytlů, obstarati posílky a jiné povinnosti, a pak teprve dostali šesták na večeři a měli pokoj. To bývalo po deváté, k desáté hodině i později. V neděli pracovali do 2 hodin odpoledne a po té mohli pracovati dobrovolně do čtyř hodin, a dostali pak přídavek na večeři 10 krejcarů.“ Někteří mistři brali učně jako svůj majetek a podle toho s nimi i zacházeli. Mladíci často neměli žádné zastání. Odcházeli ze svých rodin ve velmi mladém věku a očekávalo se od nich, že se postarají sami o sebe. Taktéž úřady často i nejhrubší výstřelky přehlížely. „[...] mistr dal ubožáka do „kozelce“ tím způsobem, že hochu svázal v zápěstí provazem obě ruce k sobě, tyto protáhl mezi hochovy nohy a prostrčil mu mezi ruce pod kolena silnou hůl. Hoch měl tak dlouho v tomto stavu zůstat, až odprosí [...]“⁶⁸ Habrman tak byl patrně rád, že přišel do Vídně již jako vyučený a nemusel podobným martyriem také projít.

Velkým vítězstvím pro dělníky byla zákonná úprava nemocenského pojištění, která byla přijata v roce 1888. Ze zákonem stanoveného pojištění byly dělníkům v případě nemoci vypláceny podpory od čtvrtého dne po následujících 13 týdnů. Z pojištění byly také hrazeny náklady na léčbu. Velkou vymožeností bylo stanovení podpory pro matky po porodu, které ji měly dostávat čtyři týdny. Toto opatření se vztahovalo i na svobodné ženy. K obstarávání tohoto pojištění

⁶⁷ Živnostenský řád dále obsahoval ustanovení, že mezi 10. a 12. rokem života rozhoduje o zařazení dítěte do práce jeho otec.

⁶⁸ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 44.

vznikaly různé spolkové pokladny, které byly různě veliké a byl jich velký počet. V roce 1890 bylo v Čechách 1203 pokladen.⁶⁹ Největší z nich byla Pokladna rakouských železničních zaměstnanců, která měla v kolem roku 1890 173 tisíc členů.⁷⁰ Naopak se v době Rakouska-Uherska nepodařilo nikdy prosadit zákon o starobním a invalidním pojištění. Zákon byl připravován dvakrát. Poprvé v roce 1888, kdy měl být projednáván jako součást zákona o všeobecném pojištění dělnictva. Z tohoto záměru se Taafově vládě podařilo prosadit v Říšské radě jen již zmíněné nemocenské pojištění. Podruhé byl předložen v roce 1891, ale opět se nepodařilo jeho schválení dotáhnout do úspěšného konce.

První kontakty se socialismem

V hlavním městě monarchie se dostává mladý Gustav Habrman poprvé do kontaktu se socialistickým hnutím prostřednictvím jednoho z dělníků v dílně na Frohregasse, kde nastoupil.⁷¹ O tomto dělníku – svém vzoru – později napsal: „Byl jím pan Václav. Tovaryš v dílně, v níž jsem počal ve Vídni [...] poprvé pracovati za mzdu jako „vyučení“ [...]. Do práce přišel pět minut před pracovní dobou, když už já jsem hodnou chvíli pracoval, a nepočal, dokud neodběla sedmá hodina. V poledne a večer zase nějakou minutu před ukončením pracovní doby nechal práce, a když odbíjely hodiny dvanáctou v poledne anebo sedmou večer, odcházel [...]. Pan Václav si při práci pohodlně pokuřoval z dýmky, a i při tom pracoval lehce a hravě. Za to si ho taky pan mistr vážil, a on vydělal. Devět zlatých měl týdně a v neděli se v dílně ani neukázal. Já jsem pracoval i v neděli dopoledne a dostal jsem k hubené stravě a posteli jeden zlatý a dvacet krejcarů týdenní mzdy.“⁷² Od tohoto dělníka dostal Habrman socialistické německy psané noviny, které měl dát svému švagrovi, jenž pracoval jako zámečník na dráze. Dělník Václav ho ještě upozornil, že sice nejsou tajné, ale že policie hledá jejich čtenáře. Habrmana se velmi dotýkalo, že jej jeho vzor přehlíží. Habrman začal list

⁶⁹ Volf, Miloslav: Naše dělnické hnutí v minulosti, Práce, Praha 1947, str. 87.

⁷⁰ Volf, Miloslav, cit. dílo, str. 87.

⁷¹ To, jak už bylo zmíněno v první kapitole, bylo naprosto běžným způsobem šíření socialistických myšlenek. Více Weiser, Tomáš, cit. dílo, str. 93.

⁷² Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 39.

číst za pomoci některých svých přátel, kteří mu jej překládali, protože on sám v té době ještě německy neuměl. Dělník mu pak začal nosit další výtisky, ale Habrman si je všechny nechával a pokoušel se je číst. Později si začal sám kupovat české dělnické noviny vycházející ve Vídni.

Při popisu Habrmanových začátků v socialistickém hnutí se nabízí otázka, kdy vlastně formálně vstoupil do sociálně demokratické strany. Při hledání odpovědi se musíme zamyslet nad systémem tehdejšího fungování strany.⁷³ Ta byla vlastně jakýmsi volným sdružením socialistických spolků, které se soustředily kolem některého dělnického časopisu. Stranický aparát, tak jak jej známe z devadesátých let 19. století, v popisované době neexistoval, a neexistovaly tedy ani přihlášky, kartotéky členů nebo členské legitimace. Vzhledem k pronásledování strany to lze považovat i za existenčně nutné opatření. Roli vedoucích orgánů přebíraly redakce časopisů. Za sociální demokraty se tedy mohli považovat všichni odběratelé některého z časopisů.⁷⁴

Habrman, jak sám přiznává, zpočátku socialistické ideologii příliš nerozuměl.⁷⁵ Být socialistou bylo pro mladé učně a dělníky svým způsobem módou a řadu z nich jistě přitahovala i konspirativnost hnutí, která v sobě měla nádech čehosi dobrodružného. „Sešlo se nás, nebezpečných socialistů, jistých a vyzkoušených, jak jsme sami soudili, as dvacet. Byli to mladíci i muži věku pokročilejšího [...]. Byl jsem nejmladším a vše s napětím sledoval, přikládaje celému konání schůze a každému pronesenému slovu velikou důležitost.“⁷⁶

Ve Vídni byl Habrman členem socialistického ochotnického spolku Tyl.⁷⁷ Podobné spolky vznikaly jakožto zájmová sdružení dělníků. Věnovaly se většinou pořádání zábav, výletů nebo divadelních představení. Často také pořádaly

⁷³ Více Kodedová, Oldřiška: Vývoj organizační struktury sociální demokracie v českých zemích v 90. letech 19. století, in: Sborník historický, 12, 1964, str. 79–127; shrnutí situace v 80. letech 19. století je věnována úvodní část stati.

⁷⁴ K problematice členství více Malý, Karel: Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v druhé polovině 19. století v Čechách, Academia, Praha 1967, str. 229–231.

⁷⁵ „[...] opět mi nebylo jasno, co socialism jest, co socialisté vlastně všecko chtějí, a v duchu jsem se peskoval, že si dělnické socialistické časopisy sice kupuji, ale čtu v nich jen „různé zprávy“, „dopisy“, „soudní síň“ a nanejvýš „feuilleton“, kdežto delší stati, úvodní článek, pojednání různá a [...]rozbory, v nichž se asi o socialismu a socialistech vykládá, přecházím.“ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 45.

⁷⁶ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 55.

⁷⁷ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 53.

osvětové přednášky, na kterých vzdělání členové strany přednášeli o různých tématech. Některé spolky se pak věnovaly také „revolučnější“ činnosti, jako bylo např. pořádání sbírek na podporu dělnických časopisů nebo na podporu uvězněných stranických soudruhů. Vedoucími činovníky spolků byly většinou dělníci, kteří dosáhli samostudiem vyšší úrovně vzdělání. Jelikož spolky byly většinou personálně úzce propojené se sociálně demokratickým stranickým aparátem, rekrutovali se z jejich řady mnozí straniční agitátoři a řečníci.

Vedle vzdělávacích spolků existovaly podpůrné spolky nebo bratrstva. Ta byla většinou tvořena dělníky určitého výrobního odvětví a jejich účelem byla podpora členů spolku. S růstem velikosti průmyslových závodů se postupně bratrstva, která měla vzor ve středověkých ceších, měnila v moderní odborové hnutí.⁷⁸ V Předlitavsku byla otázka odborů řešena přijetím zákona z roku 1870, kterým byly odborové organizace uznány za představitele zaměstnaneckého stavu při jednáních se zaměstnavateli.

Hlavním účelem odborů bylo dosažení lepších pracovních a finančních podmínek pro své členy. K naplnění těchto cílů užívaly odbory široké škály prostředků od stávek po kolektivní vyjednávání a hledání společného kompromisu se zaměstnavateli. Nejstarší české odborové organizace vznikaly v Praze a Vídni. S určitým zpožděním pak vznikly též v severních Čechách, kde byly inspirovány německým dělnickým hnutím. Ještě později pak vznikly odbory též na Plzeňsku a Ostravsku. Všechny organizace fungovaly zpočátku samostatně. První celorakouské odborové sjezdy se konaly až na počátku devadesátých let.

České dělnické hnutí ale bylo na počátku 80. let v útlumu, způsobeném jednak rozštěpením hnutí a jednak zvýšenou perzekucí. Habrman to popsal následujícím způsobem: „České dělnické a socialistické hnutí ve Vídni bylo myšlenkovým pokračováním dělnického a socialistického hnutí v Čechách [...].“⁷⁹ Chce tak patrně poukázat na to, že největší část aktivity se musela přesunout z Čech do Vídně. V hlavním městě v té době přece jen bylo o něco liberálnější ovzduší než v Čechách, kde bylo pronásledování tvrdší. S přesunem

⁷⁸ Více např. Klenner, Fritz: Die österreichische Gewerkschaftsbewegung. Entstehung – Entwicklung – Zukunft, Verlag des Österreichischen Gewerkschaftsbundes, Wien 1987.

⁷⁹ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 50.

aktivity do Vídně se přemístily i spory uvnitř strany, které ji v té době rozdělovaly na dvě části.

Nyní bych rád udělal v popisu Habrmanova života krátkou odbočku do let sedmdesátých, což považuji za nutné pro vysvětlení situace uvnitř sociálně demokratické strany v době jeho vídeňského pobytu.

Vznik a vývoj českého sociálně demokratického hnutí v 70. a 80. letech

Po šedesátých letech, které označil český historik Otto Urban „za rozhodující fázi uvědomovacího procesu (proletariátu)“, ⁸⁰ přišla důležitá 70. léta, během kterých byly ustaveny vlastní instituce dělnictva provázející jeho rozvoj během následujících let. Velmi důležitou roli hrála sociálně demokratická strana a její tisk. Nebyla sice nijak početně silná, ale její význam tkvěl v ideologickém formování zásad, na nichž pak dělnické hnutí stálo v době jeho masového rozšíření. Celorakouská sociálně demokratická strana byla založena v roce 1874 na ustavujícím sjezdu v uherském Neudörflu. ⁸¹ Tohoto sjezdu se zúčastnilo i deset českých zástupců pod vedením Josefa Boleslava Pecky. ⁸² Ustavující sjezd přijal obdobu německého programu, schváleného na sněmu německé sociální demokracie v Eisenachu. ⁸³ S ohledem na multietnický charakter říše byly původní požadavky ještě rozšířeny o bod, který proklamoval svobodné určení každé národnosti. Na tomto sjezdu byly také české *Dělnické listy* ⁸⁴ označeny jako tiskový orgán strany pro české dělníky.

⁸⁰ Urban, Otto: K problémům politické struktury Předlitavska a možnostem vznikajícího organizovaného socialistického hnutí, in: Časopis Matice moravské, 93, 1974, str. 81.

⁸¹ Více Peša, Václav: Sjezd v Neudörflu a sociálně demokratické hnutí v Rakousku-Uhersku, in: Časopis Matice moravské, 93, 1974, str. 33–46.

⁸² Více k této osobnosti Šolle, Zdeněk: Josef Boleslav Pecka, Melantrich, Praha 1987, nebo Šolle, Zdeněk: Průkopníci. Josef Boleslav Pecka – Ladislav Zápotocký – Josef Hybeš, Práce, Praha 1975, str. 11–81.

⁸³ Sjezd v Eisenachu se konal v roce 1869. Na tomto sjezdu byli zastoupeni i dělníci z Vídně. Program formuloval základní požadavky dělnictva v Německu. Jordán, František: Založení rakouské sociální demokracie a české dělnické hnutí, in: Časopis Matice moravské, 93, 1974, str. 25; eisenachský a neudörfelský program lze najít v publikaci Prokš, Petr (ed.): Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948, Historický ústav AV ČR, Praha 1999, str. 11 a 13.

⁸⁴ Dělnické listy byly založeny v roce 1872. Jejich prvním redaktorem byl mladočeský žurnalista Josef Barák, který byl ale brzy ve vedení redakce nahrazen. Tento list publikoval v lednu 1873 první ucelený český dělnický program v článku s názvem „Co chceme?“. Autorem této stati byl

K osamostatnění české části strany došlo v roce 1878 na tzv. svatomarkétském sjezdu, který se konal v Praze-Břevnově.⁸⁵ Na sněmu trvajícím pouhé tři hodiny se sešlo jen 14 delegátů zastupujících několik existujících dělnických spolků.⁸⁶ Ti přijali stranický program⁸⁷ a také určili organizační formu strany.⁸⁸ Bylo zvoleno pětičlenné vedení strany a určení redaktori stranických novin, a to J. B. Pecka obnovených *Dělnických listů* a L. Zápotocký⁸⁹ jako redaktor *Budoucnosti*.

„Třeba nebylo možno o soc. demokratickém hnutí říci, že by v letech břevnovského sjezdu (1878) a před ním bylo nelegální, tajnou organizací, přece nemohlo svobodně rozvíjet svou činnost, ani agitaci.“⁹⁰ Na sociálně demokratické hnutí bylo už od jeho vzniku ze strany státních orgánů pohlíženo s větší či menší nedůvěrou. Po pádu pařížské komuny⁹¹ byli pronásledováni po celé Evropě

pravděpodobně Josef Boleslav Pecka. Sociální demokracie postupně ale ztratila v Dělnických listech vliv. V roce 1876 periodikum zaniklo. Znovu bylo obnoveno v roce 1877, kdy se redaktorem stal již výše zmiňovaný Josef Boleslav Pecka, užívající pseudonymu Strahovský podle místa svého narození. Úlohu Dělnických listů převzala v letech 1874–1877 *Budoucnost*, list založený v roce 1873.

⁸⁵ Více Kořalka, Jiří: Československá sociálně demokratická strana dělnická, in: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004 (editoři Malíř, Jiří – Marek, Pavel), díl I., str. 216–217; k břevnovskému sjezdu publikoval vzpomínku Karla Kautského i Zdeněk Šolle. Název Šolleho studie slibuje rozbor vzpomínky Karla Kautského. Ta je však v německém originále pouze publikována na konci statě a Šolle se zabývá obecně vztahem Kautského k českému dělnickému hnutí a k Čechům. Šolle, Zdeněk: Vzpomínka Karla Kautského na břevnovský sjezd československé sociální demokracie, in: Československý časopis historický, XIII, 1965, č.2, str. 269–279.

⁸⁶ Volf, Miloslav, cit. dílo, str. 65.

⁸⁷ Jednalo se o období celorakouského sociálně demokratického programu, přijatého v roce 1876 na druhém sjezdu ve vídeňském Novém Městě. Tento program pak kopíroval usnesení německé strany, přijaté na sjezdu v městě Gotha v roce 1875. Oproti původnímu celorakouskému programu bylo upraveno názvosloví (např. výraz dělnická třída byl nahrazen pojmem pracující lid). Více Volf, Miloslav, cit. dílo, str. 66.

⁸⁸ „Základem strany se měly stát sekce čítající 10–20 členů. Jakmile sekce dosáhla 29 členů, rozdělila se ve dvě. Příspěvky k udržování stranického zřízení vybírány byly skrytě odběrem lístku „Organisace“ [...]. Náklad „Organisace“ (600 čísel) prokazuje nám také, že strana po svém založení neměla víc než několik set příslušníků.“ Volf, Miloslav, cit. dílo, str. 66; tento údaj potvrzuje i Kořalka, který uvádí, že podle seznamu zabaveného J. B. Peckovi v roce 1878 nebylo odběratelů Organizace více než 500. Kořalka, Jiří, cit. dílo, str. 220.

⁸⁹ Více k této osobnosti Šolle, Zdeněk: Průkopníci, cit. dílo, str. 85–151.

⁹⁰ Volf, Miloslav, cit. dílo, str. 103.

⁹¹ Pařížská komuna bylo dočasné státní zřízení ve Francii, které se však prakticky uplatnilo pouze na území hlavního města Paříže a ve větších městech po prohrané prusko-francouzské válce v roce 1871. Socialisté stojící v čele komun se pokusili o praktické naplnění Marxových představ o fungování společnosti. Komuny byly potlačeny pruskou armádou ve spolupráci se silami podporujícími novou francouzskou republikánskou vládu.

všichni členové Internacionály.⁹² Ve slučování dělnictva bylo dále viděno nebezpečí z možných problémů, které mohli sjednocení dělníci působit, jako byla např. hrozba násilné revoluce. Rakousko po vzoru Bismarckova Německa⁹³ přistoupilo proto k potírání tohoto hnutí. Druhým problémem, se kterým se mladá strana vyrovnávala byla nedůvěra v domácím českém prostředí. To na ni nahlíželo jako na cizorodý prvek. V době vypjatého českého nacionalismu platily pro společnost myšlenky o mezinárodní jednotě dělnictva, která překonává všechny nacionální bariéry v zájmu vítězství pracující třídy, za svatokrádežné.

Při potlačování socialistů používaly úřady různou taktiku, nejčastěji to byla možnost obvinít je z tajného spolčování. Jak už bylo zmíněno výše, nechávalo se Rakousko inspirovat Německem, a proto byl i v habsburské monarchii přijat protisocialistický zákon. Situace v letech 1881–1884 vypadala následovně: „roku 1881 bylo jen v Čechách odsouzeno pro „socialistické rejdy“ 57 osob na 6 let, 10 měsíců a 21 den do vězení, a na 5 let, 6 měsíců a 14 dní žaláře⁹⁴. Roku 1882 byla odsouzena další řada sociálních demokratů do žaláře celkem na 28 let a do vězení celkem na 22 léta. V roce 1883 bylo odsouzeno 119 sociálních demokratů do žaláře v trvání 78 let. V roce 1884 byla odsouzena velická řada sociálních demokratů do žaláře k celkovému trvání 41 let.“⁹⁵ Pod tímto tlakem došlo k rozštěpení sociálně demokratického hnutí na dva proudy⁹⁶ – marxistický a anarchistický.⁹⁷ „V prvních letech osmdesátých počalo se jevit usilovněji socialistické hnutí v československém dělnictvu. S prvním rozmachem

⁹² Členství v Internacionále bylo osobní. Být členem sociální demokracie tedy neznamenalo i automatické členství v ní.

⁹³ V Německu rozpoutaly největší vlnu persekuce sociálních demokratů dva nezdařené atentáty na císaře Viléma I., které byly připsány právě této straně.

⁹⁴ Při výkonu trestu odnětí svobody bylo rozlišováno mezi jeho výkonem v žaláři či ve vězení. Trest žaláře se uděloval za zločiny, vězení se pak ukládalo za přečin či přestupek. K vězení mohl být člověk odsouzen na jeden den až šest měsíců. Pobyť v žaláři mohl trvat od šesti měsíců do dvaceti let, případně mohl být člověk odsouzen na doživotí. Více Malý, Karel, cit. dílo, str. 238.

⁹⁵ Údaje není možné ověřit z jiného zdroje. Tyto citovány podle Soukup, František: Padesát let sociálně demokratického hnutí v národě československém, in: 50 let Československé sociální demokracie (1872–1922), Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1922, str. 16.

⁹⁶ Užívají se i názvy umírněný a radikální směr.

⁹⁷ „Stálé pronásledování dělnického a socialistického hnutí úřady, soudy a policií mělo za následek stále více se vzrůstající nedůvěru dělnictva v úspěšnost zákonité akce na cestě k hospodářské, sociální, kulturní a politické emancipaci. [...] A jako spásná hudba bylo přijímáno dělnictvem heslo: Revoluční ke svobodě! Místo dosud uznávaného: Osvětou ke svobodě!“ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 62.

socialistického hnutí dostavily se současně i spory o taktiku a zásady: jak nejrychleji a nejjistěji dospěti k uskutečnění socialistických cílů. Umírněný byl živěn myšlenkami a zásadami sociální demokracie v říši, druhý přijímal názory odštěpenců této strany, tlumočících radikální tendence.⁹⁸

Převahu v sociálně demokratickém hnutí získal směr radikální – anarchistický. Jeho hlavním propagátorem byl Johan Josef Most.⁹⁹ Po emigraci do Anglie založil tento muž týdeník Freiheit a na jeho stránkách odmítl gothajský program.¹⁰⁰ Místo něj hlásal taktiku násilných činů.¹⁰¹ K Mostově interpretaci se přiklonil s většinou členské základny i nejvýznamnější představitel české sociální demokracie Josef Boleslav Pecka, který Mostovy názory propagoval na stránkách *Dělnických listů*, a dále např. Josef Hybeš nebo Norbert Zoula. Taktika individuálního teroru se však obrátila proti všem socialistům bez rozdílu. Místo pádu kapitalistického zřízení dosáhli radikálové svými činy jen posílení policejního tlaku.¹⁰²

Na počátku ledna 1881 přenesl Pecka redakci listů do Vídně, kde začal spolupracovat s časopisem *Zukunft* pod vedením rakouského sociálně

⁹⁸ Habrman, Gustav: Spory o postup v řadách socialistického dělnictva, in: 50 let Československé sociální demokracie (1872–1922), Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1922, str. 69.

⁹⁹ J. J. Most byl vyučený knihař. Působil po určitou dobu ve Vídni jako socialistický redaktor. V roce 1869 se zúčastnil deputace k zastupujícímu ministerskému předsedovi Taafemu. Za vyhrožování tomuto politikovi byl Most odsouzen na pět let. Po půl roce byl amnestován a odešel do Německa, kde v roce 1874 získal poslanecký mandát. Během pronásledování socialistů uprchl do Anglie. Více k Mostově osobě Tomek, Václav – Slačálek, Ondřej: Anarchismus. Svoboda proti moci, Vyšehrad, Praha 2006, str. 186–199.

¹⁰⁰ Gothajský program určoval cíl sociálně demokratického snažení, tj. zespolečenštění výrobních prostředků, ale dále už nerozpracovával, jak k tomuto cíli dojít. Možná cesta byla naznačena jen v požadavku na zavedení všeobecného volebního práva; Gothajský program lze najít v knize Prokš, Petr (ed.), cit. dílo, str. 14.

¹⁰¹ Most a všichni zastánci jeho směru očekávali, že atentáty a násilné činy naruší základy, na nichž je vystavena kapitalistická společnost. V okamžiku, kdy nastane „kataklyzma“, musí být proletariát připraven. Více Jordán, František: O příčinách rozkladu dělnického hnutí v českých zemích na umírněné a radikály, in: Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské univerzity, VI – 1957 (C – řada historická), str. 120–139.

¹⁰² V listopadu 1881 byl zatčen redaktor Budoucnosti Ladislav Zápotocký. V následujícím roce sekce strany v Čechách v podstatě zanikly, ať už to bylo kvůli zatčení jejich členů nebo ze strachu, aby se tak nestalo těm, co se ještě nalézali na svobodě. Policejním nátlakem nebyly ale postiženy jen české země. Habrman, který se v té době nacházel ve Vídni, později vzpomínal: „Kdo upadl v podezření ze socialismu, zle se mu vedlo. Policisté anebo četníci ho náhle přepadli v bytě, kde vše zobraceli na ruby. Každý ze socialismu podezřelý byl denuncován a působeno bylo k tomu, aby nebyl trpěn v bytu, v dílně i továrně.“ Habrman, Gustav: Z mého života, cit. dílo, str. 52.

demokratického vůdce anarchistického směru Josefa Peukerta.¹⁰³ Redakci popsal ve svých pamětech Gustav Habrman: „tu se krčí na pravé straně za několika vysokými novostavbami, malý, úzký, jednopatrový domeček. [...] V tomto domečku byla redakce obou socialistických časopisů dělnických „Dělnických listů“ a „Zukunft“. V úzké místnosti, kterou sotva prošel muž s rozpraženými rukama. Vzadu ještě menší místnost sloužila za skladiště a často i nocleh [...].“¹⁰⁴

Socialista Habrman

Díky problémům s distribucí socialistického tisku přistoupili předáci strany k vydávání letáků, kterými hodlali informovat dělníky. V nich se snažili šířit myšlenky hnutí, vysvětlovat zásady jejich programu a i informovat o aktuálních událostech. Letáky často užívaly obyčejného mluveného jazyka a byly plné jadrných výrazů. Tohoto letákového hnutí bylo užíváno i k potírání odlišných proudů uvnitř sociální demokracie. Distribuce letáků se účastnil i mladý Habrman. Svou první distribuci popsal následovně: „Nadešla pro mne chvíle první účasti při rozšiřování zapovězených letáků a proklamací, jimž jsme připisovali veliký význam. Nebezpečí takovéto činnosti jsme znali. [...] Těžce jsme nesli, že nejsme ještě uznáni za dost vyspělé a spolehlivé pracovníky. Konečně došla i na mě řada. [...] Tu noc jsem však dobře nespal. A celý druhý den cítil jsem neklid [...]. Letáky jsem si pod kabátem upravil tak, abych je mohl pohodlně po kusech vytahovati, a v případě nebezpečí všech se najednou zbavit. [...] Chodcům ve čtvrtích dělnických, mužům, ženám i dětem jsem dával letáky přímo do ruky.“¹⁰⁵ Později se stala pro Habrmana podobná činnost rutinou a už ji neprožíval tolik jako poprvé. „Rozšiřování letáků bylo úkolem dosti snadným. V dílnách se položil nepozorovaně leták dělníkům na místo, kde pracovali, do zásuvky, anebo se nastrkaly v příhodném okamžiku do kapes, na hřebech visících

¹⁰³ Později se ukázalo, že Peukert byl policejním konfidentem. Volf, Miloslav, cit. dílo, str. 122; Toto tvrzení popírá Habrman: „Znal jsem Josefa Peukerta osobně. [...] Nikdy jsem nevěřil obviněním, že měl důvěrné styky s policií a že byl agentem provokatérem. [...] Josef Peukert byl nade všechnu pochybnost vynikajícím zjevem v dělnickém a socialistickém hnutí v Rakousku i v cizině, kam se po roce 1884 uchýlil.“ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 74.

¹⁰⁴ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 51.

¹⁰⁵ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 82–85.

kabátů. Vymýšlely se nejrozmanitější způsoby rozšiřování letáků, a pokud to šlo, dbalo se také toho, aby se dostaly do rukou otevřenějším hlavám.“¹⁰⁶ Distribuce letáků a stranického tisku však byla pro Habrmana dost náročným počinem hlavně z hlediska jeho finanční situace. Nebýt jeho sestry, asi by přišel ve Vídni o střechu nad hlavou. „Býval jsem v nesnázích při sčítání stržených peněz. Co dělat? Upomínati neplatící zvlášť důrazně bylo nebezpečno. Což kdyby došlo třeba k hádce při upomínání, již by někdo vyslechla celou věc udal! Doplácel jsem tedy ze svého. Vydělával jsem tenkrát měsíčně 50, 60 až 70 zlatých. Sestře jsem platil za byt a stravu 14 zlatých. V dobách nejhrošlivější činnosti agitační a kolportérské [...] zůstával jsem sestře dlužen.“¹⁰⁷

Činnost zradikalizované sociální demokracie se však nesoustředila pouze na v zásadě neškodné šíření letáků. V souladu s Mostovou taktikou násilných činů a ozbrojeného povstání přikročili členové socialistického hnutí k zřizování tajných skladů zbraní a výbušnin. „Ještě později činnost tajných sekcí rozšířena byla,“ vzpomínal Habrman, „na opatřování peněz k potřebám hnutí, k opatřování zbraní, dýk, revolverů, pekelných strojů, dynamitu, nitroglycerinu a jiného revolučního a „válečného“, jak se myslelo a říkalo, materiálu.“¹⁰⁸ Zbraně uložené ve skladech však neměly být užity pouze k individuálním činům, ale hlavně k ozbrojeným povstáním, které pak měly vyvrcholit celospolečenskou revolucí a svržením kapitalistického řádu. Popis přípravy jednoho ozbrojeného povstání nám zanechal i Gustav Habrman ve svých pamětech. Cílem povstání mělo být osvobození vězňů soudruhů z „vídeňské Bastilly“, jak byla přezdívána věznice na Theobaldgasse. K provedení útoku byly vyzvány jednotlivé sekce strany, které měly vyslat na smluvená místa skupiny dělníků. Čas těsně před útokem prožívali

¹⁰⁶ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 59.

¹⁰⁷ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 58; k dalším osudům svého dluhu pak Habrman dodává: „Sestra moje, sdílející se mnou socialistické přesvědčení, ač jinak velice šetrná hospodyně, nevytýkala mně ani slovem neplacení mých čtrnáctidenních účtů. Psala je klidně tužkou na dvířka své zásobárny kuchyňských potřeb. Svrchu až dolů, řada vedle řady, táhly se jako tasemnice číslice, znázorňující můj dluh podrobně za byt, stravu, prádlo, koupené pro mě sestrou malé toaletní potřeby a půjčené mně menší obnosy peněžní. Najednou mě sestra významným hlasem v nepřítomnosti švakra pravila: „Dvířka u almárky jsem včera umyla; už jsem na ně nemohla psát. Nechtěla jsem, aby na to Josef – švagr můj – přišel. Byl by rámus, řekl by, že tě kazím!“ Věděl jsem hned, co znamená umytí dvířek u almárky v kuchyni ...“ Habrman, cit. dílo, str. 59.

¹⁰⁸ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 57.

dělníci různě. „O půl osmé hodině večer sešlo se nás pětatřicet v jednom hostinci nedaleko arsenálu. Někteří ještě večeřeli; ostatní se po příchodu bavili, jako při náhodném setkání v hospodě. Jiní seděli tiše a zamlkle u stolu. Usedl jsem ke stolu ke kovářům. Sdělovali mi tiše, že jsou dobře připraveni. Mají revolvéry a ocelové pruty, Většina měla jen hole a v kapsách vhodné kamení na házení.“¹⁰⁹ K ozbrojenému útoku nakonec nedošlo. Byl na poslední chvíli odvolán, protože se policie dozvěděla o přípravách a budovu zabezpečila povoláním vojska. O úspěchu případného útoku však Habrman nepochyboval „[...] oběti by ovšem byly. Akce sama by však jistě byla úspěšnou. Nepřátelé dělnictva by se otřáslí strachem a hrůzou při zprávě o vyklizení věznice revolucionáři.“¹¹⁰

Velkou pozornost budila různá dělnická shromáždění, demonstrace a stávky.¹¹¹ Demonstrace se často zvrhly v násilnosti mezi demonstrujícími a asistující policií či vojskem. Podzim 1882 se nesl ve Vídni v duchu protestů obuvnických dělníků, jimž byl rozpuštěn odborný spolek a zabaveny peněžní fondy. Ve svých pamětech vzpomíná Gustav Habrman, jak z úkrytu pozoroval rozeznání jedné z těchto demonstrací. „Nedospěli jsme daleko, když se za námi ozval lomoz a hrozný křik. Obrátivše se spatřili jsme v dáli v divokém běsu vše utíkatí směrem k nám. [...] Náhodou jsme se octli u dveří hostince, když se lomozíci, hulákající a zoufale prchající dav v ulici blížil k nám. Vstoupili jsme dovnitř a tak v bezpečí byli svědky hrozného divadla. Pěší policie po celé šířce ulice, muž těsně vedle muže, hnala se ulicí s tasenými šavlemi v divokém útoku ku předu. Vše před sebou ženouc, sekala kolem sebe a rozdávala hrozná rány všem, kteří nestačili utíkatí.“¹¹²

Vyvrcholením celého radikálně anarchistického tažení pak byly individuální akce jednotlivců. Při nich docházelo k přepadávání různých bohatých lidí, jako byli např. továrníci nebo majitelé velkých obchodů. Jelikož se strana

¹⁰⁹ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 100.

¹¹⁰ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 102.

¹¹¹ Více k problematice John, Michael: Die Österreichische Arbeiterbewegung und der soziale Protest der Unterschichten 1867–1914, in: Archiv. Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Arbeiterbewegung, 1990, str. 11–15.

¹¹² Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 94.

potýkala s nedostatkem finančních prostředků, byli přepadení olupováni.¹¹³ Výzvy k atentátům a loupežným výpadům se objevovaly i ve výše zmíněných letácích. Jednou z nejproslulejších afér byla tzv. aféra Merstallingerova. Velmi podrobně se jí věnuje Gustav Habrman ve svých pamětech.¹¹⁴ V červenci 1882 došlo k přepadení továrníka Josefa Merstallingera dvěma dělníky, kteří jej uspali chloroformem a pak okradli o hotovost a cenné předměty, které měl u sebe. Pachatelé byli dopadeni a odsouzeni k těžkým trestům. Spolu s pachateli byla odsouzena řada dalších lidí, kteří měli o činu vědět a zatajovali jej nebo jej schvalovali. „Tato aféra Merstallingerova vzbudila v dělnictvu vídeňském značnou pozornost. Porotní přelíčení bylo s napětím sledováno, a pro hnutí radikální znamenal aféra tato veliké posílení.“¹¹⁵ S Habrmanovým názorem lze do značné míry polemizovat. Aféra jistě utvrdila značnou část již přesvědčených dělníků. Domnívám se, že náladu, která mezi nimi vládla, lze přirovnat k náladě obránců obležené pevnosti, kteří musí vydržet až do konce. Na druhou stranu dělnické násilí budilo touhu po stejné odvetě na straně státních orgánů. Mnoho sociálně demokratických buněk bylo rozprášeno a řada schopných organizátorů byla uvězněna nebo musela uprchnout.¹¹⁶ Obraz, který o sobě dělnické hnutí budovalo na veřejnosti, a to nejen u její „prohnilé buržoazní“ části, nebyl také zrovna nepřívětivější.

Definitivní odklon veřejnosti od socialistického hnutí a také nejtvrďší atak ze strany vládních orgánů zaznamenali sociální demokraté poté, co během jejich násilných činů zemřelo několik lidí. Za vrchol brutality bývá označována vražda majitele směnárny Eiserta a jeho dvou synů v roce 1884.¹¹⁷ V celé Vídni byl následně vyhlášen výjimečný stav. Následovala velká vlna zatýkání členů sociální

¹¹³ Loupeže byly zdůvodňovány následovně: „Veškeren majetek a všechno bohatství světa jest ovocem namáhání a práce lidu pracujícího. Majetek a bohatství jednotlivců byly nahromaděny nezaplacením plného výnosu práce dělnictva, a nejsou proto ve skutečnosti ničím jiným nežli zadrženou a nevyplacenou mzdou dělníků. Zmocní-li se dělníci toho, o čem byli dříve soukromo-kapitalistickou společností připraveni, vpravdě okradeni, provedou tím jen akt spravedlnosti.“ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 63.

¹¹⁴ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 65–78.

¹¹⁵ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 76.

¹¹⁶ To se týkalo i J. Peukerta, který uprchl do Ameriky.

¹¹⁷ Více Knapp, Vincent: *Austrian Social Democracy 1889–1918*, University Press of America, Washington 1980, str. 16.

demokracie. Ti ze zatčených, kteří nebyli odsouzeni, byli posláni do svých domovských obcí a byl jim zakázán pobyt na území města.¹¹⁸ „Vyhlášen byl výjimečný stav [...], krátce na to zatčeno bylo na 180 soudruhů a mezi nimi i soudruh Hybeš před redakcí „Zukunft“ ve 3 hodiny ráno [...].“¹¹⁹

Habrman se o největších excesech ve svých pamětech nijak detailně nezmiňuje. Popisuje-li něco podrobněji, pak jsou to až procesy se zatčenými, na kterých se snaží ukázat persekuci socialistického hnutí. Čtenář Habrmanových pamětí se tak někdy nemůže ubránit dojmu, že si snaží za každou cenu uchovat své mladické vzory neposkvřené. Doložit to můžeme i odmítáním Peukertova obvinění z donašečství. Nikde se nedočteme o obětech činů členů radikálního proudu sociální demokracie. Naopak pisatel všude upozorňuje na statečné činy dělníků.

Určité pasáže knihy pak působí dojmem, že čteme úvod do poznání pantheonu „martyrů dělnické věci“. K popisu používá Habrman i příslušnou terminologii, převzatou z křesťanství. Setkáme se s pojmy jako relikvie, mučedník, apoštol, evangelium apod. Nelze se ubránit pocitu, že socialistické přesvědčení se u řady z dělníků, včetně Habrmana, stalo jakousi náhražkou ztracené křesťanské víry, kterou striktně odmítali. „A byli jsme pevně přesvědčeni o brzkém sklonu soukromo-kapitalistické společnosti a konečném vítězství sociální revoluce. Jako první křesťané věřili v brzký příchod Krista, vykoupení a spasení lidstva, věřili jsme v prvních letech osmdesátých pevně a neochvějně v brzké příští sociální revoluce, v konec strastí pracujícího lidu.“¹²⁰

Zajímavé je podívat se na to, kdo byli členové tohoto pantheonu, alespoň v Habrmanových pamětech. Na jednom z čelných míst byla Žofie Petrovskaja, mladá ruská revolucionářka, popravená za účast na atentátu na cara Alexandra II. „Podobizna statečné a hrdinné dívky kolovala v dělnických kruzích, i v těch, ve

¹¹⁸ Vedlejším účinkem tohoto opatření bylo paradoxně rozšíření socialistických myšlenek, protože vypovězení dělníci začali většinou ve svých domovských obcích organizovat sociálně demokratické hnutí.

¹¹⁹ Vavroušek, Alois: O vývoji a stavu československé sociální demokracie v Rakousku, in: 50 let Československé sociální demokracie (1872–1922), Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1922, str. 107.

¹²⁰ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 109.

kterých jsem se já pohyboval, jako talisman a vzácná relikvie.“¹²¹ Dalším dělnickým mučedníkem 80. let 19. století byl obuvnický dělník Jan Richter. Ten byl odsouzen na 12 let těžkého žaláře za objednání vytištění socialistického letáku. „Když nám soudruh Josef Hybeš vypravoval, že se ve vězení sešel s odsouzeným soudruhem Richtrem, záviděli jsme mu velice, a Richter jevil se nám ozářen září mučedníka.“¹²² Dalšími ikonami hnutí, které Habrman zmiňuje, byly pochopitelně známé osobnosti – pronásledovaní a věznění vůdcové hnutí, jako Pecka, Most, Peukert. Obzvláště posledně jmenovaného se Habrman, jak už bylo zmíněno výše, velmi zastával.¹²³ Své místo měl mezi mučedníky i anarchista kníže Petr Krapotkin, „Při líčení“¹²⁴ přiznal se otevřeně za stoupence sociální revoluce. Když ho soudce napomínal, aby litoval svých činů, že tak může se nadíti milosrdnějšího rozsudku, vyskočil Krapotkin, plivl soudci v rozhořčení do očí, a ve spravedlivém hněvu pravil: „Nikoli já, nýbrž tys zločinec a bude ti milosrdenství třeba. Revoluce sociální jest na postupu. Ohromnými kroky kráčí ku předu. Nic ji nezdolá. Do pěti roků dělnictvo steče bašty kapitalistické společnosti a revoluce sociální bude vítězit.“ Výroku tomuto jsme věřili jako evangeliu.“¹²⁵

Výše uvedené příběhy měly výrazný vliv na formování názorů mladého Habrmana. Právě proto nelze přistupovat k příběhům o „dělnických světcích“ pouze jako k zajímavému zpestření vyprávění o dělnickém hnutí. Víra v konečné vítězství jejich věci a touha napodobit příklady byla nedílnou součástí života určité části dělníků. Jednalo se hlavně o mladší, kteří ještě nebyli tolik poznamenáni životními zkušenostmi. Habrman patřil mezi ně a k mnoha činnostem, které vykonal pro socialistické hnutí, svolil právě díky nim. Jeho důvěra často hraničila až s naivitou. Projevilo se to i později během jeho zatčení, kdy až do poslední chvíle skálopevně, leč marně věřil, že ostatní zatčení se budou chovat stejně jako hrdinové příběhů, které četl a považoval za naprosto pravdivé.

¹²¹ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 64; Habrman dále uvádí, že v součinnosti s jiným dělníkem vyráběl podobizny této revolucionářky a výtěžek z jejich prodeje věnoval do loterií ve prospěch dělnického hnutí.

¹²² Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 61.

¹²³ Hlubší zmapování celé této problematiky by si jistě zasloužilo podrobnější studii.

¹²⁴ Které se s Kropotkinem vedlo v Lyonu. Více k osobě Petra Kropotkina: Tomek, Václav – Slačálek, Ondřej, cit. dílo, str. 200–236.

¹²⁵ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 110.

Sklon k romantickému a dobrodružnému prožívání reality měl Habrman vždy v krvi a projevovalo se to během celého jeho života. Při líčení jeho příhod z počátku osmdesátých let to můžeme sledovat právě na nekritickém přijímání vzorů ze socialistického hnutí.

Příslušnost k radikálnímu křídlu sociální demokracie však neovlivňovala jen názory svých mladých členů, ale zasahovala jim takřka do všech částí života. Ke správnému socialistovi patřilo učení o naprostém obětování se hnutí, což s sebou občas přinášelo důsledky ne nepodobné členství v sektě. „Pití, kouření, plané vtipkování a namlouvání děvčat jsem nenáviděl a považoval jsem takovéto ubíjení času za nedůstojné socialisty [...]“¹²⁶ Na jednu stranu můžeme uvedené konstatování považovat za zpětnou Habrmanovu snahu o vylepšení svého mladického obrazu. Je to pochopitelně možné, ale vzhledem k ostatním názorům, které o sobě prezentuje a které o něm prezentují i jiní, považuji tuto větu za autentické vyjádření jeho tehdejších životních postojů a domnívám se, že se tak Habrman skutečně choval. Vzhledem k tomu, že mu v té době bylo mezi 15–20 lety, kdy jsou vyjmenované věci běžnou součástí života mladých lidí, je jasné, jak silný vliv muselo na Habrmana socialistické učení mít. Dokládá to i následující pasáž z jeho pamětí: „Napadlo mne i, že bych s některou hezkou dívkou, štíhlou, se snivýma, hlubokýma, pohádkovýma očima mohl se blíže seznámiti, mluvit s ní a bavit se, jako činí jiní v mém věku. Ulekl jsem se však takových kacířských myšlenek. A slyšel jsem pohrdlivá slova soudruhů, zavrhujeících povrchní radosti davu a nemyslíciho stáda, překážející vyššímu pojetí života, možného v činnosti, odhodlanosti a obětování se pro věc socialismu a svobody.“¹²⁷ Práce pro socialistickou věc zabírala Habrmanovi veškerý volný čas, a jak už bylo zmíněno výše, utrácel na ni veškeré své finance. „Býval jsem hezky oblečen. Po dobu čilejšího podílení se ve hnutí tato vlastnost však zanikla a k nemalému úžasu svému jsem shledal, že nemám pořádného obleku, košile, bot a všech ostatních potřeb dvacetiletého hochy. Nemyslil jsem na takovéto věci, ba zdály se mi

¹²⁶ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 58.

¹²⁷ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 111.

marnivými. A nezbývalo mi ani peněz na takovéto potřeby, protože jsem celý svůj příjem vynakládal a spotřeboval na vydání spojená s hnutím.“¹²⁸

Jak už bylo také naznačeno v jedné z citací, formovalo socialistické hnutí i názor mladých mužů na ženy. Přestože se Habrman ženil až v dost pozdním věku, o čemž ještě bude řeč, nebylo mu něžné pohlaví cizí. Domnívám se, že v počáteční fázi jeho dospělého života však nepřišel se ženami do blízkého kontaktu, který by přerostl v hlubší citovou angažovanost. Důvodem k tomu jistě byla jeho určitá plachost. Druhým výrazným faktorem, který jeho postoje formoval, byly názory socialistické hnutí na ženy. „A žena dělníková? Jak málo záviděníhodným je její osud. Ze svižných, útlobokých, krásně jako mladý stromek v háji urostlých dívek s očima pohádkovými, plnými kouzla a slibného štěstí, zdajících se stvořenými jen k úsměvům, stávají se v pravém smyslu mučednice. Za málo roků, nejčastěji za několik měsíců po sňatku, když obdařila manžela jedním nebo více dítkami, v neustálé bídě a starostech, nemohouc si dopřátí nejnutnějšího, aby nasytila sebe a s ní rostoucího budoucího tvora, mizí z ní vůčihrdně krása, půvab, lepost, vnady, jas pohádkových, hlubokých očí. [...] V bídě, nedostatku, při těžké, vysilující, a proto neuspokojující práci, pohřbíváno jest štěstí ženy.“¹²⁹ Můžeme tedy s trochou nadsázky říct, že se Habrman jako správný socialista rozhodl do doby, „až zvítězí socialism, jehož doba umožní volnější a spokojenější život všem“, ¹³⁰ zřít se žen. Toto jeho přesvědčení se začalo měnit ve dvaceti letech, ale než se podařilo dojít od myšlenek k činům, byl Habrman zatčen.

Na cestě do vězení

Strana se rozhodla odpovědět na vyhlášení výjimečného stavu agitační kampaní. K splnění tohoto cíle bylo ale třeba propagačního materiálu, který mohla sociální demokracie ve městě vytisknout jen s velkými obtížemi. Často byly tedy tyto tiskoviny pašovány ze zahraničí nebo z Uher, kde výjimečný stav nebyl vyhlášen. Jednu cestu s letáky podnikl i dvacetiletý Gustav Habrman. Jeho

¹²⁸ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 112.

¹²⁹ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 111.

¹³⁰ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 112.

úkolem bylo dopravit je za pomoci dalších lidí z Pešti do Vídně. „Večer odehrálo se vše, jak ujednáno. Posluha dopravil letáky na dráhu, koupil lístek na rychlík a s použitím tohoto předal balík s tiskopisy jako zavazadlo ku vlakové dopravě, a lístek s poukázkou odvedl soudruhu, který ho k účelu naznačenému najal. V tyčinku svinutou poukázku mně nepozorovaně s jízdním lístkem onen soudruh předal, a já, takto vypraven, vstoupil jsem do kupé a jel k Vídni. Ve Vídni se zase vše dle smluveného programu odehrálo bez nějaké příhody.“¹³¹ Po dobu transportu letáků měl u sebe Habrman revolver „pro případ zrady a hrozícího neštěstí.“¹³²

Výše popsany druh obstarávání letáků byl velmi riskantní a i finančně náročný. Vídeňské ústředí se rozhodlo pořídit tajnou tiskárnu. Ta byla dílem strojníka Valentina Horatlíka. Ten „po dlouhé měsíce, snad i leta, po večerech, nocích a ve volných chvílích ve svátek a v neděli pracoval. Uváží-li se okolnosti, za jakých se to dělo, že každá jednotlivá součástka byla v jiném závodě, jako model, odlitek a hotová práce objednána a zhotovena, a že vše se muselo dít a obstarávat v největší obezřetnosti, pochopí se obtížnost tohoto výkonu [...]“¹³³

Habrman dostal za úkol zajistit vydání jednoho ilegálního čísla časopisu *Zukunft* a pak dohlédnout na předání tiskárny německé odnoži strany, neboť tato patřila její české části a na ústředí bylo rozhodnuto, že tisk v německém jazyce je důležitější. Habrman zajišťoval hlavně předávání rukopisů sazeči a pak zase předávání vysazených matric tiskaři. Při styku zainteresovaných osob mělo být užíváno konspirativních metod. Zainteresovaní straníci se neměli znát jménem a neměli o sobě nic vědět, aby nemohli v případě zatčení nic prozradit.

Vše proběhlo v pořádku. Podařilo se vytisknout jedno číslo *Zukunft*. „Radost naše byla veliká. Sebevědomí naše velice stouplo a vzrostlo. Jako by se nám podařil značný, veledůležitý čin.“¹³⁴ I lis a další tiskařské potřeby se podařilo předat německým soudruhům. Pohroma však přišla později. „Byl konán jakýsi výlet, jehož se zúčastnilo mnoho dělnických rodin. Policejní slídlivé vplížili se,

¹³¹ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 90.

¹³² Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 88.

¹³³ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 106.

¹³⁴ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 109.

jak v té době činili při každé příležitosti, i mezi výletníky [...]. Na výletě k večeru, pivem rozjařen, promluvil k přítomným jeden z výletníků, malíř pokojů Leopold Buchmann. V kratší logické řeči pravil, že dělnickou a socialistickou věc ubíti nelze, o čemž se vládnoucí kruhy přesvědčí.“¹³⁵ U tohoto neopatrného dělníka byla bohužel uschována ilegální tiskárna, „která však byla vypátrána a na 60 soudruhů zatčeno, z nichž 20 postaveno před soud pro velezradu a odsouzeno celkem na 105 roků žaláře.“¹³⁶

Policie zatkla Buchmanna a jeho manželku nepozorovaně. Když se nedostavil na smlouvenou schůzku se sazečem Josefem Hybnerem, tak se tento muž proti všem pravidlům konspirace rozhodl donést mu vysázené stránky domů, ač ani neměl vědět, kde bydlí. Tam už na něj ale čekala policie. Hybner ještě přilil olej do ohně, protože na policii tasil revolver. „Po svém zatčení Josef Hybner, ztrativ rozvahu, vše, co věděl, pověděl.“¹³⁷

Habrman se v novinách dočetl, že byla tajná tiskárna odhalena, ale rozhodl se i po poradě se spolustraníky ve Vídni zůstat, protože věřil, že se mu nemůže nic stát a na jeho jméno policie nemůže přijít. „Názor tento odůvodňoval jeden z mých osobních nejlepších přátel z té doby, učitel a soudruh, jehož jsem si velice vážil. Byl to Josef Kinkal,¹³⁸ bývalý horník, vypovězený ze severních Čech pro socialistické rejdy.“¹³⁹

Spolustraníci však neměli pravdu. „Najednou byl jsem probuzen klepáním na dveře. [...] Vstal jsem a na opětovné klepání jsem se tázal: „Kdo to je?“ „Já, domovník,“ zněla odpověď. Pochopil jsem hned, co noční návštěva domovníka

¹³⁵ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 118.

¹³⁶ Vavroušek, Alois, cit. dílo, str. 107.

¹³⁷ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 119; „Odpustil jsem mu už dávno. Ještě v době své vazby. Žil ve společné domácnosti se svou milenkou, hezkou a sympatickou mladou ženou, s níž měl malé, roztomilé děvčátko. Když po jeho zatčení bylo mu pohroženo, že bude-li zatvrzelým a nic nepoví, stihne ho nejkrutší trest, delší žalář, a on svých milých vícekrát nespátří, kdežto přizná-li se a poví vše na své spoluviníky, že bude naň vzat zřetel, vyjde s menším trestem, který proň bude znamenati nadějí na shledání s milenkou a svým dítětem, pověděl vše, co věděl [...]. Neunikl však osudu. Nespátřil svých milých více. Odsouzení jeho k dvanáctiletému žaláři bylo proň odsouzením doživotním.“ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 108.

¹³⁸ Jak uvádí Habrman, byl později tento jeho přítel také zatčen za to, že plánoval vyhození rakouského parlamentu do povětří. Za tímto účelem si pořídil vestu s háčky, na kterou připevňoval zvláštní dynamitové nálože. Zemřel při vyšetřování ve vazbě. Více Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 115.

¹³⁹ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 113.

znamená.“¹⁴⁰ Po otevření dveří vtrhla do bytu policie, která Gustva Habrmana zatkla. Celý byt byl následně prohledán, ale policie v něm nic nenašla. Poté byl Habrman odvezen do policejní věznice v Theobaldgasse, na kterou chtěl ještě před několika měsíci se svými soudruhy zaútočit. Byl umístěn „do malé kobky, úzké, pološeré a nízké.“¹⁴¹

Habrmanova vídeňská léta – shrnutí

Habrman přichází do Vídně jako čerstvě vyučený. Bylo mu patnáct let a přes své často sebevědomé jednání byl spíše ještě dítětem než dospělým a vyzrálým člověkem. Projevovalo se to v jeho až naivní důvěře a touze po dobrodružství. Velmi brzy se dostal do kontaktu se socialistickým hnutím, jehož myšlenky ho zaujaly, byť jejich většině zpočátku nerozuměl. Domnívám se, že důraz na praktickou činnost a opomíjení teoretické práce provázelo Habrmana po celý následující život. Myslím, že to velmi vystihuje následující citace: „Nejlepší socialism jest onen socialism, který dává dělnické třídě úspěchy, chléb a vítězství, ale není dobrým socialismem ten, který slíbí všechno, ale nakonec nedá nic.“¹⁴²

Hnutí, k němuž přilnul a jehož podpoře věnoval po jistou dobu všechn svůj volný čas, se v uvedené době nacházelo na křižovatce. Členové sociální demokracie volili mezi cestou umírněnou a radikální. Většina nakonec volila tu druhou, cestu „vědomého radikalismu“.¹⁴³ Ruku v ruce s rostoucí radikalitou hnutí rostla i persekuce ze strany státních orgánů. První polovina 80. let 19. století tak byla dobou různých ilegálních akcí a občas i násilných činů jednotlivců. Vše pak vyvrcholilo vyhlášením výjimečného stavu v průmyslových centrech, sériemi zatýkání dělníků a soudních procesů s řadou z nich.

Mladý Habrman se názorově přiklonil k radikálnímu křídlu strany. Myšlenky hlášané jeho členy, často sahající za hranici anarchismu, přijímal většinou velmi nekriticky. Díky svému mládí a nevyzrálosti si nedokázal udržet

¹⁴⁰ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 116.

¹⁴¹ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 118.

¹⁴² Habrman, Gustav: Myšlenky a názory, (uspořádal V. Masák), Dělnická akademie v Plzni, Plzeň 1934, str. 5.

¹⁴³ Habrman, Gustav: Z mého života, cit. dílo, str. 56.

patřičný odstup a podívat se na činy a myšlenky svých „soudruhů“ i z jiného úhlu.¹⁴⁴ Sám se pak podílel na realizaci některých výše uvedených ilegálních aktivit. Jeho pomoc při zabezpečení práce tajné tiskárny se mu nakonec stala osudnou, neboť po vyzrazení celého podniku byl zatčen a posléze odsouzen. Habrmana můžeme tedy označit před jeho nástupem do vězení za mladého radikálního socialistu, který se snaží své názory na podobu společnosti uvést v praxi. „Jest třeba ve válce třídní, v revoluci sociální používatí všech prostředků, umožňujících rozvrat společnosti kapitalistické a vítězství pracujícího lidu a sociální revoluce.“¹⁴⁵

V kriminále

Vyšetřování a odsouzení

Ihned po svém zatčení byl Habrman převeden k výslechu, který údajně vedl sám policejní ředitel Breitenfeld.¹⁴⁶ „Přijal mne se zdánlivou a líčenou laskavostí. Mluvil o nesvědomitosti ostatních, kteří mne, mladého hochu, svedli k tak nebezpečným a zavrženíhodným činům. Sliboval, přiznám-li se, že bude na mne při výměře trestu vzat zřetel vzhledem k mému mládí [...]. Ovšem budu-li zatvrzelý a nepřiznám-li se, nepovím-li zejména všechno, co snad vím na soudruhy na svobodě se nalézající, bude se mnou naloženo jinak.“¹⁴⁷

Habrman se odmítal, alespoň podle svých vzpomínek, k čemukoliv přiznat či udat některé ze svých spolupracovníků. Vyslýchající mu tedy přinesl protokoly s výpověďmi sazeče Josefa Hybnera i výrobce tiskárny Valentina Horatlíka. Oba vyzradili vše, co věděli. Jak přiznává sám Habrman, byl velmi překvapen, protože nic podobného nečekal a do té doby oplýval sebejistotou, že se mu nemůže nic stát. Z naivní důvěry v solidaritu socialistů ho pak definitivně vyvedla přímá konfrontace se zatčenými. „Hnus a opovržení proti oběma zrádcům mne jaly.

¹⁴⁴ Byl bych nerad, aby tato věta vyzněla tak, že radikalismus hraničící s anarchismem je věcí pouze mladých a názorově nevyspělých lidí. Chci jen upozornit na to, že jej nekriticky přijímal Habrman.

¹⁴⁵ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 63.

¹⁴⁶ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 119.

¹⁴⁷ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 119.

Pocítil jsem poprvé, že ne všichni, kteří o revoluci mluví, jsou revolucionáři a za všech okolností jako revolucionáři a soudruzi dovedou jednatí.“¹⁴⁸

Po tomto šoku, kdy se zhroutily mladické sny o příslušnících dělnického hnutí, si Habrman uvědomil, že je ztracen a hrozí mu za trestný čin velezrady odnětí svobody v délce tři až 20 let. „Upadl jsem do hrozného duševního stavu. Více než vlastní osud mučila mne zrada a zbabělost zatčených soudruhů. Krásný sen o nových lidech, pevných a statečných, hrdinách revoluce, a o revoluci ležel v troskách. Zklamání, jež jsem pocítil, působilo na mne drtivě. K tomu čím dále tím jasněji a určitěji zjevoval se mi obraz vlastní budoucnosti. [...] musím být odsouzen.“¹⁴⁹

Po takřka tříměsíčním vyšetřování byl v listopadu 1884 zahájen proces. Na jeho konci bylo 20 lidí odsouzeno. Habrman nakonec dostal trest při spodní hranici možné sazby. Byl odsouzen na čtyři roky za velezradu a přečin shluknutí. Jeho výhodou bylo také to, že byl označen za vězně politického, což mu přinášelo ve vězení různé výhody, jako např. možnost číst noviny, zbavení povinnosti nucené práce, možnost stravovat se z vlastních prostředků, pořídit si vlastní postel atd.¹⁵⁰

Vězení

K výkonu trestu byl Habrman určen do věznice Stein nad Dunajem. Transportován tam byl podle vlastních vzpomínek 20. prosince 1884. Za doprovodu ozbrojené eskorty byl spolu s jedním spoluvězněm převezen z Vídně do Steinu vlakem. Na cestu od nádraží k věznici později Habrman nerad vzpomínal. „Do věznice [...] jest ze stanice asi čtvrt hodiny cesty. Nám se ta cesta zdála být nekonečně delší. Domácí lid, nemající nic užitečnějšího na práci, chodívá v sobotu na nádraží pozevlovati a pokochati se pohledem na dopravované transporty vězňů do trestnice. [...] Byli jsme vydáni, procházejíce davem,

¹⁴⁸ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 121.

¹⁴⁹ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 121.

¹⁵⁰ Tato výhoda nebyla přiznávána běžně všem odsouzeným. Např. J. B. Pecka se toho marně dožadoval s ohledem na svou činnost při procesu, který byl proti němu veden v roce 1882 v Praze. Více Šolle, Zdeněk: Josef Boleslav Pecka, Melantrich, Praha 1987, str. 107.

posměškům a výkřikům.“¹⁵¹ Lidem nebylo z největší pravděpodobností známo, co přesně Habrman provedl. Možná to však bylo lepší. Političtí vězni byli považováni za zvlášť nebezpečné. Socialisté byli ještě navíc proslavení svým odmítáním náboženství, což bylo pro venkovské silně religiózní obyvatele Dolních Rakous nepochopitelné.

Věznice Stein bylo poměrně nové nápravné zařízení. Vláda zakoupila bývalý klášter redemptoristů v roce 1850¹⁵² a v následujících letech nechala přestavět celý areál podle tehdy moderních zásad v nové vězení.¹⁵³ Hlavní myšlenky byly ovlivněny prací Angličana Jeremyho Benthama, který je zveřejnil ve své práci Panopticon. Vězeňské cely měly být umístěny po obvodu kruhové budovy a vězni měli být trvale sledováni dozorcí, které sami neměli vidět. Na základě těchto myšlenek vznikaly různé stavební projekty. Jedním z nich byl i projekt vězení v Ipswichi, které bylo tvořeno několika křídly sbíhajícími se ve středové věži. Tento vzor byl posléze přebírán v řadě dalších zemích. V Rakousku-Uhersku byla podle něj vyprojektována např. věznice v Plzni na Borech nebo i místo, kde byl vězněn Habrman, tedy Stein nad Dunajem. Část cel v těchto vězeních byla určena k samovazbě a část k obývání více vězni. V druhé polovině 19. století se totiž ukazovalo, že dlouholetý pobyt v samovazbě má ničující dopady na psychické zdraví vězňů. Součástí rozsáhlých vězeňských komplexů bylo i zázemí pro fungování celého zařízení v podobě kuchyní, skladů, prádelen apod. V areálu se také většinou nalézaly i kanceláře vězeňské správy a ubytovny dozorců. Nezbytnými prostory pak byly kaple a ošetřovna. V nejmodernějších zařízeních byly zřizovány i samostatné vězeňské nemocnice. Opominout pochopitelně nelze ani zařízení bránící útěku vězňů. Kromě důmyslného vnitřního členění to pak byla dále i obvodová zeď se strážnicemi a vstupní branou. „Stavby věznic naplňovaly komplexní program, jehož prioritou byl bezpečný, účelný a zdravotně nezávadný provoz. Jako první podmínka mravní

¹⁵¹ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 132.

¹⁵² Podle http://de.wikipedia.org/wiki/Justizanstalt_Stein, 27. 7. 2007.

¹⁵³ K následujícím údajům více Vybíral, Jindřich: Domy bez fasády. Architektura věznic, in: Komunikace a izolace v české kultuře. Sborník příspěvků z 21. ročníku symposia k problematice 19. století (ed. Bláhová, Kateřina), KLP, Praha 2002, str. 355–367.

nápravy provinilců se do něj promítal princip izolace. Zdi, mříže a zámky na dveřích oddělovaly odsouzené od vnějšího světa, muže od žen, dospělé od mladistvých, jednoho vězně od druhého. I okna a dveře cel byly rozmístěny tak, aby nedocházelo k nežádoucím kontaktům.¹⁵⁴

Do věznice nevstupoval asi mladý Habrman s právě povzbudivými pocity.¹⁵⁵ Je těžké představit si, jak se cítí člověk, který ví, že po následujících několik let nebude moci žít normálním životem a vše, co považoval za samozřejmé, bude ztraceno. Ještě těžší je to v době rané dospělosti, kdy by měl poznat, nepoznal-li doposud, řadu nových věcí. Je v tom asi i určitý pocit bezmoci. Vstup do věznice je zásadním psychologickým momentem, kdy se definitivně zavírají vrata a člověka už nečeká nic jiného než jednotvárný vězeňský život. Už není myslitelná žádná vzpoura nebo obrat a člověk si s konečnou platností uvědomuje, že nepřijde žádné vysvobození. Na druhou stranu se ale také už nemusí obávat nějakých náhlých zvrátů. Trest už je určen a nyní mu začíná utíkat.

Ihned po příchodu do káznice byl nový vězeň Gustav Habrman předveden k osobní prohlídce a potom mu bylo vydáno erární vybavení. Po této proceduře byl předveden k přijímací komisi. Hned na začátku svého pobytu v nápravném zařízení se Habrmanovi podařilo poštvat si proti sobě ředitele věznice. „Starý pán v uniformě, se šestkami po stranách, více dobrácky nežli přísně ke mně prohodil: „Takový mladý člověk, dítě, pravé dítě ještě, a už v kriminále!“ Poznámka tato mne urazila a pobouřila. [...] „Zakazuji si takové poznámky! Jsem politickým vězněm! Když máte před sebou zloděje, taškáře anebo vraha, snad jste oprávněni tak k němu mluvit, nikoliv však se mnou. Jsem sociální revolucionář a hrd na to, co jsem vykonal a proč jsem zde!“ Slova tato pronesl jsem rychle, v návalu uraženého dojmu dvacetiletého mladíka [...].“¹⁵⁶ Starý pán v uniformě byl ředitel věznice. Habrman celý výstup ještě vyhrotil kategorickým požadavkem společné

¹⁵⁴ Vybíral, Jindřich, cit. dílo, str. 360.

¹⁵⁵ Popis věznění ve Steinu můžeme najít v románu Vladimíra Neffa *Zlá krev*. Řada zážitků popisovaných Habrmanem je v naprostém souladu s líčeními v uvedené knize, která je ale samozřejmě literární fikcí. Přesto se domnívám, že některé pasáže naprosto hodnověrně popisují atmosféru v žaláři. Neff, Vladimír: *Zlá krev*, Československý spisovatel, Praha 1987.

¹⁵⁶ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 134.

vazby, protože na to měl jako politický vězeň právo. Mohl tedy mluvit o štěstí, že za tento výstup byl potrestán pouze třemi dny ve sklepní cele.

Je s podivem, že si Habrman stále ještě neuvědomoval své postavení a žil pod vlivem socialistické propagandy. Ta vštěpovala mladým „sociálním revolucionářům“, že každý úředník a policista je „hlídacím psem“ stávajícího společenského uspořádání. Habrman dostal ve vězení první životní lekci, že tomu tak bezpodmínečně není a že i k lidem, které tak snad může označit, je třeba se chovat za určitých životních situací slušně. Musel se zbavit pocitu nadřazenosti, který v sobě dělníci aktivisté pěstovali. Tento pocit vycházel z představy o tom, že právě oni patří mezi „osvícené“, kteří už prohlédli stávající řád a znají uspořádání, které nevyhnutelně přinese budoucnost.¹⁵⁷

Prvním člověkem, který přispěl ke změně Habrmanových názorů, byl inspektor věznice, šlechtic jménem Hocke. Ten novému vězni v mnohém pomohl. Umožnil mu, aby si mohl volně půjčovat knihy z vězeňské knihovny. Dále zařídil, aby Habrman mohl dostávat denně noviny. Také díky jeho přimluvě se nemusel antiklerikálně zaměřený vězeň aktivně účastnit bohoslužebných úkonů. Byl po něm pouze vyžadována účast na kázání.

Habrman strávil celý výkon trestu na cele sám. Mělo to pro něj jednu podstatnou výhodu: po odpykání prvních tří měsíců se každé dva další měsíce počítaly za tři, čímž si dobu trestu zkrátil o více než rok. Na druhou stranu jako vězeň pochopitelně trpěl nedostatkem sociálního kontaktu. Ten nemohly nahradit hodinové procházky po vězeňském dvoře ani návštěvy kaple, neboť v obou případech museli vězni zachovávat zásadu přísného mlčení. Dorozumívát se mohli pouze posunky za zády dozorců.¹⁵⁸

Vězni však pochopitelně znali způsoby, jak spolu komunikovat a jak prolomit izolaci, která měla být jedním z hlavních nástrojů jejich nápravy. Prvním možným způsobem bylo užívání různých abeced, které se vyťukávaly na zeď a

¹⁵⁷ K tomuto více Jan Uhlík, který mj. uvádí, že „přesto je však nesporné, že odsouzení socialisté si zachovávali i během pobytu v trestnici určité sebevědomí a vědomí správnosti svých názorů.“ Uhlík, Jan: Historie věznění a vězeňství v Čechách, Institut vzdělávání Vězeňské služby ČR, Stráž pod Ralskem 2006, str. 186

¹⁵⁸ K fungování samovazby více Uhlík, Jan: Historie věznění a vězeňství v Čechách, Institut vzdělávání Vězeňské služby ČR, Stráž pod Ralskem 2006, str. 166

tím byly předávány zprávy mezi celami.¹⁵⁹ Habrman nazývá tento způsob komunikace poněkud nadsazeně „bezdrátovou telegrafií“.¹⁶⁰ Druhým způsobem předávání zpráv byla psaníčková pošta, kterou za úplatu cigaretami obstarával ve Steinu vězeň mající na starosti donášení stravy. Pokud by byla pošta nalezena, hrozily vězňům nemalé kázeňské tresty. To se však po dobu Habrmanova pobytu nestalo. Nejdůmyslnějším způsobem komunikace pak bylo „vydávání“ tajných vězeňských časopisů. Ty si psali přímo vězni sami. Časopisy postupně putovaly od cely k cele. Habrman vzpomínal, že ve věznici Stein takto putoval časopis *Beobachter*. Sám pak začal vydávat *Herold*, kam většinou přepisoval zprávy z novin, které měl k dispozici, a opatřoval je svým komentářem.¹⁶¹ U časopisů hrozilo v případě prozrazení ještě větší riziko než u psaníčkové pošty. Vzhledem k jejich obsahu mohl být vězňům prodloužen trest odnětí svobody nebo mohli být potrestáni ředitelem věznice některým z tvrdších kázeňských trestů.

Smutnou realitou vězeňského života bylo, že řada vězňů se nedožila konce svého trestu. Habrmanovi paměti jsou plné vzpomínek na spoluvězně, které postihl tento osud.¹⁶² Ze všech 20 odsouzených v procesu s provozovateli ilegální tiskárny se plná jedna třetina nedožila konce výkonu trestu.¹⁶³ Vězni trpěli špatným zacházením, nedostatkem pohybu, špatnou stravou.¹⁶⁴ Ještě důležitější než strádání fyzické byly útrapy psychické. Pro řadu z nich bylo těžké smířit se s představou ztracených let. Také vzpomínky na domov a známé většinou nepůsobily nijak povzbudivě a vyvolávaly v odsouzených pocity zmaru a zoufalství. „[...] dostavovala se v neděli a ve svátek neveselá, šibeniční nálada. V zimě ani ne tolik jako v létě, za krásného počasí.“¹⁶⁵

¹⁵⁹ „Trestanci byli spojeni mezi sebou systémem telegrafie, vypracovaným staletou, od generace ke generaci přenášenou praxí k úžasné dokonalosti. Zprávy a útržky zpráv, propašované zvenčí do zdí pevnosti, jakož i zprávy o místních událostech přenášely se tukaním na stěny podivuhodnou rychlostí z křídla do křídla, z patra do patra.“ Neff, Vladimír: *Zlá krev*, Československý spisovatel, Praha 1987, str. 272.

¹⁶⁰ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 148.

¹⁶¹ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 156.

¹⁶² Např. Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 150–152, kde popisuje osudy uvězněného socialisty, starého kováře, který také ve vězení zemřel.

¹⁶³ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 125.

¹⁶⁴ K životním podmínkám ve vězení Uhlík, Jan: *Historie věznění a vězeňství v Čechách*, Institut vzdělávání Vězeňské služby ČR, Stráž pod Ralskem 2006, str. 163

¹⁶⁵ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 161.

Habrman se snažil čelit špatným náladám tím, že se snažil zaměstnat po celý den. Dobrovolně se přihlásil k vězeňské práci, ač ji nemusel jako politický vězeň vykonávat.¹⁶⁶ Bylo mu uložen úkol lepit krabice na cigarety. Díky tomu si mohl i vydělat. Dále hodně četl a pustil se do studia jazyků. Začal se učit francouzsky a zlepšoval své znalosti němčiny. Snažil se zachovat si i fyzickou svěžest. „Ráno úklid a koupel. Koupelí zval jsem důkladné umytí a vymytí celého těla studenou vodou a mýdlem. To činil jsem k zachování svěžesti. Pro dosažení téhož účelu pěstoval jsem každý den po jistou dobu prostocvik.“¹⁶⁷

Trest pomalu ale jistě ubíhal. Bílý šátek vyměnil postupně za žlutý a pak za černý.¹⁶⁸ V srpnu 1887 konečně nastal vytoužený den,¹⁶⁹ kdy byl Habrman propuštěn na svobodu.

S dlouhým odstupem mnoha let o zkušenosti ze svého pobytu za mřížemi Habrman napsal: „Kriminálem měl by projít každý člověk [...]. V kriminále jest místo největšího lidského mravního utrpení, ponížení a neštěstí. Lidská bytost, poklesnuvší anebo jen náhodou ocitnuvší se s ustanoveními lidského zákona v rozporu, vysvěčena jest za zdmi žaláře v pravém smyslu do naha a zbavena vší lidské důstojnosti na čas, někdy navždycky. Kdo sám nikdy svobody nepozbyl a jí nepostrádal, nedovede oceniti svou vlastní svobodu ani bližních svých. Kdo ve svém životě nepocítil bídy, není schopen oceniti bídu ostatních.“¹⁷⁰

Zpět v České Třebové

Jelikož součástí rozsudku bylo i vypovězení z Vídně, vydal se do svého rodiště České Třebové, kde strávil následující půl rok po propuštění z vězení. Vypomáhal v práci svému strýci Vilímu Dobrovskému, u kterého se vyučil a jehož měl velmi rád. V rodném městě nebylo možné pokračovat v činnosti pro socialistické hnutí. Jednak se Habrman musel mít na pozoru, a jednak pro to nebyly ve městě podmínky. Rozhodl se tedy alespoň založit Řemeslnickou

¹⁶⁶ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 146.

¹⁶⁷ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 146.

¹⁶⁸ Podle Habrmanových vzpomínek byly takto označováni vězni. Šátek nové barvy obdrželi vždy po uplynutí další třetiny trestu. Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 156.

¹⁶⁹ Habrman uvádí, že to bylo 7. srpna. Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 163.

¹⁷⁰ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 183.

besedu, která měla být jakýmsi centrem pro všechny „pokrokové směry a prvky v Třebové.“¹⁷¹

Zpočátku se musel Habrman v rodném městě vyrovnat s nedobrou pověstí, kterou získal svým pobytem ve vězení. Pro obyčejné lidi bylo těžké pochopit, že byl odsouzen za politickou činnost. Vzali-li někteří v potaz tuto kategorii trestného činu, měli o ní velmi zkreslené představy. Krom toho řada z nich nechápala, jak je možné se bouřit proti všemocné vládě. Habrman musel počkat, až senzace způsobená jeho příchodem poněkud pohasla. S postupem času pak klesl i zájem o jeho osobu.

Gustav Habrman využíval volný čas hlavně k zlepšení svého zdravotního stavu.¹⁷² Okolí si všimlo, jak se fyzicky změnil během výkonu trestu. „[...] byl zavřen v kriminále. Dobře se mu tam nevedlo. Jest vyzáblý a bledý jako svíčka na oltáři [...].“¹⁷³ Habrman sám k tomu dodával: „Okolí mé a známí na mne pohlíželi jako na jistého kandidáta smrti.“¹⁷⁴ Podle dopisu z vězení přetištěného v jeho pamětech, kde se zmiňuje, že ho „poslední dobou bolelo na prsou a kašlal“, ¹⁷⁵ můžeme usuzovat, že onemocněl tuberkulózou.¹⁷⁶ Toto onemocnění ho patrně po několik následujících let stále pronásledovalo, protože zmínky o zradě zdraví jsou poměrně časté a byly také důvodem jeho početných změn působiště. Bakterie tuberkulózy byla v té době nově objevenou věcí.¹⁷⁷ Očkování v mladém věku tedy nepřicházelo v případě Gustava Habrmana vůbec v úvahu. Musel se proto snažit pomoci si pohybem na čerstvém vzduchu a dostatkem zdravé stravy, což byly jediné lékařské rady, které mohl dostat.

V roce 1888 se Habrmanovi zdálo, že je mu lépe, a rozhodl se, že se vydá do hlavního města Francie, které ho velmi lákalo. Podle zpráv z novin a časopisů

¹⁷¹ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 166.

¹⁷² „Trestanci hynuli houfně na podvýživu, nedostatek světla a slunce, zoufalství, kurděje a souchotiny. Z pěti vězňů, obývajících spolu s Karlem společně celu, kasař Diederich první začal pokašlávat, hubnout a nos mu vystupoval stále zobákověji z chudnoucích tváří, tu žlutých, tu nepěkně nepřírozně růžových.“ Neff, Vladimír: Zlá krev, Československý spisovatel, Praha 1987, str. 272.

¹⁷³ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 165.

¹⁷⁴ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 166.

¹⁷⁵ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 160.

¹⁷⁶ Což, jak dokládá výše citovaný úryvek z knihy Vladimíra Neffa, nebylo u vězňů nijak vzácné onemocnění.

¹⁷⁷ Bakterie TBC byla objevena Robertem Kochem v roce 1882.

nabyl dojmu, že se v Paříži chystá revoluce a tu chtěl prožít na vlastní kůži. Krom toho město na Seině nabízelo možnost seznámení se s nejnovější socialistickou literaturou a nejaktuálnějšími trendy v dělnickém hnutí.¹⁷⁸

Léta v kriminále – shrnutí

Soudní proces a tři roky v rakouském vězení byly dobou Habrmanova vystřízlivění ze snu o novém socialistickém člověku. Trpké zklamání způsobené výpověďmi kompliců ohledně jejich ilegální činnosti do jisté míry otupilo jeho idealismus, hraničící až s naivitou. V daném období si také uvědomil, že ne všichni představitelé „kapitalistické“ společnosti musí být apriori „prohnilí“. Počáteční Habrmanův mladický radikalismus se začal otupovat a měnit v umírněnější formu. Nijak však nepolevilo jeho zaujetí pro dělnické hnutí. Doložit to lze tím, že ihned po návratu z vězení začal přemýšlet, jak by se do něj mohl nějakým způsobem zapojit. Uvědomoval si, že v České Třebové to není možné, a jelikož mu Vídeň byla zapovězena, rozhodl se pro odchod do Paříže, mekky všech revolucionářů.

Důležité, byť neblahé dědictví pro následující životní etapu, které si z vězení přinesl, bylo vážné onemocnění. Jednalo se s největší pravděpodobností o souchotiny. Tuberkulóza pak limitovala Habrmanovy aktivity v několika následujících letech.

V Paříži

Na cestu do Paříže se Habrman vybavil podle svého nejlepšího vědomí a svědomí. „K výpravě do Paříže opatřil jsem si ještě dobrý, trvanlivý lodenový kabát, hezky silný, hodně chlupatý, šedý, a podobný klobouk s pěkným modrým sojčím pírkem.“¹⁷⁹ Kromě tohoto úboru si nechal ještě ušít vysoké boty. Zbytek svých věcí sbalil do dvou kufříků a takto vybaven se vydal na cestu. Z České Třebové jel do Prahy, kde byl poprvé v životě. Hlavní město Čech jej však asi

¹⁷⁸ Na tomto místě bych se chtěl jen v krátkosti zmínit o tom, že se Habrman vyhnul vojenské službě, která byla od roku 1868 v Rakousku povinná pro všechny muže. Zda se jí Habrman vyhnul kvůli svému vězení, nebo nemoci nelze zatím zjistit.

¹⁷⁹ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 187.

nijak nezaujalo, neboť tuto událost odbývá v pamětech jednou větou. Odtud pokračoval dále přes Německo do Štrasburku, který byl v německém městě pouze krátkou dobu. Jelikož Habrmanovi došly peníze, musel si zde najít na určitou dobu práci, aby si vydělal na další cestu.

Do Paříže přijel Habrman v polovině července roku 1888. Z města byl nadšen a velmi se mu líbilo až do okamžiku, kdy si uvědomil, že svým úbořem budí nemalou pozornost. „[...] ukazuje na mne vyslovoval slovo: „Prusien, voila Prusien!“ [...] Lidé kolem mě stojící, povzbuzeni malým mužem, se hlasitě smáli a mnozí na mne opovřživě hleděli. Občanka jedna, žena z lidu, statná a resolutní, s košíkem na ruce nedaleko mne stojící zpola útrpně, zpola čtverácky prohodila jako na mou obranu: „[...] Co chcete, třeba jest to chudák Eskymák!“ Rázem se mi rozbřeslo.“¹⁸⁰ Zmíněné šaty mu pak dělaly problém při hledání práce, neboť byl Francouzi považován za Němce. Antagonismus mezi těmito dvěma národy byl velmi vyhrcořený a Habrman na to na každém kroku narážel. Nakonec si musel pořídit úplně nový šatník a pak byl teprve přijat do nového zaměstnání. Po dobu svého pařížského pobytu se živil jako soustružník dílů k dřevěnému nábytku.

Při počáteční orientaci ve městě mu pomohli čeští krajané. „Dle rady soudruha Krejčího z Třebové vyhledal jsem tam švýcarskou pivnici Brasserie Suisse. Scházivali se tam, jak mne byl soudruh poučil, Češi, smýšlením socialisté, anarchisté a revolucionáři. Ty jsem si přál nalézt.“¹⁸¹ V uvedené restauraci Habrman své soudruhy nenalezl, ale získal tam na ně kontakt. Když je konečně našel, byl poněkud zklamán, protože krajané¹⁸² na něj pohlíželi s určitými rozpaky, čemuž se vzhledem k jeho úboru nelze příliš divit. Nakonec se ho přece jenom jeden z nich ujal a poradil, jak hledat práci a kde se ubytovat. Habrman se pak s některými Čechy během svého pobytu pravidelně stýkal.

Velmi brzy se dostal do kontaktu s francouzským socialistickým hnutím. Nebylo to příliš složité, neboť si mohl volně koupit levicové noviny. Habrman se

¹⁸⁰ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 190.

¹⁸¹ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 191.

¹⁸² Česká krajanská enkláva v Paříži byla tvořena třemi skupinami profesí – obchodníky, řemeslníky a umělci. Celkem počet Čechů v osmdesátých letech 19. století nepřesahoval několik stovek. Více Brouček, Stanislav: Češi ve Francii, in: Češi v cizině, 9, 1996, str. 136–154.

pokoušel číst list *Le Radical*. Krátce potom začal koketovat s anarchismem.¹⁸³ „Myšlenka neobmezené svobody pro každého jedince, hlásaná anarchisty, působila na mne přitažlivě. Vábila mne a lákala. Nebude vlád, vládnoucích, ani ovládaných. Nadejde doba, kdy lidstvu neznámými budou pojmy: stát, monarchie, republika. Nebude autorit. Lidstvo ustaví se ve společnost volnou. Všichni budou dle sil svých a schopností pracovati, a dle potřeb bráti budou podíl na ovoci lidské práce, darech přírody, vymoženostech vědy a vzdělanosti...“¹⁸⁴ Habrman během svého pobytu docházel do kavárny na rue Keller, kde se scházela skupina cizinců, kteří sympatizovali s anarchistickými myšlenkami. Zde mohli volně debatovat, což si Habrman velmi pochvaloval. Kromě anarchistických kruhů se Habrman v Paříži stýkal také s ruskými emigranty. Určitou dobu navštěvoval salon¹⁸⁵ madame Jankovské, bohaté emigrantky podporující různé aktivity proti ruskému režimu. Vedly se zde debaty o socialismu, poměrech v Rusku a politickém a sociálním obrození slovanských národů.

V době Habrmanova pobytu v Paříži bylo na vrcholu tzv. boulangistické hnutí.¹⁸⁶ V něm se pojily různé proudy francouzské politiky od monarchistů přes nacionalisty, klerikály až po radikály. Jediným pojítkem tohoto spojení byl odpor proti republice a její vládě. Část radikálních socialistů, která se k hnutí připojila, doufala, že boulangistické hnutí vyvolá revoluci. Ta se pak měla právě pod vedením socialistů změnit v revoluci sociální. Ikonou hnutí byl generál Boulanger, bývalý ministr války, který si získal sympatie národa zlepšením životních podmínek armádních jednotek skládajících se z vojáků prezenční služby. Vzhledem k jeho rostoucí moci byl po určité době zbaven všech funkcí v armádě i státním aparátu. Udržel si však svou velkou popularitu mezi lidem.

¹⁸³ k anarchismu více např. Křivský, Petr: Jedinec versus stát. Historické a sociální kořeny anarchismu, in: Historický obzor, 6, 1995, č. 2, str. 31 – 36 (autor je zastáncem negativního pohledu na anarchismus) nebo Tomek, Václav – Slačálek, Ondřej: Anarchismus. Svoboda proti moci, Vyšehrad, Praha 2006.

¹⁸⁴ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 222.

¹⁸⁵ K obecné funkci salonů více Pešková, Jaroslava: Salony jako místo setkání, in: Salony v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 18. plzeňského sympozia, KLP, Praha 1999, str. 7–11

¹⁸⁶ více Duby, Georges: Dějiny Francie od počátků po současnost, Karolinum, Praha 2003, str. 578–579 nebo Hutton, Patrick: Popular Boulangism and the Advent of Mass Politics in France 1886 – 90, in: Journal of Contemporary History, 11/1976, č. 1, str. 85 - 106

Habrman byl během svého pobytu v Paříži svědkem různých pouličních demonstrací, shromáždění a projevů. Všechny tyto akce měly nějakou souvislost s politickým bojem mezi příznivci republiky a generála Boulangerera. Jednou z velkých událostí byl pohřeb Emila Eudese, bývalého představitele pařížské komuny. Habrman vzpomíná, jak v jednu chvíli hrozilo, že střet s policií přeroste v ozbrojené povstání, ale nakonec se podařilo situaci uklidnit. Na hřbitově Pere Lachaise se pak obdivoval řečnickému umění Louisy Michelové.¹⁸⁷ Zaujala ho natolik, že „jako stín ji následoval jeden čas na všech schůzích.“¹⁸⁸

V lednu 1889 se v Paříži konaly doplňkové volby do parlamentu. Kandidátem boulangéristů byl přímo jejich vůdce. Všude se mluvilo, že po případném vítězství dojde ke státním převratu a generál se chopí moci. Boulanger však nabízené šance nevyužil. Jeho hnutí pak ztrácelo jednu pozici za druhou.

Na podzim 1889 se pak konaly ve Francii všeobecné volby. Zvítězili v nich s převahou republikáni. Boulanger udržel své pozice pouze v Paříži. Náladu v den voleb i svůj náhled na volební akt samotný zachytil ve svých pamětech Gustav Habrman. „Všeobecné volby ve Francii jsou velikým všenárodním svátkem, nejdůležitější a největší lidovou všenárodní slavností. V den všeobecných voleb jsou si všichni jednadvacetiletí Francouzi úplně rovni.“¹⁸⁹ Z citace je zcela patrné, že Habrman jako správný sociální demokrat podporoval myšlenku všeobecného volebního práva. Z jeho pamětí vysvítá, že tuto vymoženost Francouzům velmi záviděl.

Atmosféra v Paříži, popisovaná Habrmanem, byla velmi bouřlivá. Ulice se naplnily lidmi a očekávalo se, že by mohlo k něčemu dojít. Habrman nechtěl zůstat stranou, ale protože nebyl příznivcem boulangérismu, přemítal, jak se má zachovat. „Co činiti v den velikých činů a snad dějinného rozhodování? Zůstat

¹⁸⁷ Lousa Michelová, původně vychovatelka, bojovala v roce 1871 v Paříži jako obrádkyně Komuny. Po svém zajetí byla odsouzena a poslána na Novou Kaledonii do trestanecké kolonie. Když jí byla udělena milost, vrátila se do Evropy a posléze i do Paříže, kde se stala jednou z hlavních představitelky socialistického a po jistě době anarchistického hnutí. Mezi zastánci těchto názorových směrů se těšila značné popularitě. Ve všeobecnou známost vešla jako tzv. rudá panna. Podle Habrmana to byla „jedna z nejzajímavějších a nejlepších osobností francouzského romantického revolučního socialismu na konci devatenáctého století.“ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 222.

¹⁸⁸ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 221.

¹⁸⁹ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 231.

nečinným, zbabělým divákem z povzdálí? Nikoli! Pocítil jsem záchvěv perutí revoluce. Srdce mi poskočilo radostí v těle.“¹⁹⁰ Nakonec se rozhodl, že spolu se svým známým z anarchistického kruhu Václavem Vanyšem vyjdou také do ulic a budou „vše sledovati bedlivě a v daném okamžiku jednati tak, jak pro socialism, dělnictvo a svobodu bude nejvýhodnější.“¹⁹¹ Jak tedy vidno nechal se Habrman také strhnout revolučním ovzduším. O revoluci hodně četl a velmi toužil se nějaké zúčastnit a bylo v danou chvíli poněkud vedlejší, že se nekonala úplně pro dělnickou věc. Ač se situace vyvíjela v neprospěch republiky a vypadalo to, že dav pochodující večerní Paříží dosadí Boulangerera do čela státu, nakonec k tomuto nedošlo. Když se totiž ukázalo, že vůdcové průvodu nepochodují na Elysejský palác, začali se lidé rozcházet domů. Generál Boulanger poté zasadil definitivní ránu svému hnutí útekem do zahraničí, kde se chtěl ukrýt, neboť ve Francii byl obviněn z velezrady.

Krátce po těchto událostech byl Habrman nucen opustit Paříž, ač nerad. „Zamiloval jsem si ji a mám ji doposud rád. Toto město jest mi milejší než kterékoli jiné světové město, jež jsem poznal.“¹⁹² Zhoršovala se jeho nemoc, kterou se nakazil ve vězení. „Dva i tři dni v týdnu jsem proležel a nemohl jsem pracovati. To mne vyhnalo z Paříže.“¹⁹³

Pobyt v Paříži – shrnutí

Během svého pobytu v městě nad Seinou se Habrman seznámil podrobněji s myšlenkami anarchismu. Ty ho velmi zaujaly a jejich důkladnějšímu studiu poznání věnoval hodně času. Po určité době začal navštěvovat různé salony a kavárny, kde se anarchisté scházeli, a v debatách s nimi si rozšiřoval své obzory a ujasňoval vlastní názory. Účastnil se také různých schůzí a demonstrací radikálních socialistů. Jeho velkou touhou bylo zažít v Paříži revoluci, které by se mohl zúčastnit. Ač byla několikrát „na spadnutí“, nikdy k ní nedošlo, čímž byl

¹⁹⁰ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 231.

¹⁹¹ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 232.

¹⁹² Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 243.

¹⁹³ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 243.

Habrman zklamán. V době jeho pobytu se výrazným způsobem zhoršovalo jeho zdraví, a tak byl nakonec nucen Paříž opustit.

Do Ameriky

První cesta do Ameriky

V Paříži, jak již bylo zmíněno, se stále více ozývalo Habrmanovo zdraví, podlomené tříletým pobytem ve vězení. Podle lékařské rady se měl dostat na mořský vzduch. Rozhodl se tedy pro cestu do Ameriky. Přesné vnitřní pohnutky, které ho k tomuto rozhodnutí vedly, však neznáme. Můžeme o nich jen spekulovat. Snad je skutečně pravdivé zdůvodnění uváděné Habrmanem, které podkládalo cestu narušeným zdravotním stavem. Možná je ale kombinace ještě s dalšími faktory, jako např. snaha podívat se do Ameriky a zažít dobrodružství, i když je to nepravděpodobné, protože jak uvádí sám Habrman, nic ho „za moře nelákalo. Srdce a myšlenky mé tíhly k domovu. Zde se rozvíjelo mladé, slibné, bujaré hnutí dělnické a socialistické, vyžadující pracovníky a oddané přívržence. Nemocný a ku práci neschopný nemůže však býti hnutí užitečným.“¹⁹⁴ Zmiňovaný problém s návratem domů jistě nesouvisel jen s neschopností práce pro hnutí, ale i s obavou z možného pronásledování.

Spojené státy americké byly na konci osmdesátých let devatenáctého století již opravdovou světovou hospodářskou velmocí. Rychle se rozvíjela všechna průmyslová odvětví. V letech 1869 až 1899 se populace USA ztrojnásobila, zemědělská výroba více než zdvojnásobila a hodnota továren vzrostla šestkrát (měřeno původními cenami).¹⁹⁵ Rozmach byl doprovázen růstem měst a výstavbou sítě komunikací. Vyrůstaly železnice a vodní kanály. Hospodářský rozvoj si vyžadoval stále více pracovních sil. Ty byly většinou rekrutovány z přistěhovalců, kteří přicházeli z celého světa a zalidňovali Severní Ameriku.

¹⁹⁴ Habrman, cit. dílo, str. 243.

¹⁹⁵ Tindall, George – Shi, David: Dějiny Spojených států amerických, Nakladatelství lidové noviny, Praha 2000, str. 387.

Imigranti utíkali ze svých domovských zemí z různých příčin. Často byl důvodem hlad, jak ukazuje příklad irský, kdy v době tzv. velkého hladomoru utekl do Ameriky téměř jeden milion Irů.¹⁹⁶ Dalšími důvody pak byly nedostatek pracovních příležitostí, rasové, náboženské či politické pronásledování¹⁹⁷ nebo útěk před vojenskou službou. Nemalý počet těchto imigrantů přicházel ze zemí Rakouska-Uherska. V letech 1861–1890 to byly více než 4 miliony osob.¹⁹⁸ Kolik přesně z toho tvořili obyvatelé Čech, nelze přesně určit. V letech 1880–1914 však odhadujeme, že počet Čechů v Americe stoupl z cca 85 tisíc na půl milionu.¹⁹⁹ Češi byli rozptýleni po téměř celém území USA, největší spojenou enklávu pak utvořili v Chicagu. Zpočátku zřejmě převažovali mezi přistěhovanci lidé, kteří měli v úmyslu osídlit část panenské půdy a na ní pracovat. Po roce 1880 už pak větší část tvořili dělníci, řemeslníci a horníci, kteří se hodlali uchytit v průmyslu.²⁰⁰

Gustav Habrman přichází do Ameriky v roce 1889. Z Evropy připlul lodí La Bourgogne. Ač týdenní cesta nebyla jistě jednoduchá a pohodlná, cestující v této době byli již z velké části ušetřeni problémů svých předchůdců, kteří trpěli hladem, velkým nepohodlím a epidemiemi různých nemocí. Přeprava cestujících byla postupem času upravována zákony jednotlivých zemí a ke zkvalitnění přepravy přispěl i konkurenční boj mezi jednotlivými dopravními společnostmi. Cestující trávili většinu cesty v mezípalubí lodí, kde byli ubytováni na palandách,

¹⁹⁶ Tzv. velký hladomor postihl Irsko v letech 1845–1850. Byl vyvolán sérií katastrofálních neúrod brambor, způsobených bramborovou plísňí. Na tento stav nedokázala britská vláda vhodným způsobem reagovat. Během velkého hladu zemřel 1 milion obyvatel a další milion se vystěhoval ze země, většinou do USA. Moody, Theodore – Martin, Francis a kol.: Dějiny Irska, Nakladatelství lidové noviny, Praha 1996, str. 200–209.

¹⁹⁷ Politické pronásledování bylo i možným důvodem Habrmanovým.

¹⁹⁸ Polišínský, Josef: Úvod do studia vystěhovalectví do Ameriky II. Češi a Amerika, Karolinum, Praha 1996, str. 64.

¹⁹⁹ Polišínský, Josef, cit. dílo, str. 74; podrobněji k sídelnímu rozložení české komunity Polišínský, Josef: Úvod do studia vystěhovalectví do Ameriky I. Obecné problémy dějin českého vystěhovalectví do Ameriky 1848–1914, Univerzita Karlova, Praha 1992, str. 53.

²⁰⁰ K problému české emigrace do Ameriky kromě Polišínského dále Kořalka, Jiří – Kořalková, Květa: Základní tendence českého vystěhovalectví a české reemigrace do počátku dvacátých let 20. století, in: Češi v cizině 7, 1993, str. 30–47; souhrn odkazů na další studie přináší Valášková, Naďa: Příspěvek ke studiu migrace z českých zemí od 19. století do roku 1938, in: Historická demografie 30, 2006, str. 99–122.

často ve třech patrech nad sebou. Mezi těmito palandami pak byly stolky a židle, kde pasažéři trávili den.²⁰¹

Strava se postupem doby také zlepšovala. Byly objevovány nové konzervační způsoby, které napomáhaly k přechovávání stravy. Habrman v žádných ze svých pamětí cesty do Ameriky nijak výrazně negativně nekomentuje, z čehož můžeme usuzovat, že proběhly více méně v pořádku.

Většina cestujících směřovala v poslední čtvrtině 19. století do USA přes New York,²⁰² který se stával jednou z prvních světových megalopolí. Pro zvládnutí ohromného počtu příjíždějících lidí bylo nutné vytvořit zařízení, které by umožňovalo jejich evidenci a poskytlo zároveň alespoň nejnutnější první zázemí imigrantům. V roce 1855 byl proto vytvořen v objektech bývalé pevnosti na jižním konci poloostrova Manhattan Emigrant Landing Depot, známý jako Castle Garden.²⁰³ Zde byli přistěhovalci prohlédnuti a došlo k oddělení těch, kteří neskýtali záruku, že se budou moct samostatně uživit. Zároveň si zde imigranti mohli zakoupit jízdenky na parníky a vlaky dále do vnitrozemí, vyměnit peníze, najíst se, zajistit si ubytování apod. Všechny tyto služby měli poskytovat agenti, kteří vlastnili k provozování těchto služeb licenci. Mělo se tak zabránit ožebračování nevědomých a naivních lidí. Přestože tato ušlechtilá myšlenka nebyla beze zbytku naplněna, byl New York označován jako nejbezpečnější přístav pro přistěhovalce v celých Spojených státech.

V roce 1889 byla v USA publikována zpráva tzv. Fordova výboru, který měl za úkol prozkoumat podmínky v Castle Garden. Ve zprávě bylo konstatováno, že zaměstnanci zacházejí s přistěhovalci velmi nešetrně a ti jsou pak často ještě okrádáni agenty. S tímto závěrem koresponduje zkušenost Gustava Habrmana. Ten byl hned po svém příjezdu osloven jedním z agentů, který na něm vylákal kufr s veškerým jeho skrovným majetkem. Poté ho zavedl do svého

²⁰¹ k přepravním společnostem a jejich nabídkám více Opatrný, Josef: Za moře s námi, Přepravní společnosti v době masové migrace do Ameriky, in: Dějiny a současnost, 3, 2007, str. 30–33.

²⁰² Polišínský uvádí, že už v polovině 19. století proudily přes New York více než dvě třetiny vystěhovalců, a toto číslo nadále narůstalo. Polišínský, Josef: Úvod do studia vystěhovalectví do Ameriky I., str. 30; V roce příjezdu Habrmana do Ameriky, tj. v roce 1889, proudilo přes New York již 76 % přistěhovalců. Polišínský, Josef, cit. dílo, str. 31.

²⁰³ Čeští vystěhovalci tento název komolili na Kastlgard. Polišínský, Josef, cit. dílo, str. 31.

hotelu. Takto „ubytování“ často v hotelech zůstávali, dokud měli jak platit, a pak jim byla sjednána práce na kontrakt, která se často rovnala otročině. Habrmanovi se však podařilo této léčce vyhnout. Z hotelu utekl a obrátil se na českou dělnickou organizaci ve městě, která mu pomohla získat věci zpět.²⁰⁴

Gustav Habrman se vylodil v Americe v posledních letech existence Castle Garden. Na základě výše zmíněné zprávy Fordova výboru došlo k reorganizaci péče o přistěhovalce. Tu přebrala federální vláda, která zřídila nové středisko pro přistěhovalce na Ellis Islandu. Podmínky v tomto zařízení se staly brzy horšími než kdykoliv předtím v Castle Garden a celý ostrov byl nazýván „Ostrovem slz“. Průchod přijímací procedurou v tomto zařízení byl poměrně dost ponižující. V době jeho fungování jím prošlo celkem 16 milionů lidí. Je možné, že při některé z dalších cest prošel tímto zařízením i Habrman.

Během svého prvního pobytu pracoval Habrman převážnou část doby jako soustružník v New Yorku. Toto město se podobně jako jiná průmyslová centra v tomto období prudce rozvíjelo. Rostlo do šířky i do výšky. Díky vynálezu litinových konstrukcí a výtahů se mohly začít stavět výškové budovy. Technický pokrok také umožnil rozvoj městské dopravy, která byla do té doby závislá na síle tažných zvířat. Byly zaváděny laciné parní vlaky pro dělníky, což zvyšovalo jejich mobilitu. V devadesátých letech 19. století se objevují i první podzemní dráhy a nadúrovňové tratě s trolejovou trakcí. New York byl také jedním z prvních amerických měst, které se snažilo živelný rozvoj města alespoň v omezené míře korigovat. Díky tomu např. vznikl proslavený Central Park, který navštěvoval i Habrman.

Po třech letech ale zradilo Habrmana zdraví. V roce 1892 mu lékaři jako nejsnazší cestu k uzdravení doporučovali pobyt na venkově. Krom toho se mu v Americe příliš nelíbilo. Jistě k tomu napomáhaly i jeho socialistické názory a nechut k americké formě kapitalismu. „Jako většina vystěhovalců v prvních vystěhovaleckých letech, nepřátelil jsem se s Amerikou. Vše mne odpuzovalo, neuspokojovalo a dráždilo. Nenáviděl jsem všechn tamější život, prostoupený

²⁰⁴ Více Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 244–246.

sobeckostí a lačností po dolaru a boj všech proti všem, shon po mamonu a užitku.“²⁰⁵

Rozhodl se tedy pro návrat zpět do Evropy. Holandským parníkem Maasdam odplul z New Yorku do Rotterdamu. Ve svých pamětech Habrman uvádí příhodu, kde popisuje, jak málem nestihl loď, protože se rozbil zámek ve dveřích jeho bytu. Musel jej tedy opustit oknem za asistence svého spolubydlícího Dr. Aleše Hrdličky, pozdějšího slavného antropologa.²⁰⁶ Z Ameriky odjížděl poprvé dost zdeptán a s jasným úmyslem se tam už nevrátit. Ve Spojených státech se prostě necítil dobře.

Druhá cesta do Ameriky

V Čechách měl v úmyslu se natrvalo usadit a živobytí si obstarávat založením fotografického ateliéru. Přihlásil se tedy do učení k fotografu Plhovi v Rokytnici, kde doufal, že jej nikdo nebude znát a bude mít tedy klid. Brzy ale začal být sledován policií, protože byl obviněn na základě udání,²⁰⁷ že připravuje atentát na císaře Františka Josefa. Dostal se pod policejní dohled, který mu byl velmi nepříjemný, protože se mu všichni lidé začali vyhýbat. Vzdal se tedy svého plánu na vlastní fotografický ateliér a po půl roce se vrátil zpět do Ameriky.²⁰⁸

Půlrok v rodné vlasti byl pro Habrmana ale velmi důležitý. Z Ameriky si přivezl jistou sumu našetřených peněz. „Za každý dolar jsem dostal 2 zlaté 50 krejcarů [...]. Měl jsem hodně peněz a to pomáhalo mému zdraví.“²⁰⁹ Habrman nemusel díky úsporám chodit do práce, mohl jíst podle chuti a také hodně odpočívat. „[...] objevil jsem na sobě potěšitelné skutečnosti. Poznal jsem, že

²⁰⁵ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 247.

²⁰⁶ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 248.

²⁰⁷ Habrman k tomu více vysvětluje: „Před svým odjezdem z Nového Yorku byl rozpoután boj mezi červenými a modrými Sokoly. Já jsem vystoupil z Národní Jednoty Sokolské, jejíž jsem byl členem, a pomáhal jsem založit Dělnicko-amerického Sokola. Když jsem odjížděl, napadlo jednomu člověku, že se zavděčí národní společnosti v Novém Yorku, když způsobí nepříjemnosti červenému Sokolovi, socialistovi. Nadiktoval zchátralému českému inteligentu dopis, který byl poslán policejnímu ředitelství do Vídně. V dopisu tom se policii sdělovalo, že známý anarchista Habrman, který si odseděl již čtyřletý kriminál, odjíždí do Evropy s posláním zabít rakouského císaře.“ Habrman, cit. dílo, str. 252.

²⁰⁸ Více Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 247–252 (kapitola Jak jsem jel zabít rakouského císaře).

²⁰⁹ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 251.

jsem zdrav.“²¹⁰ Jelikož už nikde dále nenacházíme zmínky o nemoci, můžeme věřit Habrmanovi. Před svým druhým odjezdem do Ameriky se vyléčil z nemoci, která ho trápila téměř deset let.

Po příjezdu do USA, se usadil v Chicagu, kde zprvu pracoval pro levicový tisk, což bude ještě zmíněno. Chicago bylo jedním z nejvýznamnějších středisek české emigrace.²¹¹ V 70. letech 19. století zde vznikla jakási česká čtvrť, zvaná Plzeň.²¹² Jejími obyvateli byli z velké části dělníci. Další „české“ čtvrti pak přibývaly časem. Chicago se stalo brzy také centrem českého dělnického hnutí v Americe.²¹³

Po novinářské kariéře se Habrman po určité době uchytil ve fotografické firmě. Jak sám uvádí, pracoval jako dělník u firmy Chicago Foto-Indrawing Comp.²¹⁴ Při práci navštěvoval večerní univerzitu v Chicagu, kam chodil na kurzy práva. Rád později také vzpomínal na návštěvy kaváren, což byla už od dob pobytu v Paříži jeho vášeň. Zvláště si oblíbil jednu „českou“, řízenou panem Andělem. Zde se scházeli socialističtí dělníci a novináři a diskutovali nad českými novinami. Habrman tam tak nacházel podnětné prostředí, které plně vyhovovalo jeho naturelu.

Práce pro tisk

Na své působení u amerického dělnického tisku vzpomínal Gustav Habrman často, ač to byla jistě doba velmi těžká. „Nikdo z těchto několika řádků nevystihne, jak hroznou životní kapitolou pro mne byla tato doba. Kapitolou bídy, starosti, bojů a strádání. Zasloužil jsem si a draho zaplatil čest, že mohl jsem být

²¹⁰ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 251.

²¹¹ Více Šatava, Leoš: Vystěhovalectví do USA, in: Češi v cizině 9, 1996, str. 155–171 (o Chicagu konkrétně str. 160).

²¹² Svůj název si vysloužila podle hostince „U Města Plzně“. Polišínský, Josef: Úvod do studia vystěhovalectví do Ameriky II., cit. dílo, str. 65.

²¹³ K počátkům dělnického hnutí v Americe Dostálík, Milan: Česká dělnická emigrace v Americe v letech 1873–1878, in: Slovanský přehled, 1957, č.2, str. 37–40; Polišínský, Josef: Počátky českého a slovenského dělnického hnutí v Americe, in: Slovanský přehled, 1954, č. 4, str. 109–

111

²¹⁴ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 260.

zařaden mezi české novináře v prvních dobách prvé padesátky českého novinářství v Americe.²¹⁵

Mezi lety 1893–1894²¹⁶ působil Gustav Habrman jako redaktor *Práva lidu* v Chicagu. Tyto noviny výrazně socialistického zaměření založil J. B. Pecka, který byl také Habrmanovým spolupracovníkem. Oba redaktoři si uvědomovali, jaký vliv mohou mít noviny na přistěhovalce, kteří se ocitli vykořeneční v nové vlasti. Díky jejich čtenářům mohli znovu nalézt krajaňskou komunitu, která by jim alespoň do určité míry nahradila domov. Krom toho se na stranách listu rozvíjela agitace pro socialistické myšlenky a dělnické hnutí získávalo nové příznivce.

Na základě toho pak mohli vznikat a růst různé organizace levicového zaměření, jejichž účel však nebyl jen politický. Patřily mezi ně i různé osvětové, tělocvičné a kulturní spolky. Přistěhovalci velmi často nikoho neznali a byli rádi, že se mohou mimo pracovní dobu setkávat s krajaňy. Díky levicovému zaměření spolků pak mohli společně řešit i podobné problémy. Nalézali v nich lidi, kteří jim rozuměli a kterým zase rozuměli oni. Dělníci žijící mimo spřízněnou komunitu často propadali různým svodům. Nejnebezpečnějším z nich byl asi alkohol, ke kterému však měla americká společnost velmi nejednoznačný postoj, pohybující se v rozmezí holdování až po prohibici.²¹⁷

Právo lidu však rozhodně nebylo prvním pokusem o vydávání novin dělnického zaměření.²¹⁸ První české socialistické noviny byly založeny v roce 1875 v Clevelandu a nesly název *Dělnické listy*. Později se sloučily s *New Yorkými listy* a v různé podobě vycházely až do roku 1883.²¹⁹ V témže roce založil v Chicagu Norbert Zoula další noviny se socialistickou orientací s názvem *Budoucnost*. Jednalo se o pokus pokračovat ve vydávání stejnojmenného listu, který byl v roce 1881 v Praze zakázán, v Americe. Do redakce přibyl po svém

²¹⁵ Habrman, cit. dílo, str. 247; Habrman má na mysli, že byl zařazen do knihy Čapek, Tomáš: *Padesát let českého tisku v Americe*, vydali svým nákladem Správní radové „Bank of Europe“, New York 1911.

²¹⁶ Čapek, Tomáš, cit. dílo, str. 147.

²¹⁷ K problému alkoholismu a dělnictva je k dispozici zajímavý článek Dingle, A. I.: *Drink and Working Class Living Standards in Britain 1870–1914*, in: *The Economic History Review*, XXV, 1974, č. 4, str. 608–622.

²¹⁸ K problematice nejnověji Jaklová, Alena: *Čechoamerická periodika 19. století*, Nauma, Brno 2006, str. 166–176.

²¹⁹ Čapek, Tomáš, cit. dílo, str. 116.

odchodu z Evropy i J. B. Pecka. Noviny byly posílány do Evropy a pro tento účel jim byla tištěna jiná jména, jako např. *Jitřenka Svobody*, *Duch volnosti*, *Sokol Americký*, *Čechoslovan* apod.²²⁰ *Budoucnost* měla napojení na různé mezinárodní a krajanské socialistické organizace.²²¹ Přes veškerou snahu se ji však nepodařilo udržet při životě a zanikla v roce 1886, což byl osud většiny nejen socialistického, ale krajanského tisku obecně. Největší podíl na úpadku a zániku mnohých novin měla jejich finanční situace. Redaktoři nedokázali zajistit dostatečný počet odběratelů. Po jisté době vydávání museli vyhlásit bankrot a vydávání listu ukončit. V letech následujících po zániku *Budoucnosti* bylo v USA založeno velké množství dalších levicových tiskovin.²²² Většina z nich však nebyla vydávána více jak dva roky.

Práce redaktora *Práva lidu* nebyla pro Habrmana nijak jednoduchá. Na základě následující vzpomínky lze asi lépe porozumět tomu, proč tolik hořekoval nad údělem novináře. „Vzpomínám si často na tuto dobu. Jak jsem jako chefredaktor a manager, správce tiskárny, v sobotu vyplácel mzdy a honoráře: Rozpočetl jsem, kolik na každého se asi dostane, zdali tři či čtyři dollars za – týden. Co se sešlo, vyplatilo se. Vyplatil jsem personál tiskárny, redakce a administrance a sám jsem si nenechal ničeho, anebo pár šestáků, nikdy více nežli ostatní. A dluhy mně tak rostly. Byť a vše ostatní jsem nemohl platit. Upadal jsem stále hlouběji do nesnází a nemožností. Nicméně rád si i na tuto dobu, jakož i na všechny své spolupracovníky, přátele a známé v Chicagu vzpomínám...“²²³

Kromě své negativní stránky mělo novinářství v Americe pro Habrmana i svá pozitiva. Jistě pro něj bylo velkou školou. Mnohé z toho, co se naučil, využil později jako redaktor sociálně demokratických novin v Rakousku. Díky tomu, že se levicový tisk z USA posílal do Evropy, dostal se alespoň trochu do povědomí i doma. Jistě to byl jeden z faktorů, který mu pak umožnil získat místo

²²⁰ Čapek, Tomáš, cit. dílo, str. 128.

²²¹ Více k této problematice Polišínský, Josef: Úvod do studia vystěhovalectví do Ameriky II., cit. dílo, str. 66.

²²² Čapek, Tomáš, cit. dílo, str. 59; Čapek uvádí, že jich bylo v letech 1883–1908 celkem 16.

²²³ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 247.

šéfredaktora Rovnosti, což odstartovalo jeho kariéru novináře české sociální demokracie.

Na pomoc Kubě

Během svého pobytu v Americe se Habrman velmi obdivoval boji Kubánců proti Španělům za svobodu jejich ostrova. Série válek a povstání se táhla celou historií této země v druhé polovině 19. století. Kuba byla v té době zcela ekonomicky závislá na americkém odběru její produkce cukru a Američané zase na druhou stranu usilovali o co největší připoutání, v optimálním případě získání Kubu. V roce 1892 vypuklo další povstání proti Španělům pod vedením básníka José Martího a generálů Goméze a Macea. O bojích velmi intenzivně referoval americký tisk. Zprávy byly často nepravdivé a hnané touhou po senzaci. V USA se na podporu Kubánců formovaly různé dobrovolnické jednotky, jejichž odesílání na Kubu bylo dirigováno skupinami kubánských přistěhovalců v Americe.²²⁴

Habrman se v létě 1896 rozhodl, že se přidá k těmto dobrovolníkům. Důvodem k tomuto počínu byla jednak jeho romantická povaha a jednak patrně určitá osobní krize. „Černá vlna chmurných představ a otázek vynořila se v mé duši [...]. Vždy jsem potíral samovraždu [...]. Nebudeš zbabělcem, dáš se zastřelit Španěly na Kubě, v řadách mezi povstalci v boji.“²²⁵ Habrman kontaktoval soudce Charlese Woodmana, který jej spojil s představiteli kubánské junty v New Yorku. Ti mu poskytli prvotní informace o možnostech odjezdu na Kubu. Cestu na bojující ostrov se s ním rozhodl podniknout jeden z mladých českých socialistických předáků z Chicaga.²²⁶ Habrman prodal svůj majetek a za utržené peníze si pořídil výbavu na cestu.²²⁷ Pak se vydal se svým přítelem do St.

²²⁴ K účasti Čechů v různých ozbrojených konfliktech v Severní Americe zajímavá edice Tam za mořem je Amerika. Dopisy českých vystěhovalců do Ameriky v 19. století (ed. Oldřich Kašpar), Československý spisovatel, Praha 1986, str. 197–198.

²²⁵ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 265.

²²⁶ Habrman nikde neuvádí jeho plné jméno, vždy ho nazývá Pepíkem.

²²⁷ „Pak jsme si opatřili dobrou obuv, nepotřebnější kusy oděvu z nejtrvanlivějších látek, dobré revolvery s dostatkem nábojů a jiné věci, o nichž jsme se domnívali, že nám budou užitečné.“ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 268.

Louis vlakem. Odtud pokračovali pěšky, aby si údajně přivykli svízelnému životu. Jejich cílem byly přístavy na Floridě.

Habrman si tak během své cesty vyzkoušel, jaké to je být trampem, který je bez domova a má naprostou svobodu v tom, kam, kdy a jak se vydá. Možná právě tento pocit naprosté volnosti bylo to, co ho přitahovalo na cestě na Kubu nejvíce. „Asi dva měsíce, snad déle, žili jsme s přítelem pod širým nebem, v prériích a lesích, ve státě Kentucky, Tennessee a Mississippi. V primitivně urobených stanech, za krásné pohody, v dešti i bouři strávili jsme celou tu dobu v širé, krásné tamější přírodě. Ve dne i v noci, po celé dny i týdny, nevyhledávající lidské společnosti – jen když nám došly nejnnutnější životní potřeby: mletá káva, čaj, cukr, tabák, rum, sirky – docházeli jsme do osad, někdy i k farmářům, abychom si tu doplnili své zásoby. [...] Přes hrozná utrpení, která by byla bývala málem skončila smrtí nás obou, myslívám si často, že tam daleko na jihozápadě Ameriky, v kotlině veletoků Ohio a Mississippi, zažil jsem nejkrásnější chvíle svého života.“²²⁸

Cesta byla velmi dobrodružná a Habrman se svým přítelem zažili nejednu pernou chvíli, kdy šlo doslova o život. Jednou z nich bylo i naskakování do rozjetého vlaku, aby mohli překonat řeku Ohio, neboť po železničním mostě jim byla cesta jinak zakázána. „Vagon za vagonem se hnál kolem. Jeden po druhém mizely, aniž bych se odhodlal ke skoku. Buď nyní, anebo zde zůstaneš! zavelel jsem sobě. Poskočil jsem ku předu vedle ujíždějícího vlaku, zachytil jsem levou rukou držadlo pro brzdaře a v příštím okamžiku jsem už vyskočil na stupátko. Oddechl jsem si. Rozčilení mnou zamrazilo a celý jsem se třásl. To však za okamžik pominulo a v následující chvíli vylezl jsem po železných stupátkách až navrch vagonu a posadil se na jeho střeše.“²²⁹

Na Kubu se Habrman se svým přítelem nedostal. Oba byli cestou stíženi malárií. Díky pomoci domorodých farmářů se dostali do vlaku do Chicaga, což –

²²⁸ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 268.

²²⁹ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 285.

jak později vzpomínal Habrman – „byla jedna z nejhroznějších jízd, jež jsem v životě zažil.“²³⁰ V Chicagu se pak několik týdnů léčil v místní nemocnici.

V květnu 1897 opustil Habrman Chicago a odjel do New Yorku. Zde krátce pracoval v novinách *Hlas Lidu*²³¹ a poté jako soustružník ve stejné firmě, kde byl zaměstnán již během svého prvního pobytu v Americe. Tam ho také dostihl dopis od jeho sestry, která mu sdělovala, že místo redaktora brněnské *Rovnosti* je volné a že mu má tlumočit nabídku, aby jej přijal. Bývalý redaktor Josef Hybeš se stal v 5. kurii jedním z prvních sociálně demokratických poslanců, a tak se díky jeho odchodu do Vídně jím zastávaný post uprázdnil.²³² Habrman se rozhodl tuto nabídku přijmout, a vrátil se proto v roce 1897 zpět do Evropy.

Americké dělnické hnutí

Během svého pobytu v Americe se Habrman seznámil i s americkým dělnickým hnutím. To se zpočátku vyvíjelo velmi živelně. Podepsaly se na tom především tři faktory. Velké množství zemědělských dělníků mělo nedůvěru k odborům. Druhou významnou okolností bylo to, že v Americe byla obecně zakotvena na prvním místě úcta k majetkovému právu a povědomí o právu pracovním se šířilo jen pomalu. Třetím faktorem byli přistěhovalci, kteří zpočátku často nerozuměli anglickému jazyku a měli tendenci utvářet vlastní národní organizace. Přesto se organizace dělníků šířila a měla střídavě úspěchy i neúspěchy. Projevovala se především stávkami. Ve společnosti však působily velmi negativně na obraz dělnictva různé výstřelky, kdy boj za pracovní právo byl doprovázen různými násilnostmi.²³³

²³⁰ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 292.

²³¹ Toto tvrzení je poněkud zvláštní, protože podle Jaklová, Alena, cit. dílo, str. 275 měly tyto noviny vycházet pouze v letech 1886–1889, tedy v době, kdy Habrman v Americe vůbec nepobýval.

²³² Svou roli jistě hrálo to, že se Habrman s Hybešem osobně znali z dob Habrmanova vídeňského působení a setkali se i v Paříži, když tam byl Hybeš jako delegát na ustavujícím sjezdu II. internacionály.

²³³ Příkladem takového násilí může být působení irské skupiny Molly Maguires. Ta se pokoušela napravit křivdy na dělnících v pensylvánských uhelných dolech zastrašováním a zabíjením. V roce 1876 byla tato skupina rozprášena a dvacet jejích členů bylo posléze oběšeno. Druhým příkladem je pak velká železniční stávka v roce 1877, která se zvrhla v davové ničení železničního majetku.

První organizační bází amerického dělnictva byl Národní dělnický svaz (The National Labor Union), který se poprvé sešel v Baltimoru v roce 1866. Tato iniciativa, které se účastnily pouze vybrané svazy dělníků, neměla dlouhého trvání. Příčinou jejího neúspěchu bylo patrně to, že se až příliš soustředila na řešení obecných otázek, jako byla např. osmihodinová pracovní doba, než na přímé vyjednávání mezi dělníky a zaměstnavateli. Dalším impulzem k vzniku dělnických organizací byla ekonomická deprese po roce 1873. K ochraně práv dělníků vznikla v této době řada různých svazů, které vždy zastupovaly dělníky určitého průmyslového odvětví. Nevýhodou této organizace byla její roztříštěnost. Teprve později docházelo k jejich spolupráci a vzájemné podpoře.

V roce 1869 byla založena ve Filadelfii organizace s názvem Rytíři práce (The Knights of Labor). Ta byla zpočátku budována na principu bratrského řádu,²³⁴ který je otevřen všem pracujícím. V praxi mělo toto hnutí zpočátku podobu organizace, která sdružovala různé skupiny dělníků podle odborností většinou v menších městech. Teprve později nabyli Rytíři práce na síle i ve velkých průmyslových aglomeracích. Vrcholu dosáhlo hnutí v roce 1886, kdy mělo 700 tisíc členů.²³⁵ V tomto roce hnutí muselo kapitulovat před majitelem missoursko-pacifické dráhy, kterému se podařilo dosáhnout odvolání protestní stávky. Hnutí se tak v očích mnoha dělníků diskreditovalo, neboť nebylo schopno pomoci vyjednat podmínky požadované pracujícími. Druhou ranou zasazenou dělnickým hnutím obecně byla tzv. haymarketská událost. Dozvuky jejího ohlasu zaznamenal v době svého příjezdu do Ameriky i Gustav Habrman. V Chicagu došlo ke stávce, při níž byl během srážky s policií zabít jeden z dělníků. Následující den při velkém protestním shromáždění na Haymarketském náměstí kdosi z okruhu anarchistů, jejichž hnutí nebylo zdaleka tak silné, jak se zdálo, vhodil mezi policisty bombu. Policie odpověděla střelbou. Výsledkem srážky byl masakr s velkým množstvím mrtvých a zraněných na obou stranách. V americké společnosti tato událost výrazným způsobem poškodila jméno dělnického hnutí.

²³⁴ Projevoval se zde vliv zednářské ideologie.

²³⁵ Stromquist, Shelton: United states of America, in: The Formation of Labour Movements 1870–1914. An International Perspective, Vol. 1, ed. Marcel van der Linden, Jürgen Rojahn, Leiden – New York – Köbenhavn – Köln 1990, str. 552.

Velmi se to podepsalo i na renomé Rytířů práce. Za hlavní příčiny úpadku Rytířů práce ale můžeme označit spíše nedostatečnou pozornost věnovanou vysoce kvalifikovaným dělníkům ve specializovaných profesích, málo propracovanou úroveň organizace, nedostatečný důraz na budování vedoucích kádrů na středních úrovních a v neposlední řadě i přílišnou zaměřenost na politiku. Z toho pak pramenil pocit, že vedení věnuje málo důrazu vyjednávání se zaměstnavateli a řešení problémů samotných dělníků. Na druhou stranu přišli Rytíři s celou řadou velmi pozitivních věcí. Jednou z nich bylo povznesení dělnictva. Organizace zakládala čítárny, sportovní kluby, kapely atd. Velkou myšlenkou byla snaha skrze solidaritu a spolupráci vytvořit autonomní dělnické skupiny, které by byly základem budoucí samosprávné²³⁶ společnosti. Hnutí fungovalo ještě celá devadesátá léta a zaniklo na přelomu století.

Jako alternativa vůči Rytířům práce vznikla v roce 1886 Americká federace práce (The American Federation of Labor). Vznikla na modernějších a progresivnějších základech než Rytíři. Jejímí hlavními složkami byly organizace kvalifikovaných dělníků. V roce 1892 přesáhla velikostí Rytíře práce.²³⁷ Jejím vůdcem byl po více než třicet let Samuel Gompers.²³⁸ Předákové této organizace pochopili, že pro podporu dělníků jsou rozhodující konkrétní činy, a nikoliv velká politika, a této zásady se také drželi. Gompers se snažil, aby činnost federace byla jasná a účelná. V jednáních se snažil najít vždy kompromis, ale neodmítal ani nátlak v podobě stávek.

Jak je patrné z předchozích řádků, mělo americké dělnické hnutí ráz odborový a myšlenky socialismu se ho dotýkaly spíše jen okrajově, na rozdíl od Evropy, kde byla myšlenka socialismu s dělnickým hnutím provázána mnohem úžeji. Socialismus nebyl ale zase v Americe nijak neznámým pojmem. Prvním pokusem o založení strany sociálně demokratického typu byl počín Daniela DeLeona, který založil Socialistickou dělnickou stranu (Socialist Labor Party).

²³⁶ Byl používán výraz self-governing republic.

²³⁷ Stromquist, Shelton, cit. dílo, str. 552.

²³⁸ Samuel Gompers přišel do USA v mládí. Patřil mezi dělníky vyrábějící doutníky, kteří platili v americkém hnutí za určitou elitu. Tito dělníci si při své práci najímali vždy někoho, kdo jim předčítal, aby si zpestřili nudnou činnost balení doutníků. Díky tomu měli velmi rozsáhlý přehled. Více Tindall, George – Shi, David, cit. dílo, str. 403.

Druhý, už mnohem úspěšnější pokus provedl Eugene Debs, který v roce 1897 založil Americkou socialistickou stranu (Socialist Party of America). Debs získal své jméno mezi dělníky jako hlavní organizátor železničních dělníků během tzv. Pullmanské stávk²³⁹ v roce 1894. Zbytky Amerického železničního svazu také tvořily základ nově budované strany. Debs několikrát neúspěšně kandidoval na prezidenta. Na volebních výsledcích lze sledovat rostoucí podporu strany. Na počátku první světové války se zdálo, že Americká socialistická strana zaujme stabilní místo v americkém stranickém systému. Válka však s sebou přinesla spory mezi předáky strany a ta se následně rozpadla na několik menších. Díky tomu byl její růst zastaven a strana téměř naprosto ztratila vliv na chod americké politiky.

Habrman se o dělnické hnutí v Americe velmi zajímal. Dokonce měl v úmyslu napsat o těchto svých poznatcích knihu, ale nikdy se tak nestalo.²⁴⁰

Třetí cesta do Ameriky

Naposled zavítal Habrman do Ameriky, již jako rakouský poslanec, v roce 1913. O cestě se nám zachovalo svědectví díky Habrmanovu spolucestujícímu, mladému Vojtovi Benešovi.

„Byl jsem v té době učitelem v Brandýse nad Labem a chystal jsem se do Ameriky, kam jsem byl pozván, abych tam pracoval v českých školách. Venkovský hodně nezkušený kantor, který pro chudobu nebyl nikdy dále než ve Vídni a nyní se měl vydati do Ameriky bez jakékoli znalosti anglického jazyka. Byl jsem proto rád, když mně zvěčnělý bratr Václav řekl: „Vojto, jedeš prý do Ameriky. Habrman jede také a zve Tě, abyste jeli spolu.“ Přišlo mi to velmi vhod. Bratr Václav smluvil naši schůzku, a tak jsem se v Lidovém domě „pod zrcadlem“ sešel jednoho dne měsíce srpna roku 1913 s poslancem Gustavem Habrmanem,

²³⁹ Stávka železničních dělníků nedaleko Chicaga vypukla po sérii propouštění a snižování mezd. Majitel železnic George Pullman odmítal jednat se stávkujícími. Do věci se tedy zapojil Debs jakožto vedoucí čínovník Amerického železničního svazu. Debsův návrh na urovnání sporu byl odmítnut, načež se stávka rozhořela s ještě větší intenzitou. Po příchodu stávkokazů se pokojný protest změnil v násilí a potyčky s federálním vojskem, které do oblasti poslal prezident Cleveland. Debs byl za účast na stávkách odsouzen na půl roku do vězení.

²⁴⁰ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 246.

abych se s ním vydal druhého dne na cestu přes „velikou vodu“. Habrman byl vyslán výkonným výborem strany,²⁴¹ aby ve Spojených státech amerických mezi našimi soudruhy i českým lidem vůbec promluvil o zápasech dělnického lidu za sociální a politická práva v tehdejším Rakousku.²⁴²

Do Ameriky jeli oba cestovatelé z německého přístavu Brémy, který byl vyhlášený tím, že odtud odjíždělo do Ameriky ze střední a východní Evropy nejvíce lidí.²⁴³ Habrman díky svým kontaktům obstaral oběma dobrý nocleh. Jinak by asi nezkušený Vojta Beneš lehce podlehl agentům, kteří se snažili „ulovit“ zákazníky pro hotely a ubytovny, které je zaměstnávaly. Řada z těchto institucí byla předražená a v některých případech byly v těchto zařízeních ubytování okrádání. „Užíval jsem ještě častěji potom dobrodiní a potěšení jeti s říšským poslancem a užíval jsem spolu s ním oněch malých poct i výhod, jichž se nám oběma dostávalo.“²⁴⁴ Čekání na loď si společně krátili procházkami po městě. Habrman byl též požádán, aby promluvil k místním dělníkům. „Ve velikém sále kdesi na předměstí bylo docela nabito a Habrman mluvil svým obvyklým poutavým způsobem.“²⁴⁵ Problém přišel v okamžiku, kdy se jeden z dělníků zeptal Habrmana na to, co si myslí o esperantu. „Gusta se obrátil na mne a povídá: „Vojto, musíš o tom něco říci, já o tom ničeho nevím!“ Hrklo ve mně jako v hodinách. Vždyť jsem o esperantu také ničeho nevěděl. [...] Tedy esperanto. Povídám: „Přátelé, o esperantu, žel, ničeho nevím. Docela ničeho a je tedy velmi těžko, abych o něm mluvil. Ale přece se odvážím. Slyšeli jste o vysokém radovi Galimelovi z Písma? Ten, když se ho židí ptali, co soudí o revolučním působení Kristovu, velmi dobře řekl: Je-li učení jeho z ďábla, samo sebou padne. Je-li z Boha, nikdo z lidí je neudusí a nezastaví. A tak, soudruzi, myslím, bude i s esperantem. Stojí-li zač, bude prospívati. Je-li to hloupost, zajde

²⁴¹ Uvedené konstatování jasně demonstruje vzrůst strany od doby, kdy se s ní dostal Habrman do kontaktu. Tehdy byl problém udržet finančně při životě jedny noviny a nyní strana bez problémů vysílá své členy na agitační cestu za Atlantik.

²⁴² Beneš, Vojta, cit. dílo, str. 6.

²⁴³ V roce 1907 se dělily o podíl na přepravě evropských vystěhovalců čtyři evropské přístavy. Na prvním místě byla Neapol (204 tisíc lidí), v těsném závěsu Brémy (203 tisíc lidí) a na třetím a čtvrtém místě Liverpool a Hamburk. Polišínský, Josef: Úvod do studia vystěhovalectví do Ameriky I., cit. dílo, str. 24.

²⁴⁴ Beneš, Vojta, cit. dílo, str. 6.

²⁴⁵ Beneš, Vojta, cit. dílo, str. 7.

samo sebou.“ Má odpověď vyvolala u všech účastníků veselý ohlas, Habrman se upřímně smál. Ale dobrý muž nebyl s odpovědí naprosto spokojen a prohlásil slovy velmi nehledanými, že pro tak pitomou odpověď nemusel do Brém přijeti pan učitel až z Prahy, to že by některý hlupák z Brém byl také dovedl. [...] Gusta [...] ještě srdečněji se smál jízlivým poznámkám mého esperantisty, děkuje mně a osudu, že on jim unikl.“²⁴⁶

Vojta Beneš zanechal vzpomínku i na cestu zámořským parníkem, která pro něj byla zbrusu novou věcí. Nikoliv však pro Habrmana, který se ukázal jako zkušený cestovatel, který ví, jak se má během dlouhé plavby zařídit. Cesta trvala obvykle šest až sedm dní,²⁴⁷ a tak se nelze divit, že si chtěli pasažéři ukrátit dlouhou chvíli. „Na lodi našel Gusta brzy českou společnost a hned ji počal organisovati. [...] Každého dne byla „veliká sešlost“ na hořejší palubě za dřevěnými kryty proti divokému severozápadnímu větru a Gusta začínal: „Tak, děti, zpívat!“ Muselo se zpívat, hodně zpívat, pořád zpívat.“²⁴⁸ O složení těchto lidí si můžeme udělat představu podle následující vzpomínky. „Byly to služby jedoucí do Ameriky, hoši utíkající před wojnou, několik žen matek jedoucích za muži v Americe pracujícími, vedle několika Amerikánů, kteří se vraceli ze „staré country“ a spíše s Gustou než s námi se přátelili.“²⁴⁹

Poslední cestu do Ameriky již netrávil Habrman v mezipalubí v sále plném paland, ale mohl si dovolit kajutu o dvou lůžkách, kterou sdílel se svým spolucestujícím Benešem. I na tak zkušeného cestovatele však přišla mořská nemoc. „Čtvrtého dne brzy z rána probudily mne jakési nezvyklé steny. Promnu oči a poslouchám. Gusta „ji“ měl. Svíjel se na loži pode mnou – spal jsem „u stropu“ – horečnatý a bolavý a huboval a klel jako všichni ostatní. Seskočil jsem, utíkal pro čaj, pro koňak, pro pomoranče, pro vše, čeho byla třeba, a staral jsem se o Gustu, jak nejlépe dovedl. [...] už k večeru bylo Gustovi lépe, takže vyšel na

²⁴⁶ Beneš, Vojta, cit. dílo, str. 7.

²⁴⁷ Podle letáku uveřejněného v Nové době, roč. X., č. 13, 15. 2. 1905, str. 8.

²⁴⁸ Beneš, Vojta, cit. dílo, str. 8.

²⁴⁹ Beneš, Vojta, cit. dílo, str. 8.

palubu.“²⁵⁰ Nutno dodat, že Habrman Benešovi péči mnohonásobně splatil, když mořská nemoc přišla na něj. To měla průběh o poznání drsnější.

Ve Spojených státech amerických pak podnikli společně agitační cestu po různých krajanských enklávách, což byl důvod jejich cesty. „Viděl jsem potom jeho krásný poměr k našim americkým krajanům a slyšel jsem projevy lásky našich amerických soudruhů i všech jiných vystěhovalců vůči němu.“²⁵¹ Během pobytu v Americe také Habrman navštívil místa, která poznal během svých prvních dvou cest. „[...] navštívil jsem tuto dílnu (myšlena dílna v New Yorku ve východní 19. ulici, kde kdysi pracoval). Bývalý majitel zemřel; kdosi dílnu převzal a vede dále. Nalezl jsem v dílně dva dělníky, kteří se mnou v dobách vypravování pracovali.“²⁵²

Habrman se vrátil do Čech ještě na podzim roku 1913. Jeho spolucestující Vojtěch Beneš natrvalo až po skončení první světové války v roce 1919.

Habrman a Amerika – shrnutí

O vývoji názorů Gustava Habrmana během jeho pobytů v Americe nemáme již tolik zpráv, jako tomu bylo v případě života ve Vídni nebo v Paříži. Leccos můžeme však usuzovat. Habrman díky svým životním zkušenostem reformuloval některé své názory. Nadále zůstával přesvědčeným socialistou, ale v jeho pamětech už nenacházíme krajně radikální názory, které byly za pobytu v Paříži poměrně časté. Nadále nesouhlasil s uspořádáním kapitalistické společnosti a snil o sociální revoluci. Začínal si ale patrně uvědomovat, že ta nemusí přijít jen cestou revoluční, ale že existuje i varianta evoluční. Můžeme tedy konstatovat, že se Habrman oproti dřívějšímu postupně měnil v umírněnějšího dělnického aktivistu. František Cajthaml-Liberté to, myslím trefně vystihl, když o Habrmanovi v letech 1894–1897 napsal: „Jisto jest, že v těch letech dokonával

²⁵⁰ Beneš, Vojta, cit. dílo, str. 9.

²⁵¹ Beneš, Vojta, cit. dílo, str. 9.

²⁵² Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 305.

se v něm přerod (započatý již v „Právu lidu“) z anarchisty na sociální demokrata a že tento přerod byl dokonán před jeho odjezdem z Ameriky do Čech.²⁵³

Pobytem v Americe se Habrmanovi velmi rozšířily obzory. Mohl žít v jednom ze států s největší mírou osobních svobod v tehdejším světě. Seznámil se s principy fungování americké společnosti a hospodářství. To vše nepoznával však jen ve městech. Při své cestě na Kubu prošel notný kus amerického venkova. Přínosem pro něj jistě bylo též poznání tradic amerického dělnického hnutí. Habrman si pak na vlastní kůži také zkusil novinářskou práci, což mu bylo jistě velmi platné po návratu domů.

Do Evropy tedy jistě odjížděl Habrman obohacen o mnohé poznatky, které zůstaly většině lidí doma navždy nedostupné.

Vnímání cizích zemí

Gustav Habrman strávil v cizích zemích značnou část života. Považuji za zajímavé a přínosné se hlouběji zabývat otázkou, co o tom zaznamenal. Mým cílem není doplnit předkládanou práci pouze o zajímavé „historky z cest“. Domnívám se, že skrze Habrmanovy vzpomínky se můžeme dovědět i více o společnosti a kultuře v českých zemích v posledních třiceti letech 19. století. Habrman, stejně jako jiní cestovatelé, popisuje to, co mu přišlo jiné nebo zvláštní. Díky tomu vlastně dochází na stránkách jeho knih k určitému dialogu mezi tím, co je typicky české, a tím, co je jiné.²⁵⁴ Zároveň to jistě cosi vypovídá i o vývoji Habrmana samotného. Je tak ale jasné, že popis se bude lišit v závislosti na věku a získaných zkušenostech. Jinak pohlíží na okolí kolem sebe patnáctiletý hoch a jinak pětatřicetiletý muž.

²⁵³ Článek vyšel jakožto součást Habrmanova nekrologu. Cajthaml-Liberté, František: Habrmanova cesta k sociální demokracii, Právo lidu, 9. 4. 1932, in: Národní archiv, MZV – VA I, kart. 3214.

²⁵⁴ Problematikou komunikace mezi českou a cizí kulturou (konkrétně anglosaskou) se věnoval Jiří Štaif, jehož postřehy a postupy považuji za velmi podnětné. Pokusil jsem se je svým způsobem uplatnit i v této části mé práce. Štaif, Jiří: Mentalita a cizina. Anglosaský svět před rokem 1914 viděný českými očima, in: Komunikace a izolace v české kultuře. Sborník příspěvků z 21. ročníku symposia k problematice 19. století (ed. Bláhová, Kateřina), KLP, Praha 2002, str. 160–185.

Města

Habrman velmi často popisuje atmosféru a vzhled měst, ve kterých se pohyboval. Ráz města se na konci devatenáctého století radikálně měnil. Jeho tradiční obraz, kdy jej lze celé přehlédnout z radniční věže, byl ten tam. Vznikají velkoměsta, jako byly Habrmanem navštívená Vídeň, Paříž, New York nebo Chicago. S růstem měst souvisel příliv lidí a i čilý stavební ruch, který byl často velmi chaotický, hlavně v okrajových čtvrtích. To s sebou přinášelo problémy s hygienou, protože chyběly vodovody, kanalizace a další tehdejší vymoženosti. Mezi ně patří i osvětlení, v centrálních čtvrtích běžné, což zase přináší na okraje měst další potíže, tentokrát s bezpečností. Ve velkých městech vládl čilý ruch a pohyb, který byl pro příchozí z vesnic a malých městysů překvapivý. Lidé už se nepohybovali jen v bezprostředním okolí svého bydliště, ale museli do práce nebo za různými úkoly vyrazet i do vzdálených čtvrtí. V dané době se měnil i vzhled měst, objevovaly se parky, chodníky apod. Řadu z těchto proměn Habrman reflektoval.

V případě Vídně jsou Habrmanovy vzpomínky ovlivněny tím, že mohl rychlost jejího růstu sledovat v delším časovém horizontu. „Z tehdejších desíti vídeňských okresů třetina měla ráz předměstský, ba více než předměstský. Z ostatních jen některé vnitřní a k vnitřnímu městu přiléhající okresy podobaly se čtvrtím rázu velkoměstského. Nebylo městské dráhy; řeka Vídeňka, protékající město nejživějšími čtvrtěmi, nebyla překlenuta. Na obou jejích březích nebylo dnešních boulevardů [...]“²⁵⁵ V osmdesátých letech 19. století, kdy Habrman do hlavního města rakousko-uherské monarchie přišel, měla metropole svůj status pouhých 30 let. Teprve v roce 1850 bylo zrušeno její středověké uspořádání. Z předměstí a okolních vesnic byla utvořena jedna městská správní jednotka, dělicí se na devět okresů, ke kterým přibyl v roce 1874 okres desátý. Roku 1857 byly konečně zrušeny městské hradby a na jejich místě začala vyrůstat známá Ring Strasse, otevřená slavnostně v roce 1865. Teprve díky všem těmto změnám začala Vídeň růst v metropoli evropského formátu.

²⁵⁵ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 46.

Oproti Vídni byla Paříž daleko vpředu. Předcházela ji pověst kulturního centra světa.²⁵⁶ Habrmana a další socialisty pak přitahovala svou revolucionářskou historií a tradicí. Když poprvé viděl Habrman Place de la Concorde, zaznamenal své pocity takto: „Mezi tisícerými myšlenkami, prohánějícími se mojí hlavou v tu chvíli, uvázla v mé paměti jedna. Vzpomínal jsem a pravil si v duchu: „Tak tady na tomhle místě byl s'at král Ludvík XVI. se svou ženou a ostatní družinou, tak, tak!“²⁵⁷ Habrman Paříž navštívil v roce 1888, když před tím z velkoměst poznal pouze Vídeň. Na první pohled vzbudila jeho pozornost velikost ulic a náměstí.²⁵⁸ Paříž byla v době Habrmanova pobytu krátce po velké přestavbě centra města, která byla provedena pod taktovkou prefekta barona Haussmanna po nástupu Napoleona III. Bylo zbouráno hygienicky nevyhovující středověké jádro a na jeho místě vyrostla řada nových velkých budov, reprezentující narůstající moc státu. Město bylo pak propojeno širokou sítí bulvárů. Na druhou stranu se seznámil Habrman i s odvrácenou tváří francouzské metropole. Při pochůzkách na předměstí našel „tytéž zubožené a proletářské zjevy a postavy pracujícího lidu vůbec“, se kterými se mohl setkat kdekoliv ve světě zasaženém průmyslovou revolucí. Habrman zde naráží na typický jev moderních velkoměst, kdy výstavnost na jedné straně prudce kontrastuje s bídou. Rozdíl je právě díky značnému kontrastu velmi markantní.

Po svém příjezdu do New Yorku byl Habrman ohromen atmosférou hektického města a tím, jak všude „bylo plno lidí, v celých davech, nepřetržitě někam pospíchající.“²⁵⁹ Město mu připadalo jako labyrint. Z Evropy nebyl také zvyklý na „železnou dráhu na sloupoví ve výši ulicemi jezdící; dole tramway a nepřehledné řady povozů všech druhů; na chodnících nepřehledné řady chodců,

²⁵⁶ Obzvláště česká společnost k Francii, a Paříži především, vzhlížela. K problematice více např. Štaif, Jiří: Český kulturní a politický zájem o Paříž ve 40.–60. letech 19. století, in: Cestování politické a kulturní, Acta Universitatis Purkynianae, Philosophica et Historica, Studia Historica II, 1995, str. 385–397; Horská, Pavla: Praha – Paříž, in: Dějiny a současnost, 13, 1991, č. 1, str. 36–43; Lenderová, Milena: České frankofilství jako sociokulturní fenomén, in: Český časopis historický, 94, 1996, č. 1, str. 66–81.

²⁵⁷ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 189.

²⁵⁸ „[...] kráčeje po chodníku široké, krásné ulice zvané Boulevard de Strassbourg [...], prohlížel jsem si udiven okolí nejkrásnějšího a největšího náměstí na světě.“ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 188–189.

²⁵⁹ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 244.

pospíchajících vpřed.“²⁶⁰ Fenomén americké dopravy hraje v Habrmanových vzpomínkách nezanedbatelnou roli. Ještě více než líčení dopravy ve městech popisuje cestování vlakem, kterého si užil při cestě na jih.

Shrňme-li Habrmanovy postřehy o třech velkých metropolích, které v poslední čtvrtině 19. století navštívil, můžeme říci, že ho nejvíce zaujala dynamičnost rozvoje, velikost, množství lidí a výhody rozmáhající se hromadné dopravy.

Zábava a trávení volného času

Habrman často popisuje, jak trávil volný čas. Tato část kapitoly je asi nejvíce poznamenána Habrmanovým osobnostním vývojem. Je také důležité upozornit na to, že ve Vídni a v Americe se Habrman pohyboval v krajanské komunitě. Způsob trávení volného času tak byl určitou směsí tradice české a místní. Druhou věcí, na kterou bych rád upozornil, je to, že Habrmanovým největším koníčkem, dá-li se to tak označit, byla práce pro socialistické hnutí. Té věnuje v pamětech nejvíce prostoru. Vzhledem k výše uvedeným skutečnostem je tedy jasné, že v okamžiku, kdy volno měli dělníci jen v sobotu odpoledne a v neděli, a často ani to ne, nezbývalo Habrmanovi volna příliš. Líčení skutečného odpočinku jsou tedy pouhé střípky, které však přesto považuji za zajímavé.

Gustav Habrman ve svých mladických letech ve Vídni velmi rád navštěvoval o volných sobotních odpoledních a nedělích zábavní park Prater, který vznikl v průběhu 19. století na území bývalého císařského loveckého revíru, zpřístupněného veřejnosti už císařem Josefem II. „Stálo tam sotva několik dřevěných přízemních budov, restaurací a hostinců. [...] Vedle atrakcí těšily se veliké přízvi lidových davů různé hry, vypočítané na tahání peněz z kapes... Na všech stranách se mluvilo česky. Vždyť tenkrát rekrutovali se učňové, dělníci a služky ještě u větším poměrně počtu z Čech a Moravy do Vídně nežli nyní.“²⁶¹

²⁶⁰ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 244.

²⁶¹ Monika Glettler uvádí, že vrcholu dosáhlo české přistěhovalectví do Vídně na přelomu 19. a 20. století, kdy počet obyvatel přihlášených k české řeči tvořil 103 tisíc osob. Glettler, Monika, cit. dílo, str. 14.

V Prátru se scházivali známí po celotýdenním dření a lopocení [...].²⁶² Druhým Habrmanovým potěšením byly sobotní návštěvy hostince, kam pravidelně chodíval s ostatními dělníky na večeri. Po jídle většinou seděli a poslouchali hudbu kapely a zpěv tzv. „volksengrů“, ke kterým se často přidávali. V takových chvílích „mysli přetékaly blahem, spokojeností, rozkoší a bezstarostností.“²⁶³ S určitou nechutí vzpomínal Habrman na vídeňské tancovačky. Tanec, obvyklá zábava obyčejných lidí, Habrmanovi k srdci nepřirostl. „U muziky se nám teprve špatně dařovalo. Ve Vídni tančovalo se po vídeňsku „na šest“, nikoliv po česku „na dvě“, poučoval mě u „Krautstoffela“ v X. okresu kolega z dílny, Herr Johann. Měl vlasy učešány, hezky ulízané, od uší pěkné šestky, a v tanci byl pravý virtuos. Tanečnice byly jako oheň. A hezké! Záviděl jsem mu. Sám neodvážil jsem se pro některou z nich jít, poněvadž jsem „na šest“ neuměl, dokonce ani dobře „na dvě“.“²⁶⁴

Při pobytu v Paříži je patrný určitý posun v Habrmanových názorech a postojích. Už nechodí do zařízení podobných Prátru, ale nabrání se zajít se spolupracovníky po práci na skleničku vína. „Když byl čas a dobrá nálada po vypití vína objednaného patronem,²⁶⁵ dávali jsme přinést víno na společný účet, nalévali patronovi a patronce, jakož i všem ostatním, a zase se zvedaly sklenice a roznášeny byly kamarádské přípitky.“ Dále se objevuje u Habrmana záliba v posezení v kavárně, kde u šálku se svým oblíbeným nápojem mohl volně debatovat. Tuto svou zálibu si pak s sebou odvezl i do Ameriky. „Amerika nemá ovšem kaváren po způsobu evropském, jako mají na př. Praha, Vídeň, Paříž a jiná velká města, vždy se spoustou světových žurnálů. V Americe jsou kavárny v našem slova smyslu jen ve čtvrtích obydlených vystěhovaleckými živly.“²⁶⁶ Další zmínky o prožívání volného času v Americe u Habrmana nenajdeme.

Na popisu zábavy můžeme u Habrmana pozorovat, že vídeňský způsob mu přes různé výjimky přišel známý a spíše než nad druhem zábavy se pozastavuje

²⁶² Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 46–47.

²⁶³ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 47.

²⁶⁴ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 43.

²⁶⁵ Tímto označením míní Habrman mistra, majitele dílny.

²⁶⁶ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 261.

nad její formou. V případě Paříže je už rozdíl větší, ale Habrmanovi nečiní žádné potíže se na něj adaptovat. V případě amerického pobytu bohužel nemáme žádné podrobnější zprávy, krom zmínky o návštěvách kavárny, což – jak sám uznává – nebyl typicky americký způsob nakládání s volným časem.

Pohled na práci

Habrman se poměrně často zamýšlí nad organizací práce a nad přístupem k ní. Je to s ohledem na to, že byl dělníkem, pochopitelné. Jeho postřehy jsou podle mého názoru velmi trefné, nebo možná pouze dobře zapadají do českého myšlenkového stereotypu o práci ve Francii a v Americe.²⁶⁷

Pracovní režim ve Francii se zdál Habrmanovi velmi volný. „Započetí práce a ukončení neděje se tak přesně jako u nás. Rozhoduje nejen potřeba práce, nýbrž také nálada dělníková, a potřeba peněz. Každý pracuje tak dlouho a tak, aby kryl svou potřebu, a nehledí při tom, kdy pracovní den počíná a kdy končí.“²⁶⁸ Líbilo se mu také, že neexistuje společenský rozdíl mezi mistrem, dělníkem a učněm, na což nebyl z Vídně vůbec zvyklý. Další věc, která mu přišla zajímavá, byla nízká úroveň vzdělání v oboru u francouzských dělníků, která ale byla vyvážená dlouholetou rodinnou tradicí, takže řada jejich výrobků byla vysoké kvality.

Při práci v New Yorku a Chicagu si Habrman pochvaloval skutečnost, že „v Americe lze přecházeti snadno a často z jednoho oboru práce do druhého i ve stáří nejpokročilejším.“²⁶⁹ Sám si to vyzkoušel, protože v USA vystřídal několik profesí. Obdivoval se také organizaci práce. „Dělbou práce dosaženo bývá spolu se známou technickou vyspělostí amerického průmyslu zručnosti a přesnosti přímo neuvěřitelné, umožňující konkurenci na trzích celého světa přes ohromný náklad na dopravu do vzdálených zemí po moři i železnicích, a přes vysoká cla ciziny, jež zoufale, avšak marně, se brání Americe.“²⁷⁰

²⁶⁷ O organizaci práce ve Vídni se už nebudu víc rozepisovat. Popsal jsem ji v kapitole o Habrmanově vídeňském pobytu.

²⁶⁸ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 200.

²⁶⁹ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 260.

²⁷⁰ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 260.

Na pracovním rytmu každé země našel Habrman něco pozitivního. Nejvíce pochvalných poznámek má asi o Francii. V Americe si zpočátku nemohl zvyknout na dravost tamějšího „byznysu“, ale později se nejhorší osten jeho odporu ohladil a sám vyzkoušel různé výhody, jako byla např. snadná změna profese. Velmi kritický byl k poměrům ve Vídni. Popis práce z jeho pamětí také působí dojmem, že pracovní režim v hlavním městě monarchie byl nejpřísnější.

Pohled na cizince a menšiny

Díky tomu, že byl Habrman sám cizincem, všímal si a často komentoval zacházení s menšinami nebo přístup k cizincům.

Ve Vídni se sám ocitl v postavení příslušníka menšiny. Nesl proto velmi nelibě žerty na adresu Čechů, kteří byli obecně označováni ve vídeňské společnosti jako „Wenzel“ a „Bémák“. Habrman vystihl kromě snižování Čechů ze strany Němců i jeden rys, kterým se vyznačovali Češi. Byla to snaha řady krajanů po co nejrychlejší asimilaci, která šla často až za hranici sebeúcty.²⁷¹ „Z počátku mi bývalo při takovém snižování Čechů nevolno; pobuřovalo mne to. A velice jsem se divil, že velická část často zuřivě tleskajících hostů bylo Čechy, z nichž jen malé procento umělo jakž takž dobře a plynně německy.“²⁷²

Během pobytu v Paříži se na každém kroku setkával s nenávisť vůči všemu pruskému a německému. Největší potíže mu to činilo při hledání práce, protože byl často odmítán z důvodu, že pochází z Pruska. „Věděl jsem, co slovo Prussien znamená v ústech Francouze, zejména Francouze-šovéna.“²⁷³

Při své cestě na pomoc kubánské armádě si všímal zacházení s černochoy. „Ve státech východních není tak křiklavého rozporu mezi oběma rasami, bělochy a černochoy, jako na jihu, v bývalých otrokářských státech [...]. Černoch jest zde považován za méně nežli nižší rasu lidského rodu [...] a tento svůj zruďný názor, nehodný lidí vzdělaných, opírají Yankeeové o jakýsi násilný výklad bible.“²⁷⁴ Jak

²⁷¹ Více k problematice Sekera, Martin: Jací byli Češi ve Vídni do roku 1918?, in: Doma v cizině. Češi ve Vídni ve 20. století (Sborník ke stejnojmenné výstavě), Scriptorium, Praha 2002, str. 13–21.

²⁷² Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 48.

²⁷³ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 190.

²⁷⁴ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 275.

je patrné, Habrman – podobně jako jiní Češi – špatné zacházení s černochy odsuzoval. Striktně také odmítal různé rasové teorie, což bylo patrně důsledkem působení Aleše Hrdličky. Na druhou stranu odmítal i způsob života některých černochů. „Odpočinek a sladká zahálka v nedostatku jsou jim milejší nežli blahobyť při práci a namáhání.“²⁷⁵ Zajímavé je, že nikde v Habrmanových vzpomínkách nenajdeme zmínky o Indiánech. Je jasné, že v době jeho pobytu v USA už byla jejich doba nenávratně pryč, ale přesto toto etnikum velmi lákalo Evropany, kteří se chtěli s „rudými divochy“ setkat.

Tisk

Habrman sám byl po jistou dobu svého života novinářem, a tak si na svých cestách bedlivě všímal postavení a fungování tisku. Většinou byl značně překvapen mírou názorové svobody v cizích zemích, která podle něj byla nesrovnatelná s poměry v Rakousku-Uhersku.

Ve Francii obdivoval Habrman svobodu tisku a volnost šíření myšlenek. V této zemi neexistoval zákon, který by postihoval urážku představitelů republiky, na rozdíl od Rakouska, kde byla urážka císařského majestátu přísně trestána. „Této svobody tiskové využívá francouzský tisk plnou měrou. Nešetří boha ani církev, koruny ani republiky, ministrů ani presidentů.“²⁷⁶ Hodně místa ve svých pamětech věnuje Habrman popisu fungování kamelotů, jejichž hlavní náplní práce byl právě prodej různých tiskovin. Kromě boje mezi bourlangeristy a republikány na stránkách novin bylo pro Habrmana novou věcí svobodné vylepování předvolebních plakátů.

Vzpomínky na praktiky tisku v Americe už nebyly tak příjemné. Habrman se na vlastní kůži přesvědčil o praxi redaktorů při shánění zpráv a senzací. Po jeho návratu z cesty na Kubu, která skončila hospitalizací v nemocnici, s ním byl uskutečněn rozhovor o jeho cestě na pomoc revoluci proti Španělům. V novinách pak vyšly jeho značně překroucené věty a on sám byl označen za „velikého přítele kubánské věci, kolonela Habrmana“. Habrman byl velmi rozhořčen a „nedovedl

²⁷⁵ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 279.

²⁷⁶ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 205.

ve své hlavě srovnati a pochopiti, že může býti na světě kreatura s lidskou tváří, schopná vymysleti si a napsati tak ničemnou lež.“²⁷⁷ S odstupem určité doby ale pochopil, že podobné články možná pomohly Kubáncům nejvíce. Vzbuzovaly totiž v americké společnosti o věc revoluce na Kubě zájem. Společenský tlak pak pomohl dovést USA k vystoupení ve prospěch revoluce.

Cizí jazyky

Při Habrmanových pobytech v cizině bylo nezbytností, aby zvládl alespoň na komunikační úrovni domovský jazyk daného státu. Z dosavadního líčení se může zdát, že jazyky nebyly pro Habrmana v zásadě žádným problémem, ale opak je ve skutečnosti pravdou. Potíže s porozuměním mluvenému slovu přivedly Habrmana do nejedné perné situace.

První cizí jazyk, se kterým se setkal, byla němčina. Z dochovaných zpráv nelze zjistit, zda Habrman přišel do Vídně z Třebové už s nějakou, byť elementární znalostí tohoto jazyka. Je to pochopitelně možné, ale vzhledem k tomu, že si nebyl v prvních letech ve Vídni schopen přečíst ani jednoduché zprávy v novinách, nebylo to asi s jeho případnou znalostí nijak valné. Pobyt v cizojazyčném prostředí, byť v rámci české komunity, jakožto i zmiňovaná četba socialistických novin přesto přinesly své ovoce. V době pobytu ve vězení Stein už Habrman četl v zásadě bez problémů i německé klasiky jako Goetha, Lessinga nebo Schillera.

Ve vězení se zároveň začal učit francouzštinu, kterou pak musel aktivně užívat během svého pobytu v Paříži. Porozumět tomuto jazyku však bylo velmi obtížné. „Přívětivá a švitořivá madame se mne něco nato ptala. Mluvila ovšem francouzsky. Znalost francouzštiny, již jsem si osvojil v samovazbě studií dle metody Toussant & Langenscheidt, nestačila k úplnému porozumění tomu, co madame švitořila. Jedinému slovu, jež madame několikrát opakovala, jsem porozuměl. Bylo to: „du vin“. „Aha, mám si dátí víno,“ pochopil jsem. A ihned, maje radost, jak mi francouzština jde, nemysle na nic jiného, nastudoval jsem si větu a hned jsem ji madame odříkával: „Oui, madame, donnez-moi du vin!“ –

²⁷⁷ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 294.

„Ano, paní, dejte mi víno!“²⁷⁸ Jak vidno zápasil Habrman s francouzštinou statečně. Problémy mu ale dělala po celý jeho pobyt v Paříži, protože jak sám uvádí, i k jeho konci měl problém rozumět všem článkům v novinách. V mezinárodní společnosti anarchistů raději používal němčinu.

Posledním jazykem, který se Habrman naučil, byla angličtina. Její znalost nebyla na konci devatenáctého století, na rozdíl od francouzštiny a vůbec nemluvě o němčině, v Čechách běžnou věcí a relativně řídká byla mezi politiky i v době první republiky. O osvojování tohoto jazyka nezanechal v pamětech Habrman žádné zprávy. Je však velmi pravděpodobné, že se jej začal učit až přímo v Americe, protože po svém příjezdu do Spojených států mluvil s agentem, který se jej později pokusil okrást, německy a francouzsky.

Cizí země – shrnutí

Gustav Habrman procestoval – s ohledem na to, že se jednalo o dělníka – ve svých mladých letech pořádný kus světa. Přineslo mu to řadu zkušeností a vědomostí, kterými pak v rámci českého dělnického hnutí vynikal, a můžeme říct, že i udivoval. Kromě toho získal velmi slušné jazykové znalosti, které mu pak několikrát pomohly k tomu, že byl jako zástupce české sociální demokracie vyslán na různá mezinárodní setkání.

Redaktorem a poslancem

Dělnické hnutí v 90. letech 19. století

Než bude možné pokračovat v líčení života Gustava Habrmana po jeho návratu z Ameriky, je třeba udělat znovu krátkou odbočku. Ve stručnosti bych rád vysvětlil základní tendence vývoje české a celorakouské sociální demokracie v době Habrmanova pobytu v Paříži a za mořem. Bez tohoto exkurzu není, podle mého názoru, jeho činnost v prvním desetiletí 20. století pochopitelná. Vždyť on sám opustil aktivní činnost v domácím dělnickém hnutí v polovině osmdesátých let a během následujících patnácti let se vše změnilo takřka k nepoznání.

²⁷⁸ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 191.

V osmdesátých letech byla sociálně demokratická strana nesmiřitelně rozdělena na dva tábory – radikálně anarchistický a umírněný. Klíčovým pro další existenci hnutí se ukázal přelom osmdesátých a devadesátých let 19. století. V roce 1887 se konal v Brně sjezd Československé sociálně demokratické strany dělnické, na kterém došlo k opětovnému sjednocení obou znesvářených křídel. Nemalý podíl na tomto výsledku měl redaktor prostějovského *Hlasu lidu* Josef Hybeš.²⁷⁹ V celorakouském měřítku došlo k podobnému procesu o něco později. Poslední den roku 1888 a první den roku 1889 se konal sjezd Sociálně demokratické strany dělnické v Rakousku v Hainfeldu, který s konečnou platností překonal rozkol. Byl přijat nový program, který byl formulován tak, aby byl přijatelný pro obě strany.²⁸⁰

Deset let následujících po obou sjezdech bylo obdobím obrovského rozmachu sociální demokracie.²⁸¹ Strana, která byla původně volným sdružením dělnických spolků soustředěných kolem redakcí časopisů, se změnila v pevně organizovanou politickou stranu moderního typu. Tento růst by nebyl pochopitelně možný bez rostoucího množství dělníků v Předlitavsku,²⁸² jejichž

²⁷⁹ K osobě Josefa Hybeše hodně tendenční Veselý, Jindřich: Josef Hybeš. Průkopník socialismu, Nakladatelství Rovnost, Praha 1951 nebo Šolle, Zdeněk: Průkopníci. Josef Boleslav Pecka – Ladislav Zápotočský – Josef Hybeš, Práce, Praha 1975, str. 155–238.

²⁸⁰ Na sjezdu bylo stanoveno sedm základních programových zásad:

1. Strana se deklarovala jako strana mezinárodní, která v programu odmítla výsady národů, rodu, majetku a původu.
2. Sociální demokracie deklarovala závazek šíření svých myšlenek a zavázala se prosazovat svobodné šíření názorů.
3. Parlament, „ač forma moderního třídního panství“, se měl stát platformou působení sociální demokracie. Strana proto měla usilovat o prosazení všeobecného rovného a přímého volebního práva.
4. Úsilí strany mělo směřovat k prosazení zákonodárství na ochranu dělníků, k čemuž mělo sloužit i odborové hnutí.
5. Strana měla usilovat o bezplatné a bezkonfesijní školství, s čímž souvisel i požadavek na oddělení církve od státu.
6. Stálé vojsko mělo být nahrazeno milicí.
7. Strana měla zastupovat „třídní zájmy proletariátu“ a působit proti „vykořisťování dělníků“.

Haifeldský program v původním znění lze najít v Prokš, Petr (ed.), cit. dílo, str. 28–31.

²⁸¹ Růst dokládají následující čísla. V roce 1900 se strana fungovala „v 32 volebních okresech, kde bylo sjednoceno 338 místních organizací. Stranu dále tvořilo 68 politických, 417 vzdělávacích, 60 podpůrných, 29 tělocvičných a jiných spolků, s úhrnným počtem 48 777 členů.“ Galandauer, Jan: Od Hainfeldu ke vzniku KSČ 1889–1921, Svoboda, Praha 1986, str. 67.

²⁸² V letech 1857–1910 vzrostl počet dělníků a nádeníků jen v českých zemích z 1 667 041 na 2 701 861, přičemž je důležité ještě zmínit, že se změnila i vnitřní skladba dělnictva. V roce 1857

potřeby nebyly v dostatečné míře saturovány, a tak mohli vyslyšet volání sociálně demokratických agitátorů po sociální revoluci. První velkou demonstrací masovosti hnutí na veřejnosti byly oslavy 1. května v roce 1890, kdy řadou velkých měst prošly spořádaně dělnické průvody.²⁸³

Rakouská sociální demokracie se stala jednou ze zakládajících stran II. dělnické internacionály. Ustavujícího sjezdu v Paříži v roce 1889 se zúčastnili i rakouští delegáti. Čechy zastupoval Josef Hybeš a Vilém Körber. V tu dobu pobýval v Paříži i Gustav Habrman, který toužil se s Hybešem setkat. Nechal si jej tedy zavolat z jednacího sálu, ale pořadatelé se spletli a místo Hybeše přivedli jiného rakouského delegáta, který mu byl velmi podobný. „Hlavou mi projela myšlenka, již jsem ihned kolem stojícím známým soudruhům sdělil: „To je špicl, zrádce!“ Vydává se v Paříži za soudruha Hybeše, v patrném úmyslu, že tohoto nikdo zde nezná, a jemu se tak podaří sjezdová jednání pozorovati, býti jim přítomen a potom vše zraditi.“²⁸⁴ Nakonec omyl vyšel najevo a vše bylo uvedeno na pravou míru. Habrman se setkal jak s Hybešem, tak s vedením celé delegace v čele s Viktorem Adlerem.²⁸⁵

Aktivity sociální demokracie se v období od Hainfeldského sjezdu do roku 1905 soustředily na boj o dosažení všeobecného volebního práva.²⁸⁶ Souviselo to s tím, že cílem strany stále zůstávala sociální revoluce. Její vypuknutí však už nebylo otázkou let, ale delšího časového horizontu, a strániční předáci se tak soustředili na zlepšení aktuálního stavu dělnictva. První velká vlna demonstrací vypukla v roce 1893 – poté, co mladočeský poslanec Jan Slavík podal návrh na

bylo tvořeno z velké části zemědělskými nádeníky, zatímco v roce 1910 dělnictvem továrním. Kárníková, Ludmila: K vývoji naší dělnické třídy v období kapitalismu a nástupu imperialismu, in: Československý časopis historický, X, 1962, č. 4, str. 496–519.

²⁸³ Ve Vídni pochodovalo 100 tisíc dělníků, v Praze 35 tisíc. Galandauer, Jan, cit. dílo, str. 46.

²⁸⁴ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 213.

²⁸⁵ Příhoda budí úsměv, ale na druhou stranu jistě i cosi vypovídá o atmosféře v dělnickém hnutí. Byť nejhorší represe ze strany rakouských orgánů už byly pryč, strana byla pořád sledována a její členové se stále báli policejního dohledu..

²⁸⁶ Do rakouského parlamentu, přesněji řečeno do Říšské rady pro království a země na říšské radě zastoupené, se volilo podle tzv. kurií, ve kterých měli občané právo volit podle majetku. Nemajetní (neplátcí daně) volební právo neměli. K vývoji volebního systému v Rakousku více např. Krejčí, Oskar: Kniha o volbách, Victoria Publishing, Praha 1994.

zavedení všeobecného volebního práva.²⁸⁷ Návrh Slavíkův ani pozdější návrh ministerského předsedy hraběte Taafeho neuspěl a s nimi ani první vlna jejich masové podpory. První reforma volebního systému Předlitavska přišla až v roce 1896, kdy byla zavedena pátá, tzv. všeobecná kurie, kde měli právo volit všichni dospělí muži. Sociální demokracii to umožnilo zúčastnit se poprvé boje o poslanecké mandáty s reálným výhledem na úspěch.²⁸⁸

Od počátku bylo jasné, že strana nemá šanci na výrazně početné zastoupení v Říšské radě.²⁸⁹ Přes tento handicap se sociální demokracie na volební kampaň soustředila. Bylo jasné, že výsledky voleb v páté kurii budou odrážet reálné rozložení a sílu politických stran ve společnosti. Sociální demokraté chtěli ukázat, jaký je jejich vliv mezi dělnictvem. Od vstupu do parlamentu si pak slibovali možnost přímé politické činnosti. Nakonec získala sociální demokracie 14 mandátů, z čehož pět patřilo českým zástupcům.²⁹⁰ Ihned po začátku zasedání parlamentu způsobili nově zvolení sociálně demokratičtí poslanci hotový poprask v české společnosti, a to svým tzv. protistátoprávním ohražením,²⁹¹ ve kterém jasně odmítli doktrínu historického státního práva.²⁹² Díky určité slabosti se však nepodařilo straně v parlamentu během následujícího volebního období prosadit žádný ze základních programových prvků. Sociální demokracie také neuspěla ve snaze upoutat zájem veřejnosti a propagovat tak vlastní návrhy, v což straničtí předáci velmi doufali. Veřejnost více zajímaly nacionální rozepře na půdě parlamentu doprovázené demonstracemi v ulicích.

V devadesátých letech 19. století došlo také k velkému rozvoji stranického tisku. Počet listů se měnil a měnila se i jejich sídla. Obecně lze říct, že ústředními orgány byly pražské *Právo lidu*, jehož redaktorem byl Antonín Němec, a vídeňské

²⁸⁷ Demontrace byly podpořeny i příkladem z Belgie, kde generální stávka dělníků donutila vládnoucí skupiny k ústupu a zavedení všeobecného volebního práva.

²⁸⁸ Sociální demokraté postavili poprvé své kandidáty ve volbách v roce 1891. Ti však neměli s ohledem na volební systém šanci na úspěch.

²⁸⁹ V páté kurii se volilo pouze 72 poslanců z celkových 425.

²⁹⁰ Zvoleni byli Arnošt Berner, Petr Cingr, Josef Hybeš, Josef Steiner a Karel Vrátný.

²⁹¹ Prokš, Petr (ed.), cit. dílo, str. 45.

²⁹² Toto prohlášení vedlo část dělníků k založení České strany národně sociální, která byla stranou dělnickou, ale stojící na pozicích českého nacionalismu. K pojmu české státní právo více např. Hlavačka, Milan: České státní právo v historické perspektivě, in: Historický obzor, V/1993, str. 111 - 116

Dělnické listy. Dále vycházely listy v jednotlivých krajích, z nichž na přelomu století byly nejvýznamnější v Plzni *Nová doba*, v Kladně *Svoboda* a v Brně *Rovnost*.²⁹³

Redaktorem v Brně a Vídní

Habrman přišel do Brna v roce 1897 a působil zde po dobu tří let jako redaktor *Rovnosti*. Tento list byl založen v roce 1885 a v jeho čele se postupně vystřídal řada významných osobností sociální demokracie, jako byli např. Pankrác Krkoška, Josef Hybeš nebo Vlastimil Tusar. Tři roky Habrmanova redaktorování byly velmi bohaté na různé události v dělnickém hnutí v moravském regionu.²⁹⁴ Časté byly různé stávky a dělnické demonstrace. Noviny také pochopitelně referovaly o dění uvnitř strany.

Patrně nejvýznamnější stávkou v daném období byla v roce 1899 stávka textilních dělníků.²⁹⁵ *Rovnost* se postavila pochopitelně na stranu stávkujících. Ti se dožadovali snížení pracovní doby na deset hodin a v některých podnicích byly též vzneseny požadavky na zvýšení mzdy. Stávka, která se postupně rozšířila na velkou část Moravy, dosáhla masovosti 2. května po odmítnutí vznesených požadavků. Její trvání se protáhlo nakonec na osm týdnů, ale výsledky nebyly jednoznačně pozitivní. Někde se sice podařilo dosáhnout snížení délky pracovní doby, ale všech cílů v úplnosti dosaženo nebylo.

Nejvýznamnější událostí z vnitrostranického života byl VII. sjezd Sociálně demokratické strany dělnické v Rakousku, který se konal právě v Brně od 24. do 29. září 1899. Hlavní otázkou celého sněmu bylo projednání postoje strany k národnostní otázce. Nejvýznamnější slovo ve formulování programu měli čelní teoretici zabývající se touto problematikou, Karl Renner a Otto Bauer. Sjezd se nakonec vyslovil pro přetvoření Rakouska v „demokratický, národnostní stát

²⁹³ K stranickému tisku více Galandauer, Jan, cit. dílo, str. 67 nebo Kořalka, Jiří: Československá sociálně demokratická strana dělnická, in: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004 (editoři Malíř, Jiří – Marek, Pavel), díl I., str. 227–229; k tisku obecně Beránková, Milena: Dějiny československé žurnalistiky I. díl. Český periodický tisk do roku 1918, Novinář, Praha 1981.

²⁹⁴ Více k uvedenému období Franěk, Otakar: Dělnické hnutí na Moravě v devadesátých letech 19. století, in: Časopis Matice moravské, 74, 1955, str. 7–23.

²⁹⁵ Druhou velkou stávkou byla stávka horníků v roce 1900.

spolkový.²⁹⁶ Historické korunní země měly být zrušeny a místo nich ustaveny „samosprávné národnostně ohraničené obvody.“²⁹⁷ Program tedy nadále počítal s existencí Rakouska. Jednotlivé národy by si měly v rámci svého svazu řešit otázky školské a kulturní, problémy mocenské a hospodářské měly zůstat v rukou centrálních institucí.²⁹⁸

Doba konce 90. let byla také obdobím, kdy se v sociální demokracii začínají promítat vlivy „maloměšťáckého radikalismu“ a „oportunismu“.²⁹⁹ Příkladem pronikání „oportunismu“ může být to, že v *Rovnosti* bylo otištěno několik článků Eduarda Bernsteina,³⁰⁰ který požadoval revizi klasických marxistických dogmat o brzké možnosti dosažení socialistické společnosti. Nevíme přesně, zda to bylo přímo zásluhou Gustava Habrmana, je ale jasné, že se minimálně pohyboval v prostředí, kde bylo učení „revizionistů“ známé.³⁰¹

V období od hainfeldského sjezdu do začátku první světové války už strana nečelila nějakému masivnímu perzekučnímu tlaku jako v letech osmdesátých. Přesto dochází k různým zásahům státu, které Jan Galandauer označil spíše za „popichování“.³⁰² Různí činovníci sociální demokracie byli odsuzováni většinou jen k několikadenním trestům vězení za přestupky proti shromažďovacímu či tiskovému zákonu. Na 48 hodin byl odsouzen i Gustav Habrman „pro konání schůze úřadům neoznámené.“³⁰³ Trest si odpykal „v budově trestního soudu v Brně, se soudruhem Komprdou, redaktorem „Rašple“. Byli jsme v jedné cele, kde mimo nás nalezl na šest měsíců zaopatření jeden kridatář,³⁰⁴ dále bydlil tam konkař,³⁰⁵ starý Kotlan, a konečně po nás tam vstřčili

²⁹⁶ Prokš, Petr (ed.), cit. dílo, str. 50.

²⁹⁷ Prokš, Petr (ed.), cit. dílo, str. 50.

²⁹⁸ Více k této problematice Galandauer, Jan, cit. dílo, str. 104–120; dále např. Kolejka, Josef: Austromarxismus o národnostní otázce. Z díla Karla Rennera, in: Časopis Matice moravské, 88, 1969, str. 212–232.

²⁹⁹ Oba pojmy používá Franěk, Otakar, cit. dílo, str. 19.

³⁰⁰ Franěk, Otakar, cit. dílo, str. 20.

³⁰¹ K prvním sporům mezi marxisty a revizionisty Urban, Otto: Bohumír Šmeral a František Modráček jako představitelé dvou ideologických linií v české sociální demokracii před první světovou válkou, in: Československý časopis historický, XI, 1963, č. 4, str. 432–444.

³⁰² Galandauer, Jan, cit. dílo, str. 44.

³⁰³ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 174.

³⁰⁴ Člověk odsouzený za úpadek nebo podvod.

³⁰⁵ Vězeň určený k úklidu chodeb.

ustrašeného jakéhosi občánka pro násilí; nabil na chodbě susedce, když se vracel napilý domů z hospody a ona mu neopatrně něco řekla. Kridatář s Kotlanem pásli se na ustrašeném občánkovi jako mouchy na medovém koláči. Naháněli mu strachu a líčili, jak hrozné jsou ve vězení noci, a tak si krátili dlouhou chvíli.³⁰⁶ Uvedený úryvek mj. ukazuje jednu zajímavou skutečnost. Zatímco pro „spořádaného“ občana je vězení trestem a potupou a má z něj strach, „správný“ socialista se dívá na věc s nadhledem a odsouzení pro něj neznamena žádnou diskvalifikaci, spíše naopak.

V roce 1901 odešel Gustav Habrman do Vídně, kde následující rok působil jako redaktor *Dělnických listů*.³⁰⁷ V roce 1901 už začaly vycházet tyto známé socialistické noviny jako deník, což je pravděpodobně důvod, proč byl Habrman vyslán do Vídně. Měl tam posílit duo dosavadních redaktorů, které pracovalo ve složení Josef Krapka a Josef Steiner.³⁰⁸

Habrman měl ovšem ve Vídni jeden problém. Byl z tohoto města navždy vypovězen po svém odsouzení v roce 1884. Jak tento problém „vyřešil“, líčí ve svých pamětech. Habrman byl ubytován u Josefa Steinera spolu s Františkem Tomáškem, tehdejší vídeňským zpravodajem *Práva lidu*.³⁰⁹ Manželka Josefa Steinera velmi šikovně zařídila, aby Habrman nebyl obtěžován policií. „Vzala přihlašovací lístek, znějící na Josefa Suma³¹⁰, typografa, a přihlašovací list soudr. Tomáška, a zanesla je domovnici, když viděla, že jest zaměstnána praním. A nabídla se jí, že jde nakupovat a zanesle sama vyplněné přihlašovací lístky na policejní komisařství. Domovnice s radostí ochotu soudružky Steinerové přijala

³⁰⁶ Habrman, Gustav, cit. dílo, str. 174.

³⁰⁷ Toto periodikum, zastavené v roce 1882, bylo v roce 1890 obnoveno a vycházelo ve Vídni až do roku 1934.

³⁰⁸ Josef Steiner byl původně brusičem skla. V 90. letech 19. století patřil mezi vůdčí osobnosti sociální demokracie. V letech 1897–1901 byl poslancem Říšské rady. Jako redaktor *Dělnických listů* působil v letech 1899–1905. Na přelomu století udržoval kontakty s Masarykem, jehož názory byl velmi ovlivněn. Konec tohoto politika se slibnými vyhlídkami do budoucnosti byl neradostný. V roce 1910 onemocněl duševní chorobou a byl umístěn do léčebny, kde o dva roky později zemřel. Více Pokorný, Jiří: *Dělnický funkcionář. Příklad Josefa Steinera*, in: *Člověk na Moravě v 19. století*, str. 140 – 151.

³⁰⁹ František Tomášek byl absolventem Filozofické fakulty. Působil před první válkou jako novinář různých sociálnědemokratických novin, mj. *Práva lidu* a *Dělnických listů*. Významné posty zastával v Československé republice. V letech 1920–1925 byl předsedou Poslanecké sněmovny Národního shromáždění.

³¹⁰ To bylo krycí jméno, pod kterým Habrman ve Vídni vystupoval.

a lest se podařila. Soudružka Steinerová došla na policii, zde odevzdala jen přihlašovací list soudruha Tomáška, na Josefa Suma znějící si však ponechala a neodvedla jej. Soudruh Tomášek se potom odstěhoval a já jsem zůstal jediným podnájmemníkem u soudruha Steinera. Soudružka Steinerová domovnici potom řekla, že jednoho pána odhlásila a druhý pán že přihlášen jest. Na tom zůstalo. Nikdo se o Josefa Suma nestaral.“³¹¹

Redaktorem Nové doby

Po ročním angažmá ve Vídni opustil Gustav Habrman na podzim roku 1901 hlavní město a odešel do Plzně, kam dorazil podle vlastních vzpomínek 15. listopadu.³¹² Na počátku následujícího měsíce převzal vedení krajského tiskového orgánu *Nové doby*. Čtenářům byla oznámena změna reaktora krátkou zprávou v následujícím znění: „Soudruhům odběratelům „Nové doby“. Tímto číslem počínaje převzal jsem řízení a zodpovědnost časopisu „Nové doby“. Chovám naději, že soudruzi odběratelé snahu mou, list náš zdokonaliti a rozšířiti, již se věnovati budu, budou ze všech sil podporovati, aby přání všech soudruhů na českém západě vlastniti dobrý a co nejčastěji vycházející list blížilo se uskutečnění.“³¹³

Hned v následujících číslech přistoupil Habrman k reorganizaci některých rubrik. *Nová doba* obsahovala pak v následujícím období vždy úvodník, fejeton a různé drobnější články. Jako fejeton často vycházely na pokračování různé části pozdějších Habrmanových pamětí. Drobnější články byly na různá témata. Občas obsahovaly tyto krátké statě kromě osvěty a zábavy i teoretičtější zamyšlení o socialistické ideologii. Jednalo se většinou o „převyprávěné“ myšlenky klasiků některým z pražských členů strany, jako byli např. František Soukup nebo Antonín Němec. Někdy sáhl Habrman i k publikaci přímých překladů. Kromě těchto hlavních rubrik obsahoval dále list zprávy z domova i ze zahraničí, nazvané „Politické rozhledy“ a „Z blízka i z dále“, zprávy z různých dělnických spolků, dopisy redakci a nejrůznější oznámení. V řadě čísel se objevovala rubrika na

³¹¹ Habrman, Gustav, *Z mého života*, cit. dílo, str. 307.

³¹² Habrman, Gustav, *Z mého života*, cit. dílo, str. 305.

³¹³ *Nová doba*, roč. VI., č. 96, 4. 12. 1901, str. 5.

způsob právní poradny, kde byly uveřejňovány četné právní rady, jak se chovat v rozličných situacích, např. při zatčení na demonstraci nebo při výpovědi z práce. Od desátého ročníku, který vycházel v roce 1905, byla zavedena i rubrika o první pomoci při úrazech, které se mohou stát na pracovišti. Noviny, které měly celkem osm stran, pomineme-li čísla zvláštní, vycházející např. na 1. máje, obsahovaly vždy dvě až tři strany reklam.

Poměrně zajímavé bylo složení článků podle zemí, o kterých bylo referováno. Pochopitelně nejčastěji Habrman uveřejňoval pojednání o situaci v Předlitavsku, což byl ale samozřejmě domovský stát a ne cizina. Po zvolení do parlamentu v roce 1907 pak byla v *Nové době* zavedena poměrně obsáhlá rubrika referující o činnosti poslanců plzeňského regionu v zákonodárném sboru. Dále se objevovala hlavně zpočátku řada článků o situaci v Americe a ve Francii, přičemž se většinou jednalo o popis situace v dělnickém hnutí. Zpráv z těchto zemí ale s postupem doby ubývalo. Velmi sporadicky se objevovaly články o Německu, což je zvláštní – vzhledem k tomu, že to byl nejbližší soused rakousko-uherské monarchie a že se také v tomto státě nalézala sociálně demokratická strana, která byla rakouské straně nejbližší v celém mezinárodním dělnickém hnutí. Téměř úplně chyběly zprávy z Británie či Itálie. Těmto a dalším zemím byla věnována pozornost, jen pokud se dělo něco opravdu závažného. Od roku 1905 si po revoluci vysloužilo velkou pozornost Rusko. O událostech v tomto státě přinášel list pravidelně zprávy téměř v každém čísle. Různým revolucím a převratům i v jiných zemích se *Nová doba* věnovala s velkou pozorností. Je třeba také konstatovat, že Habrman asi už v této době příliš neoplýval internacionálním viděním světa, neboť řada článků je psána z pozice českého nacionálního pohledu.

Pokud bychom měli analyzovat politické zprávy z domova, můžeme konstatovat, že po rozboru různých vnitrostranických událostí a záležitostí si Habrman bral na mušku především jednání vídeňské Říšské rady. Kritizoval chování jednání poslanců zastupujících nedělnické, a tedy nacionální strany, kteří svými obstrukčními metodami jednání parlamentu často zablokovali na dlouhou dobu. Sociální demokracie si slibovala od vstupu na parlamentní půdu možnost prosazení svých návrhů na poli zajištění dělníků. To se právě příliš nedařilo pro

malé zastoupení strany v parlamentu, kde se nemohla proti přesile buržoazních politiků prosadit. Habrman si této situace v úvodnicích a zprávách často všímal. V roce 1903 k obstrukci národních socialistů *Nová doba* uvedla: „Naši poslanci [myšleno sociálně demokratičtí] nemohou se s touto obstrukcí ztotožnit. Naši poslanci nemohou na se dopustit ani stín nevážnosti a směšnosti a dát se na cestu obstrukce za každou cenu [...]. Rozbití nynějšího privilegovaného parlamentu nebude přece ještě samo o sobě znamenat restauraci nových volebních řádů. Naopak my chceme i potom centrální parlament, ale parlament, skutečné zastupitelstvo národů v Rakousku [...].“³¹⁴

Na stránkách *Nové doby* také probíhala polemika s ostatními stranami. Nejvíce se *Nová doba* vymezovala proti mladočechům³¹⁵ a „národním sociálům“, což je do značné míry pochopitelné. Česká strana národně sociální³¹⁶ usilovala o stejný typ voličů. Druhá zmiňovaná strana byla představitelkou opačného politického tábora a reprezentovala přesně ty společenské síly, proti kterým se strana ideově vymezovala. Mladočechům bylo značně vyčítáno, že brání zavedení všeobecného volebního práva do Zemského sněmu. „Kdykoliv zmírá nějaká politická strana následkem nedostatečnosti svého programu, chybné taktiky a páchaných hříchů, tu obyčejně volají její vůdcové po svornosti v národě, zaklínají se tříštěním národa na různé stavy a třídy a nadhazují před zraky veřejnosti zhoubnost bratrovražedného boje [...]. Lid, voličové všech stavů musí se nejdříve osvoboditi z tenat mladočeské politiky, novou, upřímně demokratickou [...] politikou.“³¹⁷

Habrmanovo působení v Plzni

Habrman působil jako vyhledávaný řečník na různých sociálně demokratických demonstracích a táborech lidu. Nejčastějšími tématy, ke kterým

³¹⁴ Nová doba roč. VIII., č. 91, 14. 11. 1903, str. 3.

³¹⁵ Více např. Malíř, Jiří: Mladočeská strana v Čechách a promladočeské strany na Moravě, in: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998 (ed. Marek, Pavel), Katedra politologie a evropských studií FF UP, Olomouc 2000, str. 42–62.

³¹⁶ více např. Harna, Josef: Česká strana národně sociální, in: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004 (editoři Malíř, Jiří – Marek, Pavel), díl I., str. 395–412.

³¹⁷ Nová doba roč. IX., č. 29, 9. 4. 1904, str. 1.

se vyslovoval, byly evergreeny socialistického programu – osmihodinová pracovní doba, všeobecné volební právo a militarismus. Záznam jeho názorů k militarismu se zachoval na stránkách Nové doby. „Povoluje-li sněmovna rekruty a nechá-li přání svá šlapat v prach,³¹⁸ měla by se vzchopit alespoň tam, kde se jedná o týrání vojáků. Ujímáme-li se týraných, chráníme dítky lidu proti nelidskosti.“³¹⁹ Kromě těchto událostí vystupoval Habrman i v rámci vzdělávacích a osvětových přednášek. Nejčastěji mluvil o svých amerických zkušenostech. Příkladem toho může být série přednášek *O poměrech v Americe*, která se v Plzni uskutečnila v roce 1902.

Každoroční příležitostí k oslovení soudruhů byly oslavy 1. máje. Dělníci je vždy slavili průvodem městem a následným táborem lidu. V předvečer prvního květnového dne se pak obvykle konal ještě koncert nebo divadelní vystoupení. Prvnímu máji byla přikládána velká důležitost a už mnoho týdnů předem vycházela v *Nové době* upozornění, aby se všichni na oslavy přichystali. Ke dni samotnému pak většinou vycházelo zvláštní číslo *Nové doby* s rozšířeným počtem stránek.³²⁰ Ve slavnostním úvodníku se redaktor vždy snažil vysvětlit cíle svátku a zdůraznit jeho význam pro dělnictvo. „Zastavením práce tisíci a miliony uvědomělých dělníků a dělnic manifestuje se ovšem nejdůrazněji pro požadavky třídy dělnické a demonstruje se proti společenským zlořádům, nespravedlivostem, vykořisťování člověka člověkem a všem příkořím plynoucím ze sociální, hospodářské, politické, mravní a kulturní nerovnosti.“³²¹

Podobný ráz jako svátek práce měly i jiné oslavy. V roce 1905 kupříkladu uspořádala sociální demokracie oslavy dvaceti let fungování Spolku pro zbudování dělnického spolkového domu v Plzni. Uprostřed léta, v neděli 30. července, prošel Plzní – jako vždy při těchto příležitostech – průvod, zakončený valnou hromadou v parku, kde si účastníci mohli poslechnout čtyři kapely a dále si užít různé atrakce a hry. Kromě toho se představily i různé dělnické spolky

³¹⁸ Habrman tak reaguje na to, že poslanecká sněmovna, podle jeho názoru, až příliš často schvaluje vládní předlohy.

³¹⁹ Nová doba roč. X., č. 17, 1. 3. 1905, str. 1.

³²⁰ Většinou jich slavnostní číslo mělo 12.

³²¹ Nová doba roč. IX., č. 34, 27. 4. 1905, str. 1.

a organizace jako např. atleti, cyklisté, ochotníci nebo dělnický zpěvácký spolek. *Nová doba* pochopitelně přinesla z celé akce obsáhlou reportáž, která byla zakončena hodnocením setkání. „Jsme všichni spokojeni nad úspěchem naší slavnosti, která zanechavší co nejlepší dojmy, bude vzpruhou k dalším bojům dělnictva, k další práci, směřující k uskutečnění požadavků a cílů socialistického hnutí.“³²²

Z citovaného komentáře lze vyčíst, k čemu vlastně všechny slavnosti sociální demokracii sloužily. Podstatný byl prvek demonstrační. Strana ukazovala před veřejností svou sílu. Určitou roli zde také hrálo skryté poselství, že sociální demokracie dokáže dělníky disciplinovat. Strany se tedy nemusí oficiální orgány bát, pokud s ní budou spolupracovat. Myslím, že tento aspekt hrál později významnou roli při boji sociální demokracie za všeobecné volební právo. Kromě poselství navenek hrály slavnosti velkou roli i uvnitř hnutí. Udržovaly jeho soudržnost, protože umožňovaly dělníkům prožitek společné síly. Zároveň nabízely stranickým předákům příležitost demonstrovat se před svými straníky a později i voliči, a byla to také možnost, jak jim představit některé názory a vize. Nezanedbatelným faktorem byla i možnost společného setkání a zábavy.

Habrmanovo postavení ve straně a sociální demokracie na Plzeňsku

Habrman pronikl mezi vedoucí funkcionáře Československé sociálně demokratické strany dělnické v poměrně pozdním věku, což bylo zapříčiněno jeho pobyty v zahraničí. Až do doby první světové války patřil mezi významné, ale rozhodně ne nejvýznamnější stranické předáky.³²³ Svou pozici v sociální demokracii si začal budovat právě během svého působení v Plzni.

Ve stejném roce jako Habrman se stává činovníkem plzeňské sociální demokracie Luděk Pík. Spolu s ním a ještě s dalším funkcionářem Antonínem Remešem vytvořil Habrman silné trio. To časem ovládlo vedení krajské organizace a udělalo z ní během let nejsilnější krajskou organizaci sociální

³²² Nová doba roč. X., č. 61, 2. 8. 1905, str. 1.

³²³ O elitách sociální demokracie Kořalka, Jiří: Vytváření vůdčí elity v československé sociální demokracii do roku 1918, in: Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka, České Budějovice 2003, str. 147–166.

demokracie v českých zemích. V čele organizace vystřídal Karla Vrátného a není jisté pouhou náhodou, že Gustav Habrman si vzal za ženu dceru tohoto funkcionáře, Amálii. Ostatně byl v tomto podobný Pikovi, který byl dokonce zetěm předsedy strany Antonína Němce. O tom, jaké byly pravé důvody sňatků Pika i Habrmana, se můžeme patrně jen dohadovat. Možné je, že skutečně oba zahořeli ke svým vyvoleným pravou a nefalšovanou láskou. Přesto myšlenky na to, že do jisté míry mohly být obě svatby motivovány nějakým kalkulem, se přímo nabízejí. Museli bychom potom připustit, že všechna Habrmanova mladická předsevzetí o zacházení s ženou-proletářkou, která je svému manželovi naprosto rovna a bere si ho z lásky, přece jenom pod vlivem nabízející se kariéry vzala poněkud za své.

Svatba Habrmana s Amálií Vrátnou se konala velmi brzy po jeho příchodu do Plzně, a to 2. srpna 1902.³²⁴ Následující rok v květnu bylo manželství požehnáno potomkem. Manželům se narodila dcera Marta. O Habrmanových rodinných poměrech toho příliš nevíme. S ohledem na různé drobné poznámky můžeme usuzovat, že k dceři měl dobrý vztah a měl ji upřímně rád. O manželce se příliš nezmiňuje.

Vraťme se ale k fungování strany na Plzeňsku, protože bez alespoň stručného exkurzu do této problematiky nelze pochopit růst Habrmanova významu uvnitř strany. Až do vzniku samostatného Československa totiž plzeňská krajská organizace strany zajišťovala svému předákovi podporu a zázemí pro jeho kariéru.

Největšího rozmachu před válkou dosáhla sociální demokracie na Plzeňsku v letech 1905–1908. Do značné míry to můžeme odůvodnit politickou aktivizací dělníků během boje za všeobecné volební právo. Dá-li se věřit údajům v silně tendenční knize *Z dějin dělnického hnutí na Plzeňsku*, dosáhl v roce 1908 počet členů strany v kraji čísla 9018 a sociální demokraté byli sdruženi celkem ve 258 organizacích.³²⁵ Výrazný vliv na tento růst měl i souběžný rozvoj průmyslu

³²⁴ Informace podle Habrmanovy karty ve fondu evidence obyvatelstva. Národní archiv, PŘ – EO, 1913 – 1953, kart. 464.

³²⁵ Bartošek, Karel – Pichlík, Karel: *Z dějin dělnického hnutí na Plzeňsku*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1954, str. 22.

v Plzni. V největší plzeňské továrně, ve Škodových závodech, stoupl od počátku století do začátku války počet zaměstnanců třikrát.³²⁶ Před první světovou válkou však začal počet členů i organizací sociální demokracie klesat, což bylo zapříčiněno, podle mého názoru, třemi různými důvody. Jednak opadla vlna nadšení a po dosažení volebního práva řada dělníků na politickou činnost rezignovala. Druhým důvodem mohlo být určité zklamání z dosažených výsledků, protože účastí sociálně demokratických poslanců na práci parlamentu se situace dělníků nijak rapidně nezlepšovala. Posledním důvodem byl tlak zaměstnavatelů. Příkladem může být situace právě ve Škodových závodech, kde byl v roce 1909 založen Spolek dělníků Škodových závodů, který byl ze značné části kontrolován a podporován vedením podniku. Jednalo se o určitou „politickou korupci“. Vedení podniku dotovalo různým způsobem dělníky sdružené ve spolku, např. zavedením sociálních výhod pro členy; na druhou stranu se členové nesměli angažovat v žádné politické straně.³²⁷

Pomineme-li různé stávky za zlepšení podmínek dělníků, směřovala značná část aktivity sociální demokracie k zavedení všeobecného volebního práva v Předlitavsku, což byl jeden ze základních pilířů programu strany. Někdy má čtenář sociálně demokratických proklamací pocit, že zavedení všeobecného volebního práva může být všelékem na veškeré problémy společnosti, podobně jako měla být v letech osmdesátých revoluce. „V novoročním rozjímání téměř všechny čelné listy rozhovořily se o politické mizerii, jíž po několik roků obyvatelstvo této říše trpí a jež jest jednou z hlavních příčin hospodářské zbědovanosti, stagnace obchodu a průmyslu, stávající nezaměstnanosti a z ní vyplývající bídy dělnictva.“ Problémy by vyřešilo, pokud by byl ustaven „centrální parlament s kompetencí pro společné všem zemím zájmy, parlament jedině na základě všeobecného volebního práva, a s prominutím různých těch zájmových privilegií volebních.“³²⁸

³²⁶ Z 3211 v roce 1900 na 9364 v roce 1914. Bartošek, Karel – Pichlík, Karel, cit. dílo, str. 10.

³²⁷ Více kol. autorů: Dějiny Plzně v datech. Od prvního osídlení až po současnost, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2004, str. 173.

³²⁸ Nová doba roč. IX., č. 2, 6. 1. 1904, str. 1.

Boj za všeobecné volební právo vyvrcholil v roce 1905. Dělníci byli ovlivněni četbou o událostech v Rusku, o kterých *Nová doba* např. referovala následujícím způsobem: „Míra ponížení, zotročení, bídy mravní i hmotné, politické a sociální lidu ruského byla dovršena, tak dovršena, že nadešel okamžik hrozný a šťastný, ve kterém masy ruského lidu rozhodly se raději zemřít, nežli dále snášeti krutost despotie rodu Románovců a jeho stvůr, učinivších z ohromné říše ruské, obývané 130 miliony lidí, ohromný kriminál a místo hanby celého světa.“³²⁹

Pod vlivem mohutných shromáždění lidu se podařilo otázku volební reformy prosadit jako jedno z ústředních politických témat v Předlitavsku. Celé hnutí vyvrcholilo v podzimních měsících. Na sjezdu celorakouské sociální demokracie konaném na přelomu října a listopadu bylo rozhodnuto o provedení generální stávky, jež měla vládu donutit k ústupu. Generální stávka se uskutečnila 28. listopadu.³³⁰ V Plzni se sešlo na Mikulášském náměstí 20 tisíc manifestujících.³³¹ Společně se pak vydali na Velké náměstí, kde promluvil k shromážděným Gustav Habrman.³³² Pod mohutným společenským tlakem a v obavě, aby v Rakousku nedošlo ke stejné situaci jako v Rusku, vláda ustoupila. V prosinci 1906 byl po složitých jednáních v parlamentu přijat zákon o volební reformě, který definitivně vešel v platnost po podepsání císařem v lednu

³²⁹ Nová doba roč. X., č. 7, 25. 1. 1905, str. 1.

³³⁰ Už na počátku listopadu se uskutečnila po celé monarchii řada stávek a demonstrací. Některé se změnily v krvavé potyčky s policií. „Od neděle vlaje nad naším dělnickým domem černý prapor na znamení smutku. Všechny zábavy zastaveny. Krev dělníků sociálně demokratických, bojovníků za všeobecné, rovné právo hlasovací, skropila pražské a vídeňské ulice. Na hlas bezprávného lidu, volajícího po rovném právu v tomto státě, odpovídá se šavlemi a revolvéry policajtů. Velký boj za právo má být utlumen proléváním krve a rachotem revolverů. Výsady mocných a panujících mají být uchovány, pracující lid má být držen v dalším otroctví.“ Nová doba roč. X., č. 89, 8. 11. 1905, str. 1.

³³¹ Kol. autorů: Dějiny Plzně v datech, cit. dílo, str. 168; Nová doba uvádí, že demonstrujících bylo 50 tisíc.

³³² Habrman k shromážděným pronesl: „Muži a ženy práce! Bojovníci revolucí! Revoluce, již hlásali jsme až doposud a přáli jsme si, aby v klidu a na půdě zákona ozdravila základy společnosti a tohoto státu. Dnešní manifestací opět, s organizovaným proletariátem a všemi pokrokovými lidmi jdoucími s námi v tomto boji, prohlašujeme slavnostně na tomto místě, že přejeme si práva a spravedlnosti v této říši, jak máme právo žádati. Voláme slavnostně po právu a spravedlnosti, po všeobecném, rovném, přímém a tajném právu hlasovacím, od jehož zavedení očekáváme posílení důvěry a úcty k zákonu a pořádku a uskutečnění tužeb a přání třídy pracující cestou zákona ve sborech zákonodárných. Voláme k rozhodujícím kruhům slavnostně a rozhodně, naposledy: Proveďte revoluci klidnou, zákonnou a zabráníte revoluci násilné!“ Nová doba roč. X., č. 96, 2. 12. 1905, str. 2.

1907. Ihned po vstupu zákona v platnost byly na jeho základě vypsány nové volby.

Je nutné dodat, že reformou volebního řádu do Říšské rady boj sociální demokracie o všeobecné volební právo neustal. Novým cílem bylo zavedení této vymoženosti i do volebních řádů Zemského sněmu a obcí. Tento požadavek byl jakožto stranický cíl formulován na VIII. sjezdu strany v Plzni v roce 1907.³³³ Sjezd byl významný i pro Habrmana, který byl pověřen jeho řízením. Ukázaly se tak jeho dovednosti, neboť musel uřídit jednání téměř 400 delegátů. Jejich počet díky rozmachu strany oproti minulým sjezdům narostl o více než dvojnásobek.³³⁴

Poslancem rakouského parlamentu

Sociální demokracie se na volební klání na jaře roku 1907 pečlivě připravovala. Byl zmobilizován celý stranický aparát, který se podílel na organizaci předvolební kampaně. Její hlavní složkou bylo pořádání veřejných schůzí, na nichž kandidáti prezentovali stranický a volební program a také svoji osobu.³³⁵ Habrman kandidující ve volebním obvodu č. 52 Plzeňsko-Blovicko také pochopitelně voličské schůze objížděl. Většina z nich se konala v sobotu večer nebo v neděli, tedy v době volna. Kampaň byla velmi náročná. Aby stihl navštívit co nejvíce vesnic, objel Habrman během těchto dní obvykle tři až pět shromáždění, což je s ohledem na úroveň tehdejších dopravních prostředků obdivuhodné číslo.³³⁶ Jak taková schůze, obvykle konaná v místním hostinci, vypadala, či možná spíše jak byla prezentována, si můžeme udělat představu podle jejího popisu z *Nové doby*. „Místnost u pana Krešla byla do posledního místečka v pravém smyslu nabita. V obsažném referátu nastínil kandidát poslanectví soudr. Habrman z Plzně nutnost, aby v příštím parlamentě, voleném

³³³ Resoluce publikována Prokš, Petr (ed.), cit. dílo, str. 68.

³³⁴ V rámci sjezdu se uskutečnila v Plzni demonstrace „ve prospěch požadavku rovného práva do sněmu zemského.“ Podle *Nové doby* se jí zúčastnilo 10 tisíc demonstrantů.

³³⁵ Více k problematice volební kampaně Velek, Luboš: Způsoby politické komunikace v 19. století. Místo a role politické schůze v politické kultuře českých zemí 1861–1914, in: *Komunikace a izolace v české kultuře. Sborník příspěvků z 21. ročníku symposia k problematice 19. století* (ed. Bláhová, Kateřina), KLP, Praha 2002, str. 204–221.

³³⁶ Například v sobotu 9. března večer mluvil v Jarově, následující den dvakrát ve Žďáře a večer ještě ve Struhařích.

na základě všeobecného a rovného práva hlasovacího, byla prováděna politika lidová, jež pamatovala na zájmy a potřeby pracujícího lidu a zajišťovala směr pokroku, svobodě a blahobytu všech. Bouřlivý souhlas přítomných svědčil o jednomyslnosti účastníků s přednesenými důvody.³³⁷

Volební agitace ale neprobíhala jen na setkáních s voliči v jednotlivých obcích. Sociální demokracie uspořádala několik velkých demonstrací a setkání. Jako příklad může sloužit „volební manifestace“ uspořádaná 26. března ve spolkovém domě Peklo v Plzni. Zde se prezentovali všichni kandidáti v kraji včetně Habrmana, který vystoupil s příspěvkem *O reformě soustavy berní*. Do volební kampaně byly zakomponovány i oslavy 1. máje.³³⁸ Nemalou měrou přispěl k volebním výsledkům i stranický tisk. Ihned od vyhlášení data voleb byly v *Nové době* uveřejňovány články o tom, jak a kde volit. Velká pozornost byla věnována zapisování lidí do voličských seznamů a možnosti být členem volebních komisí.³³⁹ Už od února pak vycházely různé agitační články a jejich množství se s blížícími volbami zvětšovalo.³⁴⁰

Samotné volby do Říšské rady se konaly 14. května 1907. Pro sociální demokracii znamenaly velký úspěch. Poslanci se stalo kromě 50 německých i 24 českých členů strany. Na Plzeňsku byla strana obzvlášť úspěšná, neboť získala pět mandátů. Mezi zvolenými bylo i krajské vedoucí trio strany ve složení Gustav Habrman, Luděk Pik a Antonín Remeš. Habrman uspěl hned v prvním kole volby, když získal 7 562 hlasů z 12 805 odevzdaných.

Habrman spolu s Pikem svůj mandát obhájil i v následujících volbách v roce 1911. Habrman uspěl opět hned v prvním kole voleb. Dokonce si od posledních voleb ve svém obvodu polepšil: přestože získal celkově o asi 200 hlasů

³³⁷ Nová doba roč. XII., č. 21, 16. 3. 1907, str. 2.

³³⁸ K prvnímu máji vyšel v *Nové době* předvolební manifest, kde se mj. pravilo. „Odsuďte lež, odsuďte zbabělost, odsuďte neschopnost našich odpůrců a dejte jako jeden muž své hlasy sociální demokracii. Nikdo necht' nezůstane doma, všechno do voleb, do boje za kandidáty sociální demokracie.“ Nová doba roč. XII., č. 38, 14. 5. 1907, str. 1.

³³⁹ Právě při zápisu do voličských seznamů docházelo k řadě podvodů. Této problematice věnuje část své studie Luboš Velek. Velek, Luboš: Mandát za uzenku. Volební nátlak a podvody v české politické kultuře 19. století, in: Dějiny a současnost, 2006, č. 5, str. 33–37.

³⁴⁰ Příkladem volební výzvy může být např. následující provolání: „Soudruzi! Boj nadchází! Čiňte přípravy k volbám! Rozšiřujte „Novou dobu“! Čiňte sbírky na volební fond! Zakládejte organizace! Sdruzte pod prapor náš všechny lidi chudé, po právu svobodě toužící! Spolehejte jen na vlastní síly a jen na své přičinění!“ Nová doba roč. XII., č. 16, 27. 2. 1907, str. 3.

méně, byl jeho výsledek lepší, neboť přišlo volit podstatně méně lidí. Jinak volby v tomto roce byly pro sociální demokracii na Plzeňsku spíše zklamáním. Na jejich výsledku se projevilo znatelné snížení popularity strany. Největším zklamáním bylo nezvolení Františka Soukupa, který kandidoval v jednom z plzeňských městských obvodů a prohrál v souboji s „národním dělníkem“ Freslem. Domnívám se, že volební propad byl způsoben zklamáním voličů sociální demokracie z toho, že zástupcům této strany se nepodařilo prosadit téměř nic ze slibovaných sociálních zákonů, které měly zlepšit postavení dělnictva. Kritika byla do jisté míry oprávněná. Uvnitř strany ji využili levicověji orientovaní členové, kteří začali požadovat odklon od parlamentní cesty a návrat k revoluční praxi. Asi zde je třeba hledat jeden z kořenů pozdějšího rozkolu strany.

Habrman se díky svému zvolení po mnoha letech mohl opět legálně objevit ve Vídni. Během dvou volebních období výrazným způsobem vylepšil svou pozici ve straně. Jan Galandauer jej řadí po Antonínu Němcovi a Bohumíru Šmeralovi spolu s Vlastimilem Tusarem mezi nejschopnější zástupce sociální demokracie ve vídeňském parlamentu.³⁴¹ Hned ve svém prvním volebním období byl zvolen do vedení poslaneckého klubu,³⁴² což se opakovalo i v roce 1911, kdy byl znovu zvolen do předsednictva tentokrát jako jeho zapisovatel. V obou těchto volebních obdobích měla Československá sociálně demokratická strana dělnická v Říšské radě samostatný, na rakouské části strany nezávislý klub.

O Habrmanových kvalitách jistě svědčí i to, že se dokázal prosadit při jednání pléna multinárodního parlamentu,³⁴³ což vyžadovalo značnou míru schopností a dovedností. Chtěl-li někdo zaujmout, nestačilo, že měl o čem mluvit. Musel umět své myšlenky zformulovat a dále je reprodukovat němčinou, která měla mít velmi slušnou úroveň. Poslanci sice měli právo přednášet své příspěvky

³⁴¹ Konstatování se týká roku 1911. Galandauer, Jan: Bohumír Šmeral 1880–1914, Svoboda, Praha 1981, str. 183.

³⁴² V čele klubu byl Antonín Němec, místopředsdou Josef Hybeš, zapisovatelem Lev Winter a dále tvořil předsednictvo krom Habrmána ještě František Soukup.

³⁴³ O fungování parlamentu a vývoji této ústavní instituce zajímavá studie Bobíková, Lenka – Šouša, Jiří: Parlament. Kolbiště národů a národností, H&H, Praha 1992.

rodným jazykem, ale ty nebyly ani protokolovány do zápisu z jednání.³⁴⁴ Dopad těchto vystoupení byl tedy při formulaci zákonů takřka nulový. K užívání rodného jazyka sahali poslanci většinou jen při obstrukcích. Pro řadu poslanců bylo vystupování před plénem velkým problémem. Byť byli schopni rozumět projednávaným věcem, nebyli už pak schopni formulovat německy svůj postoj k nim. Kromě jazykových znalostí musel nový nezkušený poslanec, chtěl-li se prosadit, rychle zvládnout aklimatizaci na nové prostředí. V porovnání s lokální nebo zemskou problematikou se ve Vídni přece jenom řešily problémy daleko komplexnější povahy.

První zasedání parlamentu po volbách začínalo vždy ověřením poslaneckých mandátů a slibem poslanců. Následně byli noví zástupci lidu přijati císařem v Hofburgu, kde císař pronesl tzv. korunní řeč. Sociální demokraté se této události demonstrativně neúčastnili, aby tak upozornili na svůj nesouhlas s existencí monarchie. Po těchto oficialitách už následovalo běžné jednání sněmovny. Sociální demokraté si od „lidového parlamentu“ hodně slibovali. „Poprvé sešli se dnes zástupcové širokých vrstev lidových, povolání k těžké a zodpovědné činnosti zákonodárné. Téměř celá čtvrtina dřívějších privilegovaných poslanců nevrátila se více do sněmovny a na jejich místa usedají poslanci noví.“³⁴⁵ Habrman hned od svého prvního zvolení v parlamentu skutečně nelenil. Už na první schůzi podal návrh na udělení podpory ze státní pokladny pro postižené živelnou pohromou na Plzeňsku. Tímto způsobem byl aktivní i nadále. Podával velké množství různých návrhů a interpelací.

Nejednali-li poslanci společně v plénu, odehrávala se zasedání jednotlivých výborů. Gustav Habrman byl v druhém volebním období spolu s Bohumírem Šmeralem členem branného výboru. Mohl tak demonstrovat své antimilitaristické názory. V letech před první světovou válkou pak protestoval spolu s ostatními sociálně demokratickými poslanci proti přijímání branných zákonů. Držel se tak v intencích resoluce přijaté X. sjezdem sociální demokracie v roce 1911, která formulovala postoj k branné politice Rakouska následovně:

³⁴⁴ Habrman proti tomuto opatření protestoval. V roce 1911 podal se skupinou dalších poslanců návrh, aby byla protokolována i vystoupení, která nebyla pronesena německy.

³⁴⁵ Nová doba roč. XII., č. 48, 19. 6. 1907, str. 1.

„[...] každý hlas odevzdaný pro militarismus a nové nepřímé daně za nynější hospodářské situace a za nynější drahoty byl by zločinem na zájmech lidu. On by byl současně schválením a podporou té nebezpečné politiky, na kterou Rakousko vydalo se anexí Bosny a Hercegoviny [...]“³⁴⁶

Habrmanova redaktorská a poslanecká léta

Od svého příjezdu z Ameriky v roce 1897 do začátku první světové války se Gustav Habrman vypracoval mezi špičku sociální demokracie. Významným krokem v jeho životě byl odchod do Plzně, kde získal práci jakožto redaktor *Nové doby*. Spolu s Ludškem Pikem a Antonínem Remešem se mu podařilo ovládnout vedení krajské organizace, která patřila mezi nejvýznačnější ve straně, což ještě více urychlilo jeho kariéru. Za sociální demokracii získal Habrman po uzákonění všeobecného volebního práva dvakrát mandát poslance Říšské rady a i v tomto orgánu zastával v rámci českého sociálně demokratického klubu významné posty.

Během tohoto životního období se Habrman definitivně oprostil od svých mladických snů o násilné revoluci. V jeho rétorice už nenajdeme anarchistické ani radikální formulace. Jak sám píše: „Zprostili jsme se klamných utopických zdání a romantismu, vstoupili jsme na pevnou půdu reálné skutečnosti a snažíme se vystihnout, ve prospěch pracovního lidu, využití a k rychlejšímu tempu popohnati rozklad, vývoj a přerod společenského útvaru.“³⁴⁷ Habrman přešel tedy od stanoviska revolučního k stanovisku evolučnímu. Dělnictvo mělo dosáhnout svých cílů postupným získáváním pozic v parlamentu a dalších zastupitelských sborech. Socialistické myšlenky měli uvádět v praxi zákonodárci, mezi něž se Habrman sám zařadil, a ne bojovníci na barikádách.

Válka

Vypuknutí války a první rok války

V den sarajevského atentátu na následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este byl Habrman v Plzni a chystal se na večerní koncert v dělnickém

³⁴⁶ Proků, Petr (ed.), cit. dílo, str. 75.

³⁴⁷ Nová doba, roč. VI., č. 96, 4. 12. 1901, str. 1.

spolkovém domě Peklo. Koncert byl pochopitelně úředně zrušen a následoval měsíc nejistoty a dohadů. Habrman popisuje atmosféru, která vládla mezi lidmi po oznámení, že válka vypukla. „Nastalo ticho. Celý měsíc slyšeli a sami denně opakovali, že dojde k válce. S tímto vědomím večer uléhali a ráno vstávali. Nemohli býti nijak překvapeni tímto zvěstováním, a přece byli ohromeni všichni. Jejich mozky prolétla směs nejrozmanitějších myšlenek, dohadů, nadějí, obav a představ. Co bude a jak bude?“³⁴⁸ Přes obecně sdílené antipatie k Vídni v české společnosti proběhla mobilizace a odjezd vojáků na frontu v českých zemích spořádaně, čehož si ve svých válečných pamětech všiml i Habrman.

Vypuknutím války se zhroutily plány téměř všech českých politických stran. To se týkalo i sociální demokracie. Její program přeměny Rakouska ve federaci jednotlivých národních států byl za dané situace nerealizovatelný. Také cesta, která měla vést k zlepšení postavení dělnictva, se ocitla na vedlejší koleji – činnost parlamentu byla zastavena a pracně vybojované všeobecné volební právo se ukázalo za dané situace k ničemu. Sociální demokraté mohli volit jen mezi aktivní opatrnou spoluprací a pasivním podřízením. Vedoucí činitel Bohumír Šmeral volil první cestu. Habrman byl naproti němu o něco rezervovanější. K zjevnému rozštěpení došlo však až v druhé polovině války.

V souvislosti s válečnými událostmi byla zastavena i veřejná politická činnost. Místní organizace na pokyn ústředního výkonného výboru přestaly fungovat. Straně zůstala pouze vrcholná reprezentace, která ji zároveň zastupovala v různých celonárodních orgánech. Na sklonku války vysvětlovali vedoucí činitelé svůj postup: „Strana nemohla do strašného osudu světa zasáhnout aktivně jako strana protiválečná, nýbrž pod tlakem mocenských poměrů mohla zaujmout stanovisko trpného poměru.“³⁴⁹

Válka nevypukla jen na frontách, ale i pomyslně uvnitř státu. Rakousko-německé mocenské kruhy zavedly tvrdá opatření, která směřovala proti všem nepřátelským elementům, za které byly do značné míry považováni jednak Češi a

³⁴⁸ Habrman, Gustav: Mé vzpomínky z války. Črty a obrázky o událostech a zápasech za svobodu a samostatnost, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1928, str. 19.

³⁴⁹ NA, ČSDSD, arch. jedn. 124, ka 15, Zpráva k řádné konferenci důvěníků a delegátů XX. kraje, 25. 8. 1918

jednak také představitelé dělnických stran.³⁵⁰ V případě českých sociálních demokratů se tak jednalo o jakýsi dvojí tlak, kdy tlak nacionální byl kombinován s tlakem sociálním. Sociální demokraté měli pocit, že ztrácejí jeden výdobytek získaný v posledních letech za druhým. Tomuto tlaku se snažil čelit v rámci svých možností i plzeňský krajský výkonný výbor.

Za války v Plzni aneb Život v zázemí

V počátečním období války zastavil plzeňský krajský výkonný výbor sociální demokracie svou činnost. Krajský důvěrník Luděk Pik to později zdůvodnil na první schůzi od počátku války, která se konala 13. prosince 1914, když řekl: „schůze nebyly svolávány z opatrnosti, ježto byla suspendována shromažďovací svoboda a tím veškerá politická činnost zastavena.“³⁵¹ Jak již bylo zmíněno, snažili se vedoucí činovníci strany vyrovnat s válečnými událostmi a nějakým způsobem jim čelit. Jejich snahy směřovaly třemi základními směry.³⁵²

První část úsilí směřovala k členům strany, obyčejným dělníkům a jejich rodinám. Vedoucí představitelé se snažili využít svého vlivu a pomoci, kde se dalo. Intervenovali v různých záležitostech u úřadů, pomáhali radou a pomocí při vyřizování různých slev apod. V odůvodněných případech pak krajský výkonný výbor schvaloval i různé přímé finanční pomoci postiženým lidem. Do této snahy se zapojil pochopitelně i Habrman např., když byl podle svých vlastních vzpomínek osloven železničními zřízenci, kteří měli povinně složit zkoušky z němčiny. Odeslal proto dopis pobočníkovi císaře, kde se snažil vymoci změnu

³⁵⁰ Habrman to opět poněkud dramaticky komentoval: „Sympatie a souhlas s radikálním smýšlením, zásadami a cíli se v klidných dobách, za platnosti právních ustanovení a řádů, projevuje snadno, ježto se tak může díti bez nebezpečí a ohrožení. Jiný vzduch zavanul po zrušení ústavních práv a svobod. Nebylo žádného práva ani svobody. Vládla libovůle. Nade všemi se vznášely stíny kriminálů a šibenic. Veškeré svobodné smýšlení a všechno české a slovanské cítění bylo od prohlášení války válečnými kruhy ve Vídni a v Pešti považováno za velezrádné a zločinné. Jinak se získávaly a šířily sympatie a souhlas v míru při používání svobod a práv; jinak bylo za války, kdy šlo o krky.“ Habrman, Gustav: Mé vzpomínky z války, cit. dílo, str. 70.

³⁵¹ NA, ČSDSD, arch. jedn. 125, ka 16 Zápisník o schůzích výkonného výboru XX. Kraje, Zápis ze schůze 13. 12. 1914

³⁵² K situaci v Plzni za první světové války zajímavý článek Douša, Jaroslav: Postoj plzeňského purkmistra a jeho prvního náměstka k habsburské monarchii v první světové válce, in: Český lev a rakouský orel v 19. století, Praha 1996, str. 62–68.

tohoto ustanovení.³⁵³ Dále se členové vedení snažili jakožto členové aprovisačních komisí zlepšit zásobovací podmínky, které se během války neustále zhoršovaly.³⁵⁴

Předáci sociální demokracie se museli vyrovnávat během války s fenoménem hladových bouří, jejichž počet rostl.³⁵⁵ Každým dalším válečným rokem se prohlubovalo utrpení obyvatel monarchie. Neustále se zhoršovala zásobovací situace, a to ve všech oblastech. Habrman mluvil o této skutečnosti na zasedání krajského výkonného výboru 29. září 1916 při diskusi o zásobovacích vyhlídkách na rok 1917, které nebyly nijak příznivé.³⁵⁶ Přes snahu zlepšit úroveň zásobování začala situace v roce 1917 dosahovat kritických rozměrů. Definitivní pohroma pak nastala v roce 1918, kdy lze mluvit o naprostém kolapsu zásobovacího systému.³⁵⁷ Kvůli podvýživě se zhoršil zdravotní stav populace, takže se nebyla schopna bránit nakažlivým nemocem.³⁵⁸ Epidemie tzv. španělské chřipky kosila lidi po tisících. Za těchto podmínek došlo k prudké radikalizaci dělnictva, což bylo ještě podpořeno dvěma ruskými revolucemi.

Vedení sociální demokracie mělo problémy s udržení disciplíny dělníků. Předáci strany se snažili se zabránit výbuchům nepokoje, které by mohly přerůst v revoluci. Dobře si uvědomovali, že by se i jim samotným mohla situace velmi rychle vymknout kontrole. Např. v Plzni se na jaře 1917 oproti očekávání

³⁵³ Později, už po vzniku republiky, byl tento dopis objeven a Habrman byl nařčen, že podobně jako Šmeral spolupracoval s vládou, proti čemuž se pochopitelně bránil.

³⁵⁴ Např. na schůzi 8. června 1915 Habrman referoval o obtížných jednáních v Obilním ústavu ve Vídni a v místodržitelství v Praze. NA, ČSDSD, arch. jedn. 125, ka 16 Zápisník o schůzích výkonného výboru XX. Kraje, Zápis ze schůze 8. 6. 1915

³⁵⁵ K sociální situaci v Plzni za války Peroutka, Ferdinand: Budování státu, díl I-II., cit. dílo, str. 511.

³⁵⁶ NA, ČSDSD, arch. jedn. 125, ka 16 Zápisník o schůzích výkonného výboru XX. Kraje, Zápis ze schůze 26. 9. 1916

³⁵⁷ Luděk Pik na schůzi 19. 3. 1918 oznamoval, že „aprovisační komise plzeňská po vyslechnutí zprávy o zcela nedostatečném zásobování moukou chlebovou i k vaření usnesla žádati o nápravu a nebudeli vyhověno, že bylo k jeho návrhu jednomyslně usneseno resignovati na své funkce.“ NA, ČSDSD, arch. jedn. 125, ka 16 Zápisník o schůzích výkonného výboru XX. Kraje, Zápis ze schůze 19. 3. 1918

³⁵⁸ O životních poměrech si můžeme udělat celkem názornou představu z parlamentního vystoupení Františka Soukupa, který sice mluví o poměrech v Praze, ale zásobovací situace byla ve velkých městech obdobná. „Jděte se podívat do Prahy, čemu se říká jídlo. Jděte ochutnat odpadky z řepy, kterou lidé vaří, topíce hadry a jiným smetím, vybraným na smetišti. Celou Prahou jde hlad a hrozná bída.“ Ksandr, F. X.: Dr. František Soukup - Tribun lidu. Sborník k šedesátce 1871 – 1931, Župní výkonný výbor čs. sociálně demokratické strany župy lounské, Kladno 1931, str. 256

uskutečnily oslavy prvního máje, kterých se zúčastnili téměř všichni plzeňští dělníci.³⁵⁹ Tato skutečnost zaskočila krajské vedení strany, které muselo přistoupit k improvizované oslavě, na které promluvili oba poslanci – Habrman i Pik. Jak bylo zmíněno výše, důvodem nepokojů byla zásobovací situace. V roce 1918 tedy plzeňští představitelé sociální demokracie zintenzivnili svoje intervence u úřadů.³⁶⁰

Gustav Habrman byl také přítomen v Plzni jedné z největších tragických nehod, které postihly zbrojní průmysl Rakouska-Uherska. Na konci května 1917 došlo k výbuchu muniční továrny umístěné nedaleko Bolevce. Katastrofa si vyžádala stovky raněných a snad dvě stovky mrtvých.³⁶¹ K této události došlo, protože nebyly dodržovány elementární bezpečnostní předpisy uvnitř továrny. Armáda nedokázala včas odvážet vyrobenou munici, a na jednom místě se tak shromáždilo obrovské množství trhavin. „Nazejtří jsem obešel osudné místo. Poskytovalo příšerný obraz. Kde den předtím pracovaly tisíce lidí v nesčetných budovách, tam nyní zelo rumoviště a spáleniště.“³⁶² Habrman zděšen následky výbuchu pak interpeloval v celé záležitosti ministra zeměbrany, který ale v zásadě neřekl k události nic nového. To ovšem poslanci často ani nečekali. Díky tomu, že se jednalo o parlamentní řeč, mohla být bez obav z postihu publikována v tisku, a celá událost tak nemohla být „zametena pod koberec“ a utajena s odůvodněním, že jde o vojenské tajemství. Ostatně této taktiky užívali poslanci všech stran poměrně často.

Vedle sociální činnosti bylo druhým základním úkolem vedení kraje udržet v chodu krajské noviny *Nová Doba*. Smysl tohoto snažení je nasnadě. Zisky z prodeje listu tvořily podstatnou část financí, ze kterých byla placena již dříve zmíněná sociální činnost. Dále tvořil list v době, kdy místní organizace

³⁵⁹ Původně bylo dohodnuto, „letošní 1. květen oslaviti divadelním představením 30. dubna v městském divadle a 1. května večer zábavním večírkem.“ NA, ČSDSD, arch. jedn. 125, ka 16 Zápisník o schůzích výkonného výboru XX. Kraje, Zápis ze schůze 20. 4. 1917

³⁶⁰ V zápisech z jednání krajského výkonného výboru se můžeme v tomto období poměrně často setkat s usenseními, velmi podobnými tomu z 17. ledna 1918, kdy bylo ujednáno, „aby zítra 18. ledna soudruzi poslanci a soudruh Halík za Odborové sdružení šli jako delegace ma hejtmanství a přednesli stížnost proti zamýšlenému snížení mouční dávky.“ NA, ČSDSD, arch. jedn. 125, ka 16 Zápisník o schůzích výkonného výboru XX. Kraje, Zápis ze schůze 17. 1. 1918

³⁶¹ Přesné údaje nebyly nikdy známy.

³⁶² Habrman, Gustav: Mé vzpomínky z války, cit. dílo, str. 108.

nefungovaly jedinou spojnici mezi řadou prostých členů a vedením strany. Obzvláště důležité bylo toto spojení u dělníků, kteří pracovali v továrnách s vojenským režimem, kde byla každá účast na sociálně demokratické schůzi tvrdě trestána, v některých případech i odchodem na frontu. *Nová Doba* kvůli válečným poměrům změnila svůj formát. Hned na začátku války se podařilo prosadit její změnu v denník. Záležitostmi v redakci se krajské vedení poměrně často zabývalo. Z počátečních let války je silně znát opatrnost a snaha udělat vše proto, aby nebyl list zastaven. Poměrně často se muselo také vedení zabývat sháněním personálu redakce, ať už redaktorů, ale i tiskařů a kolportérů, protože stále více lidí bylo odesíláno na frontu.

Třetí směr snah krajského vedení směřoval k zachování výdobytků pro český národ, což souviselo se stále zřetelnějším nacionalizováním plzeňského vedení sociální demokracie, které se snažilo změnit směřování strany. Někteří členové krajského vedení s tímto postupem zpočátku nesouhlasili, přestože bylo stále více bylo jasné, že prorakouská politika Šmeralova vedení nemá podporu u značné většiny nacionálně radikalizovaného dělnictva. To nutilo členy krajského vedení sociální demokracie k tomu, aby se přidali na stranu opozice. Vše vyvrcholilo v roce 1917 na zářijovém zasedání celostátního zastupitelstva strany. Proměnu postoje členů krajského vedení můžeme zaznamenat například v případě debaty o vydávání časopisu *Cíl*, který měl oslovovat mladé členy a příznivce strany. V okamžiku, kdy šmeralovské vedení strany záměr neschválilo, zazněly na krajském zasedání hlasy, že časopis *Cíl* „vydáván býti nemá, protože by to bylo proti straně a vedlo by to k rozkolu.“³⁶³ Proti tomuto názoru vystoupil Habrman, který uvedl, „že opozice proti vedení strany jest nutná a bez ní, že by důvěra ve stranu poklesla ještě více než jest tomu nyní. Sjezd strany svolán býti nemůže a zastupitelstvo sotva bude sto pořádek a obrat ve straně přivoditi.“³⁶⁴ Nakonec se podařilo většinu vedení přesvědčit a z Plzně se stala postupně bašta opoziční politiky.

³⁶³ NA, ČSDSD, arch. jedn. 125, ka 16 Zápisník o schůzích výkonného výboru XX. Kraje, Zápis ze schůze 18. 9. 1917

³⁶⁴ NA, ČSDSD, arch. jedn. 125, ka 16 Zápisník o schůzích výkonného výboru XX. Kraje, Zápis ze schůze 18. 9. 1917

Její cíle byly po válce shrnuty následovně: „Bylo jen příkazem doby, že strana naše využila nových sil a nového myšlení, aby postavila do popředí myšlenku, jež jest v souhlasu se socialistickým cítěním a přesvědčením: myšlenku svobody a sebeurčení vlastního národa.“³⁶⁵ Tento cíl v posledních fázích války silně rezonoval, jak už bylo zmíněno, s cítěním dělníků. Vedení plzeňského sociálně demokratického krajského výboru této skutečnosti využilo a začalo dělníky organizovat a obnovovat místní stranické organizace. V Plzni a okolí tak vyrostlo sociálně demokratické hnutí, které bylo spolu s kladenským největší v Čechách. Na rozdíl od jiných měst zde mělo vedení i silnější důvěru dělníků, kteří se nechali svými předáky vést, rozhodně více než v jiných regionech a oni mohli spolu s důvěrníky jednotlivých stranických buněk působit jako prostředníci při jednáních. Nejvíce jednání a manifestací se uskutečnilo s dělníky Škodových závodů, největšího zbrojařského podniku monarchie, který byl klíčový pro zásobování armády válečným materiálem.³⁶⁶ V tomto závodě také došlo k boji o povahu odborového hnutí, které bylo na začátku války v rukou tzv. žlutáků, tedy lidí spolupracujících s vedením podniku. Celkově vyšla sociální demokracie na Plzeňsku z války posílena a její vedení mělo mezi členy poměrně velkou autoritu.

Demonstrací obnovené síly sociální demokracie v regionu byla Krajská konference konaná 25. srpna 1918. Stranu reprezentovalo 329 účastníků. Plzeňskému vedení se povedl skutečně nevídaný kousek. Od roku 1917 postupně cílevědomně pracovalo na obnovování místních organizací a získávání nových členů. Cíleně pracovali s hnutím mládeže, posilovali svůj vliv v odborech. Přes všechny problémy se stala plzeňská organizace neopominutelnou v celostranickém kontextu. Jednání konference pak vyznělo ve prospěch

³⁶⁵ NA, ČSDSD, arch. jedn. 124, ka 15, Zpráva k řádné konferenci důvěrníků a delegátů XX. kraje, 25. 8. 1918

³⁶⁶ Situaci v Plzni a ve Škodových závodech ukazuje ve velmi zdařilé studii Karel Řeháček. Řeháček, Karel: Sociální (socialistický) a národní radikalismus v poválečné Plzni (říjen – prosinec 1918), in: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu (sv. IV.), Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Dokořán, Praha 2005, str. 11–33.

vedoucích činníků krajského výboru, kteří byli potvrzeni ve svých funkcích, čímž byla schválena i jejich válečná politika.³⁶⁷

Ženevská mise v roce 1915

Po téměř osmi měsících trvání války, v březnu 1915, bylo rozhodnuto na interní poradě vedení sociální demokracie o vyslání Gustava na krátkou cestu do Švýcarska.³⁶⁸ Cílů cesty bylo několik. Především měl navázat kontakty se zahraničními socialisty a získat od nich informace. Jak sám Habrman uvádí, měl vzejít od Františka Soukupa návrh, aby dále také kontaktoval profesora Masaryka.³⁶⁹ To se také po jeho příjezdu do Švýcarska stalo. Habrman, který bydlel v Curychu, podnikl jednodenní výlet do Ženevy, kde se s Masarykem setkal.³⁷⁰

Masaryk Habrmanovi podle jeho vzpomínek představil projekt budoucího samostatného Československa. Na mapě mu ukázal, jak by měl budoucí stát vypadat. „Pamatuji si, že tato mapa obsahovala historické země české a Slovensko téměř v týchž hranicích, které nyní obepínají republiku Československou bez Podkarpatské Rusi. Něčím se však přece lišila. K uvedeným zemím byl připojen koridor, spojující stát československý se státem jihoslovanským.“³⁷¹ Habrman dále vyličil Masarykovi poměry doma a Masaryk zase na oplátku naznačil některé své plány.³⁷² Jasně před Habrmanem deklaroval své odhodlání pracovat v zahraničí pro vznik samostatného státu. Masaryk také na Habrmána naléhal, aby sociální demokracie vyslala některého ze svých zástupců do zahraničí.³⁷³ Vyslovil rovněž přání, zda by mohl do zahraničí odjet Karel Kramář.

³⁶⁷ NA, ČSDSD, arch. jedn. 125, ka 16 Zápisník o schůzích výkonného výboru XX. Kraje, Zápis z konference XX. kraje 25. 8. 1918

³⁶⁸ K cestě byl vyzván vedením strany na poradě, které se zúčastnil na počátku března 1915. „Byla to schůzka soukromá, nikoliv jménem strany svolaná. Přítomni byli dr. Frant. Soukup, dr. Bohumír Šmeral, Josef Teska, nemýlím-li se, Tusar, snad také dr. Houser, a já.“ Habrman, Gustav: Mé vzpomínky z války, str. 52.

³⁶⁹ Habrman, Gustav: Mé vzpomínky z války, cit. dílo, str. 53.

³⁷⁰ K Habrmanovu jednání s Masarykem více Paulová Milada: Dějiny Maffie, díl I. Ve znaku persekuce, Československá grafická unie, Praha 1937, str. 512–514.

³⁷¹ Habrman, Gustav: Mé vzpomínky z války, cit. dílo, str. 54.

³⁷² K Masarykovým plánům více Galandauer, Jan: Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy, Svoboda, Praha 1988, str. 29–44.

³⁷³ Habrman mluví konkrétně o tom, že Masaryk naléhal přímo na něj.

Během pobytu u Masaryka se Habrmanovi podařilo diskreditovat Bohumíra Šmerala. Ten jej požádal, zda by mohl poslat ze Švýcarska do Srbska peníze zajatému bratrovi. Jelikož Masaryk znal Ženevu lépe, nabídl se, že obálku zanese na poštu sám a odešle ji. Patrně z roztržitosti napsal jako odesílatele Masaryk sebe. Rakouským úřadům se však podařilo dopis zadržet. Šmerala to velmi rozzlobilo. Habrman dále uvádí, že tak byla vyzrazena jeho cesta do Švýcarska. Přijde mi ovšem zvláštní, že by o cestě říšského poslance za hranice v době války úřady nevěděly.

Habrman odjel také do Švýcarska s touhou dozvědět se nejaktuálnější informace z bojišť nezkreslené cenzurou. „Byl jsem přesvědčen o tom, že všechny úřední zprávy rakousko-uherského a německého generálního štábu jsou vylhané a překroucené. A tu, když jsem mínil, že jsem u pramene pravdy, a když jsem srovnával zprávy ústředních mocností s líčením francouzských a anglických listů, nenalézal jsem zvláštního rozporu. Byl jsem tímto objevem velice postižen a zklamán.“³⁷⁴ Habrman nám tak ukazuje, že i člověk jeho postavení neměl dostatek relevantních informací a podléhal atmosféře, jež vládla v Čechách, kdy lidé měli tendenci nevěřit oficiálnímu zpravodajství. Místo toho se však šířila mezi nimi řada „ověřených a zaručených“ zpráv, často velmi senzačního charakteru. O tom jak naplnil poslední cíl své cesty, tedy navázání kontaktů se zahraničními socialisty, se Habrman nikde nezmiňuje.

Habrman dále uvádí, že zhruba rok po své návštěvě Švýcarska jej František Soukup vyzval, zda by nebyl ochoten odjet za hranice. Měl mu proto opatřit falešný pas a peníze a zařídit přechod hranic do Rumunska. Celou akci údajně zarazil Bohumír Šmeral.³⁷⁵

Habrmanova účast v domácí politice v letech 1916–1917

Trio vedení plzeňské krajské organizace ve složení Gustav Habrman, Luděk Pik a Antonín Remeš si už během roku 1916 začalo budovat, jak už bylo zmíněno, své postavení stranické opozice vůči oficiálnímu vedení v čele

³⁷⁴ Habrman, Gustav: Mé vzpomínky z války, cit. dílo, str. 54.

³⁷⁵ K jednáním o odchodu sociálně demokratických politiků více Paulová, Milada, cit. dílo, str. 577.

s Bohumírem Šmeralem. Přes nesmělé počátky³⁷⁶ Plzeňští stále více působili proti „válečnému oportunismu“. Ostatně nic jiného, než dělat „velkou“ politiku, předákům nezbývalo, neboť činnost strany na úrovni spolků a místních organizací byla umrtvena. Na druhou stranu to ovšem přinášelo tu výhodu, že se vedení kraje nemuselo nikomu zodpovídat.

Po období určité stagnace se daly události na scéně domácí politiky do pohybu na podzim 1916. Po atentátu na ministerského předsedu hraběte Stürgkha, který spáchal syn Viktora Adlera Bedřich, došlo v Čechách k vytvoření dvou významných institucí, a to Českého svazu poslanců na Říšské radě a Národního výboru.³⁷⁷ Členem obou těchto institucí se stal i Gustav Habrman, i když měl zpočátku určité pochybnosti. „Uvažoval jsem o významu a možných politických důsledcích ustavení obou všenárodních politických organizací. Zejména máme-li přijmouti členství v Národním výboru a vzíti za ně odpovědnost.“³⁷⁸ Pochybnostem se nelze divit. Bylo to poprvé, co sociální demokracie uzavřela veřejnou dohodu s „buržoazními“ stranami. Zároveň se řada členů sociální demokracie, Habrmana nevyjímaje, obávala, aby se nedostali svým rozhodnutím do vleku orgánu, který se bude muset otevřeně vyjadřovat ve prospěch Rakouska a jeho politiky.³⁷⁹ Na druhou stranu práce v obou orgánech umožňovala představitelům vnitrostranické opozice navazovat cenné kontakty a získávat informace, ke kterým by se patrně bez vniku těchto orgánů nikdy nedostali.

³⁷⁶ Velmi podrobně pojednal o této problematice Zdeněk Kárník, který mj. uvádí: „Již v průběhu roku 1916 můžeme na stránkách plzeňské Nové doby sledovat rostoucí snahu naznačit, že list nemůže vyjádřit skutečné stanovisko redakce. V prvomájovém čísle z roku 1916 se např. zdůrazňuje, že není možné otevřeně odpovídat na otázky stoupenců.“ Kárník, Zdeněk: Habsburk, Masaryk či Šmeral. Socialisté na rozcestí, Karlova Univerzita, Praha 1996, str. 59.

³⁷⁷ Podrobně referoval Habrman o vytvoření obou orgánů na schůzi výkonného výboru Plzeňského kraje 22. února 1917. NA, ČSDSD, arch. jedn. 125, ka 16 Zápisník o schůzích výkonného výboru XX. Kraje, Zápis ze schůze 22. 2. 1917

³⁷⁸ Habrman, Gustav: Mé vzpomínky z války, cit. dílo, str. 199.

³⁷⁹ Do čela kritiků se postavilo plzeňské krajské vedení – tedy trio Habrman, Pik, Remeš, které kritizovalo, že tak dalekosáhlé rozhodnutí neodsouhlasilo zastupitelstvo strany. „Byl to však jen povrch věci. Bylo zřejmé, že plzeňské vedení, třebaže souhlasilo s principem „celonárodní politiky“ i její austrofilské orientace, mělo proti krajnostem loyalistických projevů vedení odpor, i když zatím přesně nevyslovený. Obávalo se, aby se strana tímto kursem nediskreditovala, a procedurální námitky byly vysunuty do popředí hlavně z taktických důvodů.“ Kárník, Zdeněk: Habsburk, Masaryk či Šmeral, cit. dílo, str. 59.

Poměry uvnitř Rakouska se výrazně změnilly po smrti Františka Josefa na sklonku roku 1916. Nový císař Karel³⁸⁰ se pokusil nastolit nový kurz. S tím souviselo i opětné svolání Říšské rady.³⁸¹ Před svoláním parlamentu se uvnitř sociální demokracie strhl spor o postoj strany k válečným půjčkám a případné účasti ve vládě. Habrman a ostatní plzeňští sociální demokraté se stavěli proti účasti strany ve vládě, jakožto i proti půjčkám. Této diskuse využili Plzeňští k útokům na Šmerala a snažili se rozšířit své řady a posílit své postavení ve straně.

Zní to možná poněkud paradoxně, ale krátce po nástupu císaře Karla došlo i k obávanému překročení hranice toho, co byla česká společnost schopna unést v ustupování loajálním prohlášením. V lednu 1917 byli čelní představitelé Českého svazu nuceni signovat loajální prohlášení Říši, jehož hlavním účelem bylo odmítnutí válečného cíle dohody, který požadoval osvobození Čechoslováků. Proti tomuto desaveu se postavila právě plzeňská opozice v sociální demokracii a stejně jako v předchozím případě jej využila k útokům na vedení strany. Zároveň se její představitelé začali sbližovat s opozičními skupinami v ostatních stranách.³⁸²

Díky svému mandátu z roku 1911 mohl Habrman zasednout po třech letech opět v poslanecké lavici a pustit se do práce v zákonodárném orgánu.³⁸³ Svými návrhy a interpelacemi se snažil o zlepšení situace v Čechách. Např. hned první den zasedání podal spolu s Lvem Winterem a Bohumírem Šmeralem návrh na zrušení pravomocí vojenské justice nad civilním obyvatelstvem a znovuzavedení porotních soudů.³⁸⁴ Aktivně zasáhl také Habrman do jednání

³⁸⁰ Více k této osobnosti Galandauer, Jan: Karel I. Poslední český král, Paseka, Praha – Litomyšl 2004.

³⁸¹ O přípravách na svolání parlamentu referoval Habrman na schůzi výkonného výboru Plzeňského kraje 20. dubna 1917. NA, ČSDSD, arch. jedn. 125, ka 16 Zápisník o schůzích výkonného výboru XX. Kraje, Zápis ze schůze 20. 4. 1917

³⁸² Na druhou stranu – na obranu loajalistických vystoupení nelze než souhlasit s Kárníkem, že „po nějaký čas se dařilo zabránit tomu nejhoršímu, nastolení vojenské diktatury v zemi a rozpoutání masového teroru. Tento úspěch dějinného významu nebyl doceněn.“ Kárník, Zdeněk: Habsburk, Masaryk či Šmeral, cit. dílo, str. 75.

³⁸³ Oproti dřívějším letům bylo zahájení jednání Říšské rady pro sociální demokraty a vlastně celou českou politiku výjimečné. Česká politická reprezentace přednesla společné prohlášení, jehož podoba se tvořila v náročných jednáních. Byť se nevyhnulo určitým loajálním frázím, zazněl v něm poprvé požadavek na vytvoření společného československého státu. Celé znění Galandauer, Jan: Vznik Československé republiky 1918, cit. dílo, str. 288.

³⁸⁴ Kárník, Zdeněk: Habsburk, Masaryk či Šmeral, cit. dílo, str. 149.

Českého svazu poslanců, který jednal o případné účasti českých poslanců v podvýboru pro změnu Rakouska. „Ujal jsem se též slova. Ukázal jsem na to, že je třeba zachovati jednotnost české politiky domácí, representované Českým svazem a českou politickou veřejností s hnutím zahraničním. Kdyby zástupci Českého svazu vešli v jednání o změně ústavy a o reorganizaci rakouského státu v subkomitétu ústavního výboru, bylo by to vykládáno za projev vůle českého národa, řešiti českou otázku v rámci Rakouska.“³⁸⁵ Nakonec se svaz rozhodl se jednání neúčastnit.³⁸⁶

Stockholmská konference

Na počátku roku 1917 se socialisté z neutrálních zemí – Holandska, Švédska a Dánska rozhodli vytvořit společný výbor, který by usiloval o uspořádání mezinárodní mírové konference všech socialistů z válčících států, kteří se společně měli pokusit vyjednat mír.³⁸⁷ Tuto iniciativu přijaly obě válčící strany rozdílně. Dohodové státy ji striktně odmítaly, protože uzavření míru by pro ně bylo v dané fázi války de facto prohrou. Vojska centrálních mocností se nalézala hluboko na jejich území. Naproti tomu centrální mocnosti vyčerpané válkou se postavili k nabídce holandsko-skandinávského výboru vstřícně.

Konference se tak vzhledem k nepřizní dohodových vlád, které nevydaly svým socialistům pasy, vlastně v původně plánované podobě neuskutečnila. Ve Stockholmu došlo jen k sérii jednání se zástupci socialistických stran centrálních mocností. Nejvíce asi iniciativu podpořilo Rakousko-Uhersko, což souviselo už s výše zmíněným záměrem císaře Karla.³⁸⁸ Do Stockholmu odjely delegace rakouské i české sociální demokracie.³⁸⁹ Delegaci Československé sociálně

³⁸⁵ Habrman, Gustav: Mé vzpomínky z války, cit. dílo, str. 214.

³⁸⁶ Jednalo se už o druhou možnost změny vnitřního uspořádání mocnářství. V březnu 1917 existovala vážná hrozba, že budou Čechy rozděleny oktrojem na německou a českou část. Tomu se však podařilo nakonec zabránit.

³⁸⁷ K celé konferenci více Galandauer, Jan: Čeští socialisté ve Stockholmu r. 1917, in: Historie a vojenství, 1990, č. 5, str. 51–61; o konferenci v kontextu mírových jednání roku 1917 více také Stevenson, David: The Failure of Peace by Negotiation in 1917, in: The Historical Journal, 34/1991, č. 1, str. 65 - 86

³⁸⁸ Císař v té době sám podnikal tajné pokusy o skončení války a tak tuto iniciativu přivítal.

³⁸⁹ Čechy byly vlastně reprezentovány dvakrát, jednak oficiální delegací českých sociálních demokratů, tak i delegací tzv. centristů.

demokratické strany dělnické tvořili Bohumír Šmeral, Antonín Němec a Gustav Habrman, přičemž jmenování doktora Šmerala členem delegace vyvolalo diskuzi uvnitř české politické reprezentace, která se obávala, že se Šmeral bude otevřeně vyjadřovat pro zachování monarchie a proti akcím zahraničního odboje v čele s Masarykem. Dokonce bylo podniknuto několik pokusů o jeho odvolání, ale všechny snahy vyšly nakonec naprázdno.

Cesta do ciziny nebyla jednoduchá. Habrman cestoval jen s Antonínem Němcem, Šmeral se k nim připojil až o několik dnů později. Habrman na cestu vzpomínal: „Na hranicích jsme prožili prohlídkovou torturu. Všecko tištěné nám bylo odebráno a posláno na udanou adresu zpátky do Čech. Tomuto osudu neušla ani kniha „Rousseau, Kant und Herder über den ewigen Frieden“, již mi při loučení na nynějším nádraží Masarykově věnoval k prostudování a ukrácení chvíle Ant. Švehla [...]. Ještě přísnější prohlídce byli jsme podrobeni v německém přístavu Swinemünde, odkud jsme se přeplavili do švédského přístavu Malmö. Naše zavazadla byla otevřena a kus po kuse z jejich obsahu byl německými zřízenci a vojáky bedlivě prohlédnut. Potom nás odvedli do malých cel, kde nám bylo nařizováno vysvléci se do naha. Voják nám pozorně a pátravě prohlédl, jako při asertýrce, celé tělo ze všech stran, vpředu i vzadu, vlasy, uši, ústa. Bedlivě proslídil oblek, boty i prádlo, jež nám potom kus po kuse dával a my jsme se oblékali. Po této neobyčejně přísné prohlídce byli jsme propuštěni a mohli jsme jít se zavazadly dále k lodnímu stanovišti.“³⁹⁰

Ve Stockholmu přednesla delegace své stanovisko k návrhům holandsko-skandinávského výboru. Jednání se konalo 26. a 27. června. Jako první mluvil Bohumír Šmeral. Proslulým se stal jeho rozbor nálady českého národa, když prohlásil, že „95 % československého lidu smýšlí velezrádně. Přeje si zkázu Rakouska a Habsburků. Porážkou ústředních mocností a na troskách panství habsburského a rakousko-uherské monarchie očekává splnění svého přání, zřízení samostatného státu.“³⁹¹ Šmeral sám se pak přihlásil k zbývajícím pěti procentům. Domníval se, že válka neskončí vítězně pro dohodu, a je tedy třeba, aby alespoň

³⁹⁰ Habrman, Gustav: Mé vzpomínky z války, cit. dílo, str. 155.

³⁹¹ Habrman, Gustav: Mé vzpomínky z války, cit. dílo, str. 168.

část zástupců národa nebyla považována za zrádce. Po Šmeralovi vyličil Němec podmínky českého dělnictva. Nakonec mluvil Habrman, jehož řeč směřovala proti Německu a Rakousku. Vytýkal germánské rase rozpínavost, která ohrožuje český národ a jeho snahu o rozvoj vlastní kultury. Ohradil se proti teroru, jež vládne v monarchii proti všemu českému. Dále uvedl, že lid nevěří Habsburkům a je odhodlán jejich panství svrhnout. Nakonec prohlásil, že český národ směřuje k svému osvobození a o jeho osudech se rozhodne na válečných polích.

Ve Stockholmu byli na konferenci i zástupci „zahraniční československé sociální demokracie“ Prokop Maxa a Bohdan Pavlů. Domácí delegace se s oběma několikrát setkala. „Jednání ve stockholmském pokoji má v sobě něco neskutečného. Uprostřed nelítostné světové války diskutuje známý a přesvědčený stoupenec uchování Rakouska se stíhaným zběhem a pověřencem muže, který si stanovil za cíl monarchii zničit.“³⁹² Habrman uvádí, že se s Maxou scházel z celé delegace asi nejčastěji. Od Maxy obdrželi členové delegace podrobné informace o práci zahraničního odboje. Velkým překvapením pro ně údajně bylo líčení o budování samostatné zahraniční armády. Z Habrmanova popisu je patrné, že minimálně on neměl o Masarykově práci příliš dobré informace.

Zpět na cestu do Rakouska se už vydali všichni společně 1. července. Habrman jel do Vídně na zasedání Říšské rady. Také postupně informoval své přátele o jednáních s Maxou ve Stockholmu.

Habrman v domácí politice v druhé polovině roku 1917 a v roce 1918

Jak již bylo dříve naznačeno, rostly spory mezi vedením strany a vnitrostranickou opozicí, kterou v létě roku 1917 už netvořila jen osamocená plzeňská skupina. K Habrmanovým soupeřníkům se přidali stoupenci Františka Modráčka a na Moravě pak Rudolf Bechyně.³⁹³ Neměli sice převahu ve vedení

³⁹² Galandauer, Jan: Čeští socialisté ve Stockholmu r. 1917, in: Historie a vojenství, 1990, č. 5, str. 56.

³⁹³ Bechyně se k opozici přidal v průběhu roku 1917, údajně se definitivně rozhodl po návštěvě Gustava Habrmána, který za ním přijel do Písku, kde právě ležel ve vojenském lazaretu. E. Vojnar ke vztahu Bechyněho k Šmeralovi napsal: „Šmerala si velmi cenil, hlavně jako dialektika, imponoval mu, ale přesvědčit ho nemohl. V nitru Bechyňově bylo něco, co později, za 2 leta, uměl

strany, ale stáli za nimi mnozí obyčejní členové a další příznivci strany. Po stupňujících se rozporech vše vyvrcholilo na zasedání zastupitelstva strany na konci září 1917. Výtky opozice lze shrnout do tří základních okruhů. První část námitek směřovala proti tomu, že vedení strany přešlo od pasivity k aktivní provládní politice. Druhý okruh výtek kritizoval vedení za to, že se odloučilo od mas a přizpůsobilo se názorům oficiálních kruhů. Více než dělnickou věc hájí tedy nyní zájmy buržoazního státu. Třetí část námitek útočila na národnostní politiku strany, která se podle opozice vymkla duchu sociální demokracie. Podle opozice názory vedení „mohly snad býti v souhlasu s názory oficiálních kruhů a hlasatelů starorakouské myšlenky o ústavním problému rakouském, ale kolidovaly s cítěním národa a bojem za plnou státní samostatnost.“³⁹⁴

Na zasedání zastupitelstva sociální demokracie v září 1917 byla přijata rezoluce, která „obsahovala v umírněné formě všechny požadavky opozice, na nichž se ona sama byla schopna dohodnout. [...] Byla zaměřena proti národnostní autonomii (tj. proti žofínské rezoluci), dualismu a prosincové ústavě. Odmítla útoky proti vedoucím činovníkům strany, tj. Šmerala a jeho lidi vzala v ochranu. Protestovala proti militarizaci závodů. Byl zřízen osmnáctičlenný širší výkonný výbor, který se měl scházet jednou měsíčně, nejméně však jednou za dva měsíce. Kromě dalších zástupců zemských organizací byli do něho zvoleni za opozici Habrman, Modráček, Bechyň a Prokeš.“³⁹⁵ Na zasedání došlo i k změnám na řídicích postech, z nichž odstoupil Šmeral, který se vzdal vedení strany, *Práva lidu*, poslaneckého klubu i místopředsednictví Českého svazu. Jedno z míst – vedení poslaneckého klubu – připadlo Habrmanovi. Jak je vidět, došlo ve straně k personální revoluci a Šmeral, byť ve vedení zůstal, ztratil své výlučné postavení. Opozice neuspěla jen v tom, že nebylo veřejně odsouzeno prorakouské působení Šmerala v čele strany.³⁹⁶

Habrman rozehrátl.“ Bechyňova Padesátka, Vydal kruh jubilentových přátel, Olomouc 1931, str. 32

³⁹⁴ NA, ČSDSD, arch. jedn. 124, ka 15, Zpráva k řádné konferenci důvěrníků a delegátů XX. kraje, 25. 8. 1918

³⁹⁵ Kárník, Zdeněk: Habsburk, Masaryk či Šmeral, cit. dílo, str. 188–189.

³⁹⁶ O působení protišmeralovské opozice kromě již mnohokrát zmiňované práce Zdeňka Kárníka např. Peroutka, Ferdinand: Budování státu, díl I-II., NLN, Praha 1991, str. 308–309.

Po odstranění Šmerala pokračovaly stranické půtky, ale můžeme říci, že sociální demokracie už zůstala na cestě odporu proti Rakousku. Novým plánem, který se vyrýsoval na obzoru na podzim 1917, bylo jednání o koncentraci socialistických stran do jedné. Jednalo se tedy o sloučení sociální demokracie, národních socialistů a centristů. Na jednáních participoval i Habrman. Plán však nevyšel.³⁹⁷ Jediným reálným výstupem z jednání bylo nakonec utvoření Socialistické rady v květnu 1918. Sociální demokraté, kteří se ke slučování stran stavěli chladně, vznik rady podpořili. Slibovali si od ní, že bude dobrým nástrojem k prosazování levicových požadavků v Národním výboru. Habrman se však obával, aby prostřednictvím Socialistické rady nedocházelo k tříštění sil, které měly být upřeny k práci v Národním výboru a jejichž cílem měla být samostatnost českých zemí.³⁹⁸

Jako předseda stranického parlamentního klubu se snažil Habrman dokázat, že je mužem na správném místě. Zdá se, že doslova překypoval aktivitou. V prosinci 1917 např. v souladu s názory ostatních subjektů české politiky, později prezentovaných v Tříkrálové deklaraci, zaslal předsedovi parlamentu žádost o svolání sněmovny. Podle něj se měli mít možnost poslanci vyjádřit k ruskému mírovému návrhu. Zároveň vznesl v delegacích požadavek, aby k mírovému jednání v Brestu byl přizván i zástupce národů Rakouska.³⁹⁹ Jinak situace v klubu nebyla pro jeho předsedu nikterak jednoduchá. Šmeral stál v opozici vůči němu a kompromisy často dojednával uprostřed stojící Vlastimil Tusar, což jistě nebyla úplně výhodná pozice. Na druhou stranu byl Habrman podporován trojicí Bechyně, Modráček a Tomášek.⁴⁰⁰

V následujícím roce 1918 zastával Gustav Habrman čelné postavení ve straně i v české politice. Podílel se na všech význačných akcích domácí politické reprezentace s výjimkou přijetí zmíněné Tříkrálové deklarace a následné generální

³⁹⁷ V lednu 1918 Habrman oznamoval v Plzni, že po jednání výkonného výboru strany je jasné, že „značná část vlivných soudruhů pro sloučení není.“ NA, ČSDSD, arch. jedn. 125, ka 16 Zápisník o schůzích výkonného výboru XX. Kraje, Zápis ze schůze 17. 1. 1918

³⁹⁸ Vykoupil, Libor: Jiří Stříbrný. Portrét politika, Matice moravská, Brno 2003, str. 68

³⁹⁹ NA, ČSDSD, arch. jedn. 125, ka 16 Zápisník o schůzích výkonného výboru XX. Kraje, Zápis ze schůze 27. 12. 1917

⁴⁰⁰ O poměrech v klubu E. Vojnar, Bechyňova Padesátka, Vydal kruh jubilantových přátel, Olomouc 1931, str. 32

stávky na její podporu, neboť v danou dobu byl v Bělehradě na cestě, kterou poslancům nabídla vláda. Poslanci měli poznat, jak jednají rakouské úřady na okupovaném srbském území.⁴⁰¹ Habrman byl k poměrům velmi kritický. Ty se uvnitř monarchie obecně během roku stále horšily, byť se to zpočátku neprojevovalo na frontách. „V říši stále sebevědoměji zvedal hlavu odboj podmaněných, po osvobození prahnoucích národů. Revolty z hladu se množily ve všech částech monarchie. Nedostatek nejnutnějších životních potřeb pro obyvatelstvo a vojsko rostl a oznamoval s drtivou působivostí nezadržitelné vyčerpání a zhroucení sil monarchie.“⁴⁰²

Z událostí roku 1918 vzpomíná Habrman v pamětech kromě cesty do Bělehradu hodně také na události v dubnu a květnu, které byly jakýmsi pomyslným přerodem české politiky a dovršily proces nastartovaný Tříkrálovou deklarací. Vše odstartovala tzv. národní přísaha, která se odehrála 13. dubna v Obecním domě v Praze a byla jakousi odpovědí na útok ministra zahraničí Czernina na českou politickou reprezentaci. Habrman zde vystoupil a pronesl zdravici Polákům.⁴⁰³ Po ní následovaly oslavy 1. máje, které byly rozsáhlou manifestací dělnictva. V polovině května uspořádaly občanské strany Divadelní slavnosti připomínající výročí položení základního kamene Národního divadla, na které ale nebyli socialisté přizváni. Uspořádali si tedy vlastní oslavu v budově Plodinové burzy.⁴⁰⁴ Všechna shromáždění se nesla v duchu odporu vůči Rakousku.⁴⁰⁵ „Česká politika dospěla k úplné jednotě v prostředcích a cílech. Rady oportunistů prořídly. Zůstalo v nich několik vůdců bez armády.“⁴⁰⁶

Opoziční směr v sociální demokracii byl uznáván a dál posiloval pozice. Vzhledem k tomu, že Habrman nechtěl přesídlit natrvalo z Plzně do Prahy,

⁴⁰¹ O svém záměru jet do Bělehradu informoval Habrman dopředu spolustraníky na schůzi 27. prosince 1917. NA, ČSDSD, arch. jedn. 125, ka 16 Zápisník o schůzích výkonného výboru XX. Kraje, Zápis ze schůze 27. 12. 1917

⁴⁰² Habrman, Gustav: Mé vzpomínky z války, cit. dílo, str. 219.

⁴⁰³ Šetřilová, Jana: Alois Rašín. Dramatický život českého politika, Argo, Praha 1997, str. 59

⁴⁰⁴ Vykoupil, Libor: Jiří Stříbrný. Portrét politika, Matice moravská, Brno 2003, str. 64 - 65

⁴⁰⁵ Po těchto slavnostech došlo státním orgánům trpělivost a následovala vlna zatýkání a zastavování časopisů a novin. Na podporu Čechů překvapivě vystoupili rakouští sociální demokraté. O jejich podpoře a i případné spolupráci s nimi jednal Habrman spolu s Bechyněm. Vykoupil, Libor: Jiří Stříbrný. Portrét politika, Matice moravská, Brno 2003, str. 68

⁴⁰⁶ Habrman, Gustav: Mé vzpomínky z války, cit. dílo, str. 226.

potřeboval, aby v době jeho nepřítomnosti reprezentovali opozici jiní. Pomohl tedy prosadit jmenování Františka Tomáška politickým sekretářem strany. Jak dále informoval spolustraníky v Plzni, „aby vliv opozičního směru byl v Praze zvýšen přesídlí na čas do Prahy též poslanec Bechyně a převezme místo v redakci Socialistických listů.“⁴⁰⁷

Situace na domácí scéně začala gradovat v létě 1918. V polovině července byla obnovena činnost reorganizovaného Národního výboru, jehož členem se Habrman také stal. České politické strany a jejich reprezentanti až na drobné výjimky jako celek směřovaly k úpravě státoprávních poměrů a otevřeně zaznívalo velké množství hlasů požadujících národní samostatnost. Na konferenci důvěrníků XX. kraje 25. srpna 1918 zaznělo, že „řešení ústavního problému v mezích dualistické ústavy a plánem národnostní autonomie, již nemůže být postačitelým [...] Konference slavnostně prohlašuje, že trvá na českých deklaracích státoprávních, jimiž manifestováno pro uskutečnění československého státu, nadaného všemi právy státu suverenního.“⁴⁰⁸

V polovině října vyhlásily socialistické strany sdružené v Socialistické radě⁴⁰⁹ generální stávkou.⁴¹⁰ Byla namířena primárně proti vývozu potravin z českých zemí, ale v svolání stávkujících se objevil i požadavek ustavení svrchovaného československého státu. Stávka byla nakonec potlačena. „14. říjen 1918 vyzněl, třebaže snad svědomí toho nebo onoho jednotlivce nebylo při tom křišťálově čisté, jako mohutný protest nejširších vrstev lidových proti vývozu z českých zemí, protest, jímž byly zachráněny československému lidu miliardové hodnoty. Toho dne poprvé bylo lidu slavnostně ohlášeno příštího československého, samostatného, republikánského státu.“⁴¹¹ Z tohoto Habrmanova hodnocení událostí 14. října jasně vysvítá snaha, hledat jejich

⁴⁰⁷ NA, ČSDSD, arch. jedn. 125, ka 16 Zápisník o schůzích výkonného výboru XX. Kraje, Zápis z konference XX. kraje 6. 6. 1918

⁴⁰⁸ NA, ČSDSD, arch. jedn. 125, ka 16 Zápisník o schůzích výkonného výboru XX. Kraje, Zápis z konference XX. kraje 25. 8. 1918

⁴⁰⁹ Habrman uvádí, že nebyl na zasedání Socialistické rady, která o stávce rozhodla, vůbec pozván.

⁴¹⁰ K celé události velmi podrobně Kárník, Zdeněk: Čtrnáctý říjen 1918 v českých dějinách a jeho důsledky. První pokus o socialistický převrat, o místo v čele českého národního hnutí či o jiné řešení mocenské krize?, in: K novověkým sociálním dějinám českých zemí III. Od války k válce 1914–1939, Karolinum, Praha 1998, str. 9–43.

⁴¹¹ Habrman, Gustav: Mé vzpomínky z války, cit. dílo, str. 250.

pozitivní význam. Ve skutečnosti byla tato akce vnímána občanskými stranami jako nezodpovědný pokus o získání ostruh tvůrců státu. Představitelé občanských stran jasně odmítali jakékoliv revoluční řešení. Převrat se měl odehrát pokud možno poklidně, bez výrazných společenských výkyvů.

Ženeva 1918

„V době podzimního zasedání vídeňského parlamentu r. 1918 vznikla v Českém svazu myšlenka, aby byly vyžádány pasy pro některé české poslance k zájezdu za hranice. Mělo se vstoupiti ve styk s českými politickými činiteli v cizině, nebo i se zahraničními Čechy, a pojednati s nimi o poměrech a smýšlení mimo hranice ústředních mocností.“⁴¹² Císař a vláda delegaci překvapivě povolili, přitom ještě před několika měsíci by se stejný skutek rovnal velezradě. Již 24. října 1918 tak odjížděla první část delegace ve složení Habrman, Staněk a Klofáč z Vídně. Druhá část delegace je následovala další den. Cesta do neutrální ciziny proběhla až na drobné komplikace bez problémů.

V Bernu se domácí delegace setkala se zástupcem zahraniční akce Štefanem Osuským, který jí nastínil změny z posledních dnů v postavení zahraniční akce.⁴¹³ Společně se pak odebrali do Ženevy, kde proběhlo hlavní jednání již za přítomnosti Edvarda Beneše. Obě skupiny se vzájemně informovaly o situaci v monarchii a v zahraničí. Poté představitelé domácí politiky schválili postup zahraničního vedení odboje společným prohlášením. Značnou část jednání vyplnily debaty o budoucí podobě státu. Bylo dohodnuto, že to bude parlamentní republika v čele s voleným prezidentem.⁴¹⁴ Následně bylo dojednáno personální složení první vlády.⁴¹⁵ Jednalo se též o způsobu převzetí vlády. Stranou nebyly

⁴¹² Habrman, Gustav: Mé vzpomínky z války, cit. dílo, str. 258.

⁴¹³ Domácí delegace byla ve složení Karel Kramář, Václav Klofáč, František Staněk, Gustav Habrman, Antonín Kalina, Přemysl Šámal, Jaroslav Preiss a Karel Svoboda. Se zpožděním, už po skončení oficiálních jednání, ještě dorazil zástupce lidovců Mořic Hruban. Složení delegace do Švýcar Miller, Daniel: Antonín Švehla. Mistr politických kompromisů, Argo, Praha 2001, str. 265

⁴¹⁴ Habrman při jednání údajně prohlásil, že „strana je rozhodně pro demokratickou republiku s jedinou sněmovnou. Kdyby nás to však mělo stát samostatnost, spolkneme i krále.“ Citováno podle Galandauer, Jan: Vznik Československé republiky 1918, cit. dílo, str. 229.

⁴¹⁵ Navrhované složení vlády Peroutka, Ferdinand: Budování státu, díl I-II., cit. dílo, str. 140.

ponechány ani otázky hospodářské. Byla nastíněna myšlenka pozemkové reformy, postátnění dolů a zbrojního průmyslu a oddělení měny.

V době jednání v Ženevě došlo mezitím v českých zemích k převratu a byl vyhlášen samostatný československý stát. Delegace v Ženevě vůbec nic podobného před svým odjezdem nepředpokládala. Vždyť ještě i Beneš prezentoval myšlenku, že k rozhodujícímu střetu války dojde až na jaře následujícího roku. Díky účasti na jednání v Ženevě se tak Habrman pravděpodobně nestal mužem října. Na rozdíl od mnohých jiných si na to později nijak vehementně nestěžoval.

Překvapující informaci se zástupci domácí politiky poprvé dozvěděli podle Habrmanových pamětí 3. listopadu z krátké noticky v novinách.⁴¹⁶ Když došly podrobnější informace, rozhodla se delegace k urychlenému návratu do Prahy. Nejprve se uvažovalo o cestě letadlem, ale nakonec jeli politici přece jenom raději vlakem. Cesta rozpadajícím se Rakouskem byla velmi nebezpečná, neboť na velkých částech území bylo v podstatě bezvládné. Delegace měla štěstí, že na hranicích narazila na skupinu českých vojáků. Ta ji doprovodila až do Prahy. O tom, jaké byly poměry na dráze, zanechal v pamětech vzpomínku u Gustav Habrman: „[...] vystupovalo a nastupovalo se oknem, neboť jinak nebylo možno prodrati se davem natlačeným na chodbách [...]. Viděli jsme nejednou, jak vojáci násilím vyvlékali civilisty a vyházeli je prostě z oddělení a vozů. Podobnému osudu jsme ušli jen zásluhou své tělesné stráže.“⁴¹⁷

Habrmanovy válečné paměti a jeho úloha za války

Čteme-li Habrmanovy paměti z války,⁴¹⁸ máme pocit, že patřil od počátku světového konfliktu mezi přední představitele Maffie a má zásadní podíl na vzniku samostatného Československa. Je nepochybné, že nebyl nikdy obzvláštním příznivcem monarchie a minimálně od svého pobytu ve Švýcarsku sympatizoval s akcí profesora Masaryka. Přes to všechno je však jisté, že zpočátku války

⁴¹⁶ Habrman, Gustav: Mé vzpomínky z války, cit. dílo, str. 274.

⁴¹⁷ Habrman, Gustav: Mé vzpomínky z války, cit. dílo, str. 277.

⁴¹⁸ Habrman, Gustav: Mé vzpomínky z války. Črty a obrázky o událostech a zápasech za svobodu a samostatnost, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1928.

rozhodně nepatřil mezi příjemce důvěrných zpráv Mafie. Bylo to dáno mj. tím, že jeho působiště bylo v Plzni, jaksí bokem od hlavního střediska odboje Prahy. Důležitým aspektem také je, že vedení Mafie sociálním demokratům moc nedůvěřovalo a tak důvěrné informace, které Habrman zpočátku měl, získával různými jinými cestami. V neposlední řadě je třeba také vzít v úvahu, že Habrman v předválečném období nebyl sice úplně neznámým politikem, ale rozhodně nepatřil mezi špičky sociálně demokratické a natož české politiky. Řadu jeho poznámek uveřejněných v pamětech tedy musíme číst s ohledem na dobu, kdy je psal. Habrman potřeboval být, i s ohledem na své postavení v novém státě, zařazován mezi tvůrce československého státu.⁴¹⁹ Ve skutečnosti patřil však, podle mého názoru, minimálně po první část války spíše k pomyslné „druhé lize“. Nebyl jistě nevýznamným činitelem české politiky, ale na druhou stranu také ne nej přednějším.

Situace se začala měnit v roce 1916, kdy se v sociální demokracii začalo tvořit opoziční křídlo plzeňských. Nemělo by nás mást, že Habrman a jeho plzeňští společníci psali jako přispěvatelé plzeňské *Nové doby* po většinu války zcela v intencích strany, tedy loajálně vůči Rakousku-Uhersku.⁴²⁰ Nelze jim to vyčítat, protože se snažil zachovat vydávání novin, které by byly v případě byť i naznačení protistátního postoje pochopitelně zastaveny.⁴²¹ Svou roli jistě hrála i snaha o zachování stranického majetku. Přes to, co psal pro veřejnost, se Habrmanův postoj se během roku 1916 proměňoval, protože začal nacházet odvahu se svými názory, které v něm zrály, vystupovat, alespoň uvnitř strany.

V okamžiku, kdy se stávala známou jeho opozice vůči směřování strany pod vedením Šmerala, byl zřejmě častěji zasvěcován do různých důvěrných

⁴¹⁹ K tomu opět Kárník: „S napojením Soukupa a Habrmana na Maffii to bylo i na podzim 1915 komplikované. [...] Ani on, ani Habrman se nikdy zsvěcenci spojení s venkem nestali.“ Kárník, Zdeněk: Habsburk, Masaryk či Šmeral, cit. dílo, str. 53.

⁴²⁰ „Přes určitou rezervovanost (ve srovnání s psaním Práva lidu) kráčelo plzeňské vedení stejnou cestou jako pražské. K živelným hospodářským akcím dělnictva se stavělo také podobně. Pečlivě dbalo, aby se nedostávalo do rozporů s úřady, a ještě v listopadu 1916 se snažilo, aby udrželo „dosavadní shodu“ s okresním hejmanem. Mezi plzeňským vedením a Prahou nebyly v prvních letech války vážnější spory.“ ⁴²⁰ Kárník, Zdeněk: Habsburk, Masaryk či Šmeral, cit. dílo, str. 51.

⁴²¹ Jak píše Zdeněk Kárník, bylo „pro stranu efektivnější sám projevit loajalitu, než k ní být stále donucován.“ Kárník, Zdeněk: Habsburk, Masaryk či Šmeral. Socialisté na rozcestí, cit. dílo, str. 30.

záležitostí a postupně byl přijat do úzkého okruhu Maffie. O jeho působení v roce 1917 – 1918 napsal E. Vojnar: „Tehdy byl Habrman na výši svého politického a – nebojím se velkého slova – svého dějinného poslání.“⁴²² Na konci války bylo tedy jeho postavení v české politice takřka diametrálně odlišné. S Habrmanem bylo třeba počítat, stal se důležitou postavou domácí politické scény. Dokládá to ostatně třeba i jeho účast na ženevských jednáních mezi domácím a zahraničním odbojem o budoucí podobě státu.

S ohledem na povahu Habrmanových válečných pamětí bych se rád zmínil o skutečnosti, která by se neměla při jejich čtení pominout. Pro sociální demokracii bylo obecně problémem, že neměla „mučedníky“ za národní věc podobného kalibru, jako byli kupř. národní demokraté Rašín s Kramářem nebo národní socialista Klofáč.⁴²³ Jistou dobu byl sice ve vazbě František Soukup, ale vzhledem k tomu, že se tam ocitl poté, co nechtěně prozradil kurýra od zahraničního exilu, nemohla strana jeho věznění využít.⁴²⁴ Sociální demokracie tedy vítala a podporovala vydání Habrmanových pamětí, které měly spolu s dalšími díly přispět k zasazení činnosti alespoň části sociální demokracie do rámce protihabsburského odboje.

Právě díky výše zmíněným skutečnostem musíme být při hodnocení Habrmana i při čtení různých událostí zmiňovaných v pamětech obezřetní. Poměrně časté jsou hlavně výpady vůči Šmeralovi, který byl v době vydání válečných pamětí už jasně ostrakizován jak z československé politiky, tak uvnitř sociálně demokratické strany. Bylo by jistě správné, pokud by se vůči němu Habrman vymezoval názorově. Ovšem on jde za tento rámec a řada útoků je ryze osobní povahy, kdy útočí na Šmeralovy charakterové vlastnosti při líčení různých drobných příhod. Po jejich přečtení má člověk pocit, že Šmeral byl bezohledný

⁴²² Bechyňova Padesátka, Vydal kruh jubilantových přátel, Olomouc 1931, str. 32

⁴²³ I sociální demokraté měli své popravené, např. redaktora Josefa Kotka, ale to přes veškerou tragičnost jeho údělu nebyl nikdo z čelných představitelů strany.

⁴²⁴ Jednalo se o tzv. knoflíkovou aféru. Více např. Pichlík, Karel: Bez legend. Zahraniční odboj 1914–1918, Panorama, Praha 1991, str. 132–133; Soukupa dostal nakonec z vězení díky svému vlivu Šmeral. Kárník, Zdeněk: Habsburk, Masaryk či Šmeral, cit. dílo, str. 55; o knoflíkové aféře i sám Soukup: Soukup, František: 28. říjem 1918. Předpoklady a vývoj odboje domácího v československé revoluci za státní samostatnost národa, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1928, str. 156 - 164.

kariérista, naprosto loajální vůči monarchii.⁴²⁵ Občas má čtenář pocit, že Šmeral je zosobněním všech nectností, které čeští lidé měli za války. Koncentrací všech negativních činů, ve smyslu proti boji za samostatný stát, se v Habrmanově líčení stává za sociální demokracii právě Šmeral. Zbytek strany je tak v zásadě nevinný.

Habrman kupříkladu v pamětech „dramaticky líčí, jak se dozvěděl, že Šmeral má vstoupit do Koerberovy vlády. Pokoušel se zasáhnout u předsedy Národního výboru Mattuše, a když nepořídil, rozhodl se, že „použije jako B. Adler posledního prostředku“ – tedy atentátu. Od svého úmyslu ustoupil, o věci však po jeho iniciativě jednal výkonný výbor, který ji bez přesného závěru přešel. Habrman jistě své líčení pod vlivem atmosféry protirakouského pobouření poválečných let i svého postavení oficiálního představitele odboje a ministra republiky přibarvil.“⁴²⁶

Z Habrmanova líčení také vysvítá jeho velký odpor k vládnoucí dynastii Habsburků. Přestože i v tomto případě zaujímá postoj, který byl ve své době „nutným“ pro lidi jeho postavení, nelze nijak pochybovat o upřímnosti popisovaných názorů. Tentokrát nejde o nic vyloženě účelového jako v případě Šmerala. Jen intenzita líčení, s jakou vyjadřuje své názory, je poněkud přepjatá.⁴²⁷ Nejvíce se postoj k Habsburkům projevuje v popisu poválečné návštěvy Konopiště. „Po prohlídce zámku, museálních oddělení, galerií, chodeb a všech zámeckých příslušenství, zejména však místností obytných, zachovaných do té doby bez nejmenších změn v témž stavu, v jakém byly opuštěny bývalými obyvateli, užasl jsem nad ubohostí, podprůměrností ducha, vůle a duší, projevených zde vším, co po nich zbylo. Tři myšlenkové směry byly zde zastoupeny a patrný: záliba v zabíjení lidí a zvířat – militarismus, lovectví a

⁴²⁵ Habrman o Šmeralovi mj. napsal: „Mnohé jeho činy sloužily však Rakousku a jeho cílům mnohem vydatněji, než mu mohly posloužiti tucty špiclů. Mnohá jeho jednání byla ukvapená, vycházela z upřílišněné opatrnosti a horlivosti; v mnohých případech zašel daleko za hranice, přípustné u politických i loajálních činitelů. Nechával se patrně k uvedeným a podobným zákrokům vésti snahou, aby vzbudila a sobě zachoval úplnou důvěru rozhodujících rakouských kruhů a aby mohl být považován po každé stránce za osobnost oddanou a ve všem spolehlivou.“

⁴²⁶ Habrman, Gustav: Mé vzpomínky z války, cit. dílo, str. 68.

⁴²⁷ Kárník, Zdeněk: Habsburk, Masaryk či Šmeral, cit. dílo, str. 63.

⁴²⁸ Např. „Habsburkové nevykonali za celou dobu staletého panství nad českým lidem nic, čím by se byli k němu přiblížili, anebo čím by dokonce byli získali jeho důvěru a lásku.“ Habrman, Gustav: Mé vzpomínky z války, cit. dílo, str. 188.

klerikalismus. Nic více.“⁴²⁸ Sílu odporu k dynastii můžeme demonstrovat i připomenutím jednoho činu. Na konci války odmítl Habrman odjet na jednání s císařem do Badenu, kam byl údajně osobně pozván. Císař jednal s českou reprezentací o samostatnosti českých zemí, ovšem v rámci Rakouska-Uherska.⁴²⁹

Ministr, poslanec a senátor první Československé republiky

Sociální demokracie na cestě k rozkolu

„Sociálně demokratická strana vstupovala na půdu nového státu sebevědomá a s mnoha plány, také ale vnitřně nejednotná. Vítězství ‚národního‘ směru – personálně reprezentovaného zvláště Habrmanem, Bechyněm, později Tusarem – koncem září 1917 nebylo tak úplné a konečné, jak se zprvu zdálo.“⁴³⁰ Diferenciace mezi jednotlivými členy a funkcionáři však v průběhu roku 1919 a 1920 už neprobíhala ve sporu o postoj k Rakousku ale o postoj k nově vzniklé republice, respektive k jejím vnitřním poměrům a uspořádání. Ve straně se postupně etablovala dvě křídla, která lze označit jako reformistické a komunistické. Představitelé reformistického křídla stáli na pozici evolučního socialismu, dávali v zásadě přednost upevnění pozice nového státu, který by fungoval na demokratickém principu, před radikálně socialistickými experimenty. Komunistické křídlo pak inklinovalo k marxismu v ortodoxním pojetí a inspirované příkladem sovětského Ruska se snažilo o prosazení radikálních reforem společnosti i ekonomiky.⁴³¹

⁴²⁸ Habrman, Gustav: Mé vzpomínky z války, cit. dílo, str. 13; Co se týče zabíjení lidí, Habrman Františku Ferdinandu d'Este křivdí. Následník trůny se spíše snažil válce zabránit než ji rozpoutat. Více k jeho osobě Galandauer, Jan: František Ferdinand d'Este. Následník trůnu, Paseka, Praha – Litomyšl 1998.

⁴²⁹ Více Kárník, Zdeněk: Čtrnáctý říjen 1918 v českých dějinách a jeho důsledky. První pokus o socialistický převrat, o místo v čele českého národního hnutí či o jiné řešení mocenské krize?, in: K novověkým sociálním dějinám českých zemí III. Od války k válce 1914–1939, Karolinum, Praha 1998, str. 15.

⁴³⁰ Noha, Jiří: Socialismus jest práce. Život Rudolfa Bechyně 1881-1948, rigor, práce, FF UK, Praha 2006, str. 21

⁴³¹ K ideové diferenciaci obou křídel strany již v průběhu války více dobovou rétorikou podmíněný článek - Galandauer, Jan: Ideová diferenciac českého dělnického hnutí v období přímého ohlasu Velké říjnové socialistické revoluce, in: Československý časopis historický, 25/1977, č. 5, str. 641 - 659

K vyhranění postojů však bylo třeba určitého času. Zpočátku česká společnost celkem jednotně prožívala pro ni radostné okamžiky vzniku samostatného státu. První problémy nastaly po opadnutí prvotní euforie, kdy se ukázalo, že vznik státu ještě neznamena okamžité vyřešení palčivých problémů tehdejší doby. Nově vzniklý stát se musel potýkat s dědictvím války a Rakouska. První poválečná zima byla z hlediska běžných obyvatel velmi náročná. Nyní už však nebylo možné vše svádět na Rakousko, protože si Češi vládli sami. Nedostatek potravin, ošacení, topiva, problémy s vojenskými navrátilci atd. to vše zvyšovalo nebezpečí radikalizace pauperizovaných vrstev. První hladové bouře vypukly v lednu 1919. Právě v tomto období se obě stranické platformy začínaly formovat a doposud existující tendence se začaly proměňovat v reálné stranické frakce projevující se aktivními politickými skutky.

Strana se snažila zpočátku vystupovat jako jednotná síla a vnitřní spory tlumit.⁴³² Přesto se objevily, jak ukázal hned v prvních měsících republiky tzv. spor o Šmerala. Celý byl patrně odstartován Františkem Modráčkem, který protestoval proti Šmeralovu delegování do Revolučního národního shromáždění s odkazem na jeho prorakouskou politiku za války.⁴³³ Šmeral se pochopitelně proti osočením hájil přičemž kromě Modráčka několikrát polemizoval i

⁴³² Jiří Noha to ve své práci glosoval poměrně výstižně: „Jenom kvůli zmatečné a rozporuplné situaci konstituování republiky neprobíhala divergence názorových proudů v sociální demokracii rychleji.“ Noha, Jiří: Socialismus jest práce. Život Rudolfa Bechyňe 1881-1948, rigor, práce, FF UK, Praha 2006, str. 21

⁴³³ V té době se dokonce uvažovalo o Šmeralově jmenování do vlády. Karel Kramář v dopise Bemešovi psal: „Co se týče budoucích věcí, potřebujeme tu nezbytně Masaryka. On má neupotřebenou, neopelichanou popularitu v Čechách – on jediný může socialism držeti na uzdě – a snad vyrovnati nějak případ Šmeralův. Já bych ho chtěl mít zase v politice – bude dělat dobrotu, bude proti bolševismu. S celým svým vrozeným oportunismem, jen nyní jeho popularitu zneužívají k boji proti Habrmanovi, Modráčkovi a pod praporem největšího oportunismu jsou pro bolševismus. To Masaryk může spraviti.“ (Boj o směr vývoje československého státu I. (říjen 1918 – červen 1919), Nakladatelství ČSAV, Praha 1965, str. 145); Animosita mezi Habrmanem a Šmeralem však už dosáhla takových rozměrů, že když se Habrman o možnosti Šmeralova jmenování ministrem dozvěděl, osobně zasazoval proti jeho jmenování. „Možnost tuto vášnivým způsobem porazil tehdy Habrman, který, jak očitý svědek vypráví, zbledl a chvěl se, uslyšev tento návrh.“ (Peroutka, Ferdinand: Budování státu, díl I-II., cit. dílo, str. 333); Habrman podpořil svůj odpor navíc ještě tím, že předložil materiály, které měly Šmerala diskreditovat. Na jednání předáků politických stran přinesl fotografie, na kterých byl údajně Šmeral zachycen s členy německého hlavního štábu. Měly dokládat, že bývalý předseda výkonného výboru sociální demokracie byl během války agentem Německa. Později se ukázalo, že muž na fotografii nebyl Šmeral, ale mezitím již byla zvolena vláda bez jeho účasti. (Vykoupil, Libor: Jiří Stříbrný. Portrét politika, Matice moravská, Brno 2003, str. 81).

s Gustavem Habrmanem a jeho společníky z plzeňského vedení strany. Pokusem o dojednání kompromisu bylo jednání XII. sjezdu sociální demokracie. První poválečný sjezd strany, konaný v Praze 27. – 30. prosince 1918, se hodnocení stranické politiky během války obšírně věnoval. Bohumír Šmeral vystoupil s obsáhlým referátem, kterým se snažil vysvětlit svoje postoje za války. Protiřečníkem byl pak Luděk Pik, který reprezentoval válečné opozičníky. Z pohledu čtenáře sjezdového protokolu skončil sjezd smírem.⁴³⁴ Šmeralovi bylo přiznáno, že jednal poctivě, na druhou stranu svůj postup obhájila i opozice. Spor ale pochopitelně neutichl, naopak se dále vyostřoval.

Pik, Habrman a jejich společníci z výkonného výboru Plzeňského kraje se mnohokrát snažili vysvětlit důvody svého postupu během války a při různých příležitostech se obhajovali. Svoje snažení vysvětlovali tak, že „bylo logickým protikladem taktiky, o níž jsme nabyli mínění, že není v souhlasu se socialistickým cítěním a smýšlením příslušníků strany.“⁴³⁵ Opozice podle nich neměla sloužit k rozkladu strany, ale „aby strana byla zachována v zásadové čistotě, odvrácena z cest škodlivé oportunní politiky a zachráněna před mravním a faktickým úpadkem.“⁴³⁶ Jako kritici dlouho působili jen uvnitř strany, „když však nebylo vyhnutí a strana stála před nebezpečím, vystoupila opozice veřejně, aby dala výraz nesouhlasu s také veřejně vystupujícím a své snahy uplatňujícím oportunistickým směrem, který projevy a činy svými kompromitoval majoritu strany.“⁴³⁷ Krajské vedení tedy posuzovalo své vystoupení jako správné, protože pomohlo vrátit důvěru veřejnosti v sociálně demokratickou politiku.

Tyto spory o minulost však byly poměrně rychle překryty spory o aktuální dění, přičemž to, co se stalo během války, nebylo pochopitelně zapomenuto. Už na zmíněném XII. sjezdu byla mezi delegáty skupinka radikálně levicových sociální demokratů, v jejichž čele stál kladenský předák Antonín Zápotocký. Ti

⁴³⁴ Protokol XII. Sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické, Ústřední dělnické knihkupectví, Praha 1918

⁴³⁵ NA, ČSDSD, arch. jedn. 124, ka 15, Zpráva k řádné konferenci důvěrníků a delegátů XX. kraje, 25. 8. 1918, str. 4

⁴³⁶ NA, ČSDSD, arch. jedn. 124, ka 15, Zpráva k řádné konferenci důvěrníků a delegátů XX. kraje, 25. 8. 1918, str. 4

⁴³⁷ NA, ČSDSD, arch. jedn. 124, ka 15, Zpráva k řádné konferenci důvěrníků a delegátů XX. kraje, 25. 8. 1918, str. 4

kritizovali reformní postup strany a sbližování s buržoazií. Po vzoru sovětského Ruska se dožadovali revolučního postupu.⁴³⁸ V měsících po sjezdu se začalo ukazovat, že dojednání kompromisu bude náročné a možná i nemožné. Jednotlivé výzvy k uchování jednoty s odkazem na usnesení sjezdu, který schválil účast ve vládě a také princip postupné socializace, se ukázaly jako neúčinné. Postupně se ve straně začíná profilovat tzv. levice, do jejíž řad se hlásil také Bohumír Šmeral.

K prvnímu významnému kroku dochází na konci února 1919, kdy vychází první číslo Sociálního demokrata, což bylo periodikum, které bylo hlavním tiskovým orgánem tvořící se levice.⁴³⁹ Její představitelé se v něm obraceli především na dělníky, kteří byli nespokojeni s poměry ve státě a s postupem vedení strany. To podle nich podporou vlády a vysláním svých zástupců do ní přebíralo část odpovědnosti za stav společnosti. Pro řadu členů bylo těžké si představit, že se strana bude podílet na jiné vládě než revoluční a kompromis s občanskými stranami vnímali jako zradu svých dělnických ideálů.⁴⁴⁰

V březnu dochází k prvnímu otevřenému střetu. Modráček a jeho spojenci navrhli na zasedání zastupitelstva strany, což byl nejvyšší stranický orgán mezi sjezdy, rezoluci o vyloučení komunistů a odsouzení bolševismu. Většina

⁴³⁸ Proti přejímání ruského vzoru se už na sjezdu ohradil Gustav Habrman, když prohlásil: „Soudruzi! Mají ruské věci rozhodovati na našem sjezdu o naší dělnické a socialistické politice? Také já si přeji vědět, jak to vypadalo v Rusku a jak to tam vypadá dnes. To nevím. Také z vás nikdo to neví. (Výkřik: Lepší než u nás!) Snad ano, snad ne. Ale já bych si přál, aby to bylo lepší než u nás, aby zahraniční věci nás hnaly k lepšímu. Ale pokud jde o stranické boje v Rusku, ty nám mají zůstat cizími. Ruské věci nemají rozhodovat o naší politice a taktice. O své politice a taktice musíme rozhodovat jedině my.“ Protokol XII. Sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické, Ústřední dělnické knihkupectví, Praha 1918, str. 94

⁴³⁹ Postoj k reformistické skupině více než výmluvně vyjadřuje první úvodník listu, kde se můžeme dočíst: „V tomto listě budou se ujímati slova hlavně ti soudruzi, kteří jsou rádi, že navždy opuštěna byla dráha postupu z prvních let války, ale také nyní nemohou se postavit na půdu toho zásadového a taktického nazírání, které jest u nás představováno významnými jmény soudruha Modráčka, Hudce a Habermana a které už přes rok má publicistickou tribunu v týdeníku „Socialistické listy“. Jak se ukazuje čím dále tím více, opouštějí soudruzi těchto názorů úplně půdu, z níž strana vyrostla a na níž stála a zápasila po celých třicet let své minulosti.“ Boj o směr vývoje československého státu I. (říjen 1918 – červen 1919), Nakl. ČSAV, Praha 1965, str. 278; K celému listu podrobněji Vaculík, Jaroslav: Časopis Sociální demokrat a jeho podpora bolševického Ruska v letech 1919 – 1920, in: Tisk a politické strany, Katedra politologie FF UP, Olomouc 2001, str. 96 - 101

⁴⁴⁰ Trefně to vyjádřil František Modráček: „Za rakouského režimu zakotvil ve straně hluboko opoziční radikalismus, který v každé vládě viděl nepřítele dělnictva a spolupráci se stranami majetkovými pokládal za třídní zpronevěru.“ Bechyňova Padesátka, Vydal kruh jubilantových přátel, Olomouc 1931, str. 17

přítomných členů se obávala, že takto radikální usnesení by vedlo k rozštěpení strany, což nechťeli před blížícími se obecními volbami připustit, a tak zůstala Modráčkova snaha osamocena. Ostatní představitelé pravice se odhodlali pouze ke kritice ale nikoliv ke konkrétním krokům. Modráček po tomto neúspěchu ze strany vystoupil a založil Sociální stranu československého lidu pracujících.⁴⁴¹

V následujících měsících levice postupně nabírala na síle, k čemuž přispívala jednak sociální situace v Československu, kde proběhla série stávek a demonstrací, které poukazovaly na neutěšené poměry dělnictva a také mezinárodní situace.⁴⁴² V okolních státech proběhla série revolucí, z nichž nejvýznamnější byla patrně v Maďarsku, kde byla ustavena Maďarská republika rad.⁴⁴³ Ohlasy těchto událostí pochopitelně působily i v českém teritoriu. Příznivci levice stáli před otázkou, zda nezaložit vlastní stranu a s ní směřovat k revoluci. Patrně pod silným vlivem Šmerala ale bylo nakonec rozhodnuto zmocnit se struktur současné sociální demokracie. Cílem tedy nebylo odtrhnout se, ale naopak co nejdéle vytrvat a získat na svou stranu členskou základnu. Dělníci měli být přesvědčeni o správnosti příklonu k levici a nikoliv vehnáni do náruče pravice nepřiměřeným tlakem nebo nutností rychlé volby. Levice se rozhodla pro velkou silnou stranu. Pravicoví představitelé, do jejichž čela se postavil po odchodu Modráčka mladý a ambiciózní Rudolf Bechyně,⁴⁴⁴ nenašli dostatek síly k rázným

⁴⁴¹ K této straně více Kuklík, Jan: Československá sociálně demokratická strana dělnická, in: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004, díl I., Doplněk, Brno 2005, str. 707

⁴⁴² Poměry v Čechách na jaře 1919 velmi zdařile popsal ve své práci Jan Hanzlík. „V Čechách propukají demonstrace, hladové bouře, rabují se obchody. Vážná je situace hlavně na Kladensku. Situaci pomáhají řešit sociálně demokratičtí důvěrníci v ulicích a násilný zásah není nutný. Nejradikálnější levičáci jsou pozatýkáni. Tato situace samozřejmě značně kompromitovala oficiální vládní představitele příslušné do ČSDS.“ Hanzlík, Jan: Rozpad československé sociální demokracie a prosincová generální stávka roku 1920 na území velké Prahy, diplomová práce, FF UK, Praha 2002, str. 23

⁴⁴³ Otázka přístupu k revoluci v Maďarsku vyvolala další vnitrostranický konflikt, který opět o něco více prohloubil rozpory mezi levicí a pravíci, i když závěrečná rezoluce z jednání o této otázce byla kompromisní. Podrobněji Galandauer, Jan: Od Hainfeldu ke vzniku KSČ 1889–1921, Svoboda, Praha 1986, str. 280 - 284

⁴⁴⁴ K poměru mezi Habrmanem a Bechyněm ve vedení pravice zaznamenal zprávu Ferdinand Peroutka: „Poněvadž Habrman byl poután svým ministerským úřadem, jako nejviditelnější a nejráznější protikomunistický vůdce zjevoval se Rudolf Bechyně. Když mnozí jini ještě váhali přiznat barvu, když dokonce ještě dobře nevěděli, která barva je jejich, Bechyně s Habrmanem hlásali ideu pozitivního socialismu bez onoho okolkování, jakým se vyznačovali jiní.“ Peroutka, Ferdinand: Budování státu, díl I-II., cit. dílo, str. 535

krokům vůči levici a tak trval po určitou dobu ve vedení jakýsi status quo, kdy ani jedna strana neměla navrch. Vedení strany často hledalo velmi složité kompromisy, které neuspokojovaly ani jednu stranu.⁴⁴⁵ Oba tábory ale zatím nenalezly dostatek síly k porážce toho druhého.

Asi největším problémem obou stran byla jejich organizační neukotvenost. Obě části strany byly jen volným seskupením stranických funkcionářů podporovaných určitou částí členstva, které se s jednotlivými tábory identifikovalo většinou pomocí některého z periodik. Strana se dále hlásila k socialismu, byť vnímaného různě – většinou poměrně vágně skrze agitační brožury. Skutečně marxisticky vzdělaných představitelů měla strana málo a těch několik se hlásilo spíše k levici. Pravicoví představitelé také používali marxistickou rétoriku a dávali jí od Marxe silně odlišný obsah. Jednak proto, že řada z nich skutečného Marxe nikdy nečetla nebo ho nepochopila a jednak proto, že mnohým politickým problémům přistupovali intuitivně. Prostě říkali, co cítili, ale k marxismu to mělo často velmi daleko a to i k marxismu reformistického ducha. Poměrně přesně vystihl tento stav K. H. Hilar, když definoval vztah R. Bechyněho k socialismu: „Je socialistou spíše citem než rozumem. Má program, aby malý člověk, člověk jeho třídy, ať pracovník ruky nebo ducha se měl lépe, aby jeho životní podmínky se zlepšily, aby jeho životní míra byla teplejší. Myslí na příklad, že dříve než nastane světová revoluce a kapitál bude zrušen, bude líp, aby jeho malý člověk na Ostravsku, na Přerovsku měl z toho kapitálu už letos v pořádku své podrážky, a až bude mrznout, zajištěn alespoň talíř polévky.“⁴⁴⁶ Podobně jako zmíněný Bechyně přistupoval k marxistickým idejím i Habrman.⁴⁴⁷

⁴⁴⁵ „Sociálně demokratické vedení dlouho odmítalo všechny hlasy, radící mu, aby přikročilo k ráznému rozhodnutí. Pravý důvod byl ten, že chtělo učinit ze sociální demokracie největší stranu ve státě a vyloučením levice ztratila by se tato vyhlídka. Pro velikost strany riskovalo téměř všechno. Mělo více méně upřímný sklon pokládat celé levé hnutí za pouhou dětskou nemoc a důvěřovalo, že se podaří tuto obtíž během doby pohltnout a přizpůsobit. Naděje marné, jak můžeme usoudit z výsledku. Ale naděje tyto sdíleli tehdy i nejnámější odpůrci levice, jako Habrman, Bechyně, Pik, nebo, nesdíleli-li, nedovedli se odhodlat k něčemu jinému.“ Peroutka, Ferdinand: Budování státu, díl I-II., cit. dílo, str. 535-536

⁴⁴⁶ Bechyňova Padesátka, Vydal kruh jubilantových přátel, Olomouc 1931, str. 27

⁴⁴⁷ Že byl citovaný postoj v sociální demokracii skutečně rozšířeným je možné ještě doložit citací, která se týká Františka Soukupa: „Soukup nebyl nikdy teoretickým vykladačem marxismu, nýbrž jeho básníkem.“ Ksandr, F. X.: Dr. František Soukup - Tribun lidu. Sborník k šedesátce 1871 –

Přes rostoucí vnitrostranické spory se podařilo sociální demokracii na jaře 1919 vyhrát obecní volby a po pádu Kramářovy vlády obsadit křeslo premiéra. To však přineslo straně více problémů než užitku. První československá vláda byla přece jenom nucena v porevoluční euforii učinit řadu ústupků na poli sociální politiky, mezi něž patřilo např. zavedení osmihodinové pracovní doby nebo ochrana nájemníků. Nová vláda v čele se sociálně demokratickým premiérem však v započatém tempu reforem nepokračovala a to budilo vlnu nevole, obzvlášť mezi dělnictvem v radikalizovaných okresech. Marně se snažili sociálně demokratičtí ministři představovat svoje úspěchy v úřadech jako revoluční změny. Pro radikálně levicové členy strany to bylo málo. Požadovali rázné zásahy do sociální a ekonomické struktury rodícího se státu. Sociálně demokratickým ministrům a představitelům pravice, vytýkal levicový tisk strany, že „zřikají se revoluční metody marxismu. Jenom v dekoraci mění se u nich zásada mezinárodnosti a jenom ve frázi zásady nesmiřitelného třídního boje a komunistických ideálů socialismu. Zatímco revoluční hnutí proletářské, které právě jde světem, vyvolává u nich jen nepochopitelné nenávistné odsuzování, vžili se do spolupůsobení s třídou měšťáckou tak, že z jejich řad již veřejně se píše o nutnosti ztlumiti třídní boj a budovati silnou disciplinovanou armádu.“⁴⁴⁸

Radikálně socializačních požadavků se obávali představitelé občanských stran. Případná nekontrolovatelná revoluční socializace mohla zásadním způsobem ohrozit existenci Československa, jehož hranice se stále ještě dojednávaly na Versailleské mírové konferenci. Prezident Masaryk si dokonce na přelomu dubna a května 1919 pozval představitele sociální demokracie k jednání. Delegace ve složení Tusar, Habrman, Bechyně, Tomášek a Stivín ujišťovala prezidenta, že nebezpečí bolševismu nehrozí a že strana se bude řídit usneseními posledního jednání zastupitelstva strany, které proběhlo ve dnech 25. – 26. dubna. V svolání dělníků z tohoto jednání jsou sice vyhlašovány značně levicové požadavky jako např. požadavek vyvlastnění dolů, hutí, radiových polí i velkých

1931, Župní výkonný výbor čs. sociálně demokratické strany župy lounské, Kladno 1931, příspěvek F. V. Krejčího

⁴⁴⁸ Boj o směr vývoje československého státu I. (říjen 1918 – červen 1919), Nakl. ČSAV, Praha 1965, str. 278

monopolistických podniků, výzva k vyvlastnění bank nebo volání po zavedení miličního vojska, ale to vše se má dít klidnou cestou, „aby přerod z kapitalismu k socialismu děl se bez krveprolití.“ Sociální demokracie přes radikální požadavky vidí „další úkol svůj, k němuž musí soustřediti své síly, v podporování všeho, co přispěti může k zabezpečení základů Československé republiky cestou demokracie a klidného vývoje.“⁴⁴⁹

K skutečně vážným střetům mezi oběma křídly strany došlo až v průběhu podzimu 1919. Levice se pokusila na zasedání zastupitelstva strany v říjnu 1919 prosadit své návrhy rezolucí o podobě socializace ve státě. Pravici se podařilo tyto návrhy v hlasování odmítnout a prosadit svoji vizi.⁴⁵⁰ Po tomto neúspěchu svolala levice svoji první samostatnou konferenci, která se sešla 7. prosince 1919 v Praze. Bylo na ní schváleno programové prohlášení, které požadovalo návrat k marxistickým kořenům, odvolání ministrů sociální demokracie z vlády, svolání sjezdu a vstup strany do Komunistické internacionály. Představitelé levice však proklamovali, že budou dále bojovat o prosazení svých postulátů uvnitř strany a vznik levice neznamena rozštěpení strany.⁴⁵¹

V první polovině roku se rozkol uvnitř strany dále prohluboval. Vliv na to měla do značné části i mezinárodní situace. Po vypuknutí sovětsko – polské války českoslovenští železničáři pod vlivem levicových agitátorů odmítli dopravovat přes naše území vojenský materiál pro polskou armádu. Zároveň komunistické ústředí v sovětském Rusku zvýšilo s ohledem na postup Rudé armády do střední Evropy svůj zájem o Československo.⁴⁵² Levice měla pocit, že přichází nové kolo zápasu o poměry ve střední Evropě a doufali, že se Rudá armáda nezastaví v Polsku, ale na svých bodácích pomůže rozšířit sovětské ideje po celé Evropě. Vedení levice však nepřipustilo, aby tyto nálady přerostly v nějakou formu

⁴⁴⁹ AÚTGM, TGM – R, Strany, ka 407, složka sociální demokracie 1919 – 1922

⁴⁵⁰ K tomu podrobněji např. Cabada, Ladislav: Intelektuálové a idea komunismu v českých zemích 1900 – 1939, ISE, Praha 2000, str. 45

⁴⁵¹ Programové prohlášení marxistické levice Československé sociálně demokratické strany dělnické, in: Boj o směr vývoje československého státu II (červenec 1919 – květen 1921), Akademia, Praha 1969, str. 210 – 212

⁴⁵² Více Kárník, Zdeněk: Čeští sociální demokraté a komunisté mezi Prahou a Moskvou za polsko – sovětské války v létě 1920, in: Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty, Praha 2000, str. 229 - 237

konfliktu. Dobře si uvědomovalo, že situaci ve straně ještě nemá pevně pod kontrolou je třeba vyčkat na správný okamžik. Místo toho tedy rozvinula rozsáhlou kampaň uvnitř strany jejímž cílem bylo získat na svou stranu co nejvíce delegátů připravovaného sjezdu.

Proti tomuto postupu se snažili pravicoví představitelé pochopitelně bránit. Patrně z iniciativy Rudolfa Bechyněho se sympatizanti pravice sešli 12. července 1920 v Praze na Smíchově. Účastníci setkání, mezi než patřil i Gustav Habrman, kterého podporovalo i celé plzeňské krajské vedení, vydali společné prohlášení, v němž se mimo jiné pravilo: „Spory nynější týkají se metod proletářského boje. Československá sociální demokracie až dosud stejně jako soc. demokracie jiných národů domáhá se uskutečnění svých cílů dobytím politické moci demokratickými řády. [...] Konference jest si vědoma obtíží a nedostatků, které z tohoto i z každého jiného koaličního systému vyplývají. Nezavírá však oči před úspěchy politickými i sociálními, jichž třída dělnická i za této soustavy dobyla [...] Konference jest toho názoru, že Československá republika je pro československý proletariát přirozenou základnou v jeho zápase za sociální osvobození z námezdné závislosti, i považuje za povinnost proletariátu chrániti republiku a její existenci před pokusy komunisticko – anarchistických metod, jež nevzrůstajíce ze zdejší půdy a nemajíce opory v mezinárodní situaci, ohrozily by nejen její vývoj a existenci, nýbrž i budoucnost československého proletariátu.“⁴⁵³ Na této konferenci také pravice ustavila jakýsi koordinační výbor, který měl nadále určovat postup pravice. Jeho členy se stali Tusar, Meissner, Bechyně a Habrman.⁴⁵⁴

Přes veškeré úsilí pravice byla ale její snaha marná. Levici se pod vedením Šmerala dařilo získávat stále více sympatizantů a začínalo být jasné, že na připravovaném sjezdu se jí podaří získat nadpoloviční většinu delegátů. Situace však nebyla kritická jen pro stranu samotnou ale vlastně pro celý politický systém státu. Bez sociální demokracie nebylo možné, vzhledem k německé a maďarské nacionální opozici, sestavit akceschopnou vládu. Podařilo-li by se tedy Šmeralovi

⁴⁵³ Prokš, Petr (ed.): Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948, cit. dílo, str. 149

⁴⁵⁴ Peroutka, Ferdinand: Budování státu, díl III-IV., cit. dílo, str. 371

a jeho soudruhům stranu ovládnout, znamenalo by to katastrofu pro současné směřování státu, před kterým by se otevřela nejistá budoucnost.⁴⁵⁵

Za této situace se do řešení vložil prezident, který byl o situaci ve straně pravidelně informován díky Rudolfu Bechyněmu.⁴⁵⁶ Masaryk svolal na 8. září 1920 důvěrnou schůzku vybraných českých a německých sociálních demokratů na prezidentský zámek v Hluboši u Příbrami. Němce reprezentovali poslanci Seliger, Czech, Czermak, českou sociální demokracii zastupovali Tusar, Habrman a Bechyně.⁴⁵⁷ Pozvání německých zástupců mělo svůj význam, protože situace v obou stranách se vyvíjela velmi podobně a bylo tedy vhodné společný postup koordinovat. Hlavním tématem schůzky byla pochopitelně otázka dalšího postupu proti marxistické levici. Z porady vzešlo rozhodnutí, že sociální demokraté odejdou z vlády a budou se soustředit na řešení vnitrostranického konfliktu. Ztráta vládního angažmá jim měla uvolnit ruce a měla odstranit jednu z hlavních příčin jejich kritiky. Dále bylo rozhodnuto odsunout konání stranického sjezdu s tím, že je z něj třeba vytlačit ty delegáty, kteří byli pro vstup do komunistické internacionály.⁴⁵⁸

Dohodnuté zrušení sjezdu narazilo na tvrdý odpor levice. Ta jej označila za vnitrostranický puč a rozhodla se sjezd uspořádat, což se jí podařilo. Ve dnech 25.-28. září se v Obecním domě v Praze sešlo 68% delegátů zvolených v místních organizacích.⁴⁵⁹ Na sjezdu bylo tvrdě kritizováno staré vedení strany: „jest to přece jen mimořádné nedopatření vedení strany, která má na svém štítě napsáno, že je demokratickou, když její přední mluvčí rozhodli, aby sjezd byl odložen

⁴⁵⁵ O roli sociální demokracie při konstituování státu zajímavá úvaha Kárník, Zdeněk: Fenomén první republiky v proudu dějin, in: Soudobé dějiny, č. 2-3, roč. 1995, str. 151 – 156 (konkr. str. 153)

⁴⁵⁶ Viz různé zprávy výstřižky posílané Bechyněm uložené v pozůstalosti TGM. AÚTGM, TGM – R, Strany, ka 407, složka sociální demokracie 1919 – 1922

⁴⁵⁷ Kovtun, Jiří: Republika v nebezpečném světě. Éra prezidenta Masaryka 1918 – 1935, Torst, Praha 2005, str. 165; Klimek uvádí pozměněný seznam. Zástupci české sociální demokracie měli být Tusar, Habramn, Bechyně, Tomášek a Aster, německou stranu měli reprezentovat Seliger, Czech, Czermak, Pohl a Keller. Klimek, Antonín: Boj o Hrad I. Hrad a Pětka, Panevropa, Praha 1996, str. 140

⁴⁵⁸ více Kárník, Zdeněk: České země v éře první republiky (1918–1938) I, Libri, Praha 2000, str. 137 - 138

⁴⁵⁹ Nechvátal, Martin: 15. 5. 1921 Založení KSČ. Ve službách kominterny, Havran, Praha 2002, str. 21

jedině z těch důvodů, aby se prý strana „vyčistila“.⁴⁶⁰ Dále byli vedoucí činitelé obviněni z nejhoršího možného hříchu a to sice z rozbíjení strany.⁴⁶¹ Levice se uspořádáním sjezdu snažila budit dojem, že se jí podařilo ovládnout sociální demokracii, což bylo vyjádřeno připojením slova „levice“ k názvu strany, ale jinak že ve skutečnosti nedošlo k ničemu závažnému a strana funguje normálně dál s nově zvoleným vedením.

Reálná situace byla jiná. Po sjezdu svedli zástupci levice a pravice boj o každou místní, okresní i krajskou organizaci. Nutno říct, že v tomto soupeření se ukázala konsolidovanost Plzeňského kraje. Luděk Pik s podporou Gustava Habrmana držel situaci na Plzeňsku ze všech pravicových vůdců ve svých rukou patrně nejpevněji.⁴⁶² Projevilo se to např. tím, že z řad delegátů se sjezdu levice z celého kraje zúčastnil pouze jediný zástupce, zbylých 34 přijelo až na sjezd pořádaný pravicovým vedením.⁴⁶³

Zmíněný sjezd pravice se konal na konci listopadu. Delegáty byla přijata řada rezolucí, ve kterých bylo potvrzeno, „že taktika demokracie a taktika klidné tvůrčí práce se v celku osvědčila.“⁴⁶⁴ V důsledku toho sjezd strany: „odmítá za dnešního složení parlamentu opozici za každou cenu, která by ve svých důsledcích vedla k rozvratu státu. Od svých zástupců žádá naopak cílevědomou pozitivní práci pro potřeby dělnictva.“⁴⁶⁵ Dále byly sjezdem schváleny všechny dosavadní kroky vedení a to včetně odročení sjezdu. Delegáti se zabývali také ochrannou majetku strany, o nějž usilovali pochopitelně i představitelé levice.

⁴⁶⁰ Protokol XIII. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické, Praha 1920, str. 9

⁴⁶¹ „Soudruzi, vycítil jsem, že při tomto návrhu [na odložení sjezdu] se jedná o dalekosáhlejší věc, totiž o to, aby naše strana byla rozlomena, aby byla roztržena na dva tábory.“ Protokol XIII. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické, Praha 1920, str. 9

⁴⁶² „Nejspolehlivější její tvrzi [myšleno pravice] bylo Plzeňsko, župa Habrmanova, pevně vedená svým vůdcem. Když dělnická rada na Kladně chtěla poslat do Plzně Zápotockého a Skaláka, aby tam rozšiřovali ony myšlenky, jimiž Kladensko vře, zakázala jim plzeňská organizace velmi nevlídně přístup.“ Peroutka, Ferdinand: Budování státu, díl I-II., cit. dílo, str. 535

⁴⁶³ Seznam delegátů z jednotlivých krajů, kteří se zúčastnili nebo nezúčastnili XIII. sjezdu. Protokol XIII. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické, Praha 1920, str. 322 - 329

⁴⁶⁴ Prokš, Petr (ed.): Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948, cit. dílo, str. 165

⁴⁶⁵ Prokš, Petr (ed.): Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948, cit. dílo, str. 166

Bylo tedy schváleno vyškrtnutí všech účastníků zářijového sjezdu ze seznamů jednatelů stranických společností. Jednáno bylo i o politice strany, byla přijata obšírná revoluce k pozemkové reformě, jejíž provádění mělo být nadále bezodkladně prováděno.

Krátce po sjezdu došlo k vyvrcholení celého vnitrostranického soupeření v boji o Lidový dům. Kromě roviny symbolické v podobě stranické centrály, kterou tento dům představoval, se v něm nacházela také řada důležitých stranických institucí jako např. sekretariát, ale i tiskárna, redakce apod., což jistě mělo také svůj význam. Spor o něj je považován za symbolické završení spor levice a pravice ve straně. Antonín Němec, dlouholetý předseda strany, požádal v prosinci 1920 policii o vyklizení domu, který od zářijového sjezdu zabrala levice. Formálně měl na tento krok nárok, protože byl zapsán jako majitel této nemovitosti. Strany totiž neměly právní subjektivitu a tak nemohly majetek vlastnit samy. Bylo tedy běžnou praxí, že byl zapisován jako vlastnictví vrcholných představitelů strany. Němec patřil k představitelům pravice a tak této skutečnosti spolu se svými soupeřnými využil. Policie tedy přistoupila k vyklizení domu, což se neobešlo bez konfliktů, ale nakonec dopadlo dobře pro pravici.

Levice zklamaná svou porážkou přistoupila následně k měření sil se státním aparátem v podobě generální stávky. Ta začala zprvu spontánně a až následně byla podpořena vedením. Radikálně ladění dělníci a intelektuálové však nezůstali pouze u protestů a na různých místech republiky začali obsazovat podniky a místní úřady. Patrně nejdivočejší byla situace na Kladensku a Slánsku, kde „utvořili komunisté 12. prosince revoluční výbory, obsadili nádraží, zabírali ozbrojenými skupinami závody a dvory.“⁴⁶⁶ Proti pokusu o puč se však velmi razantně postavila vláda. Do vzbouřených okresů byly vyslány posilové jednotky a postupně se dařilo rozbouřenou situaci pacifikovat. Řada funkcionářů levice, kteří se podíleli na ozbrojeném povstání byla zatčena, na některých místech došlo i k ozbrojeným incidentům a ztrátám na životech. Nakonec byla stávka ukončena a stávkové hnutí zlomeno. „Porážka prosincové stávky byla důležitá i pro

⁴⁶⁶ Z telegramu ministerstva zahraničí zastupitelským úřadům, in: *Boj o směr vývoje československého státu II (červenec 1919 – květen 1921)*, Akademia, Praha 1969, str. 167

sebevědomí mladého státu, který se přesvědčil, že nemusí být hříčkou v rukách ulice, jak tomu mnohdy bylo v okolních zemích.“⁴⁶⁷

Přes výše uvedené by však mělo být jasné, že stávka neměla u dělnictva jednoznačnou podporu. Byly regiony kromě již uvedeného Kladenska např. Oslavanský uhelný revír, kde byla podpora dělnictva skutečně vysoká. V jiných regionech však takový ohlas neměla. Např. v samotném hlavním městě se stávky účastnila pouze 1/3 dělníků z libeňsko-karlínské aglomerace,⁴⁶⁸ což je překvapivé a svědčí to podle mě o tom, že levice zdaleka neměla tak masovou podporu, jak by se mohlo zdát.

Prosincová stávka přes svůj neúspěch měla na vývoj levice silný vliv. Po jejím konci bylo urychleno rozdělování jednotlivých organizací strany. Celý proces nakonec vyvrcholil v polovině května 1921 založením Komunistické strany Československa, která do svých řad přilákala značnou část členské základny sociální demokracie a směřovala k vstupu do Komunistické internacionály.⁴⁶⁹ Bývalá pravice, která teď reprezentovala sociální demokracii, vyšla z boje oslabena a s mnohými šrámy ale ne poražena. Udržela část organizací a ještě větší část stranického majetku. Důležité také bylo, že členstvo, které ve straně zůstalo, bylo více méně názorově jednotné a nehrozilo tedy další štěpení. V očích ostatních stran byla stále počítána za relevantní sílu a to vše dohromady tvořilo dobré předpoklady pro postupnou revitalizaci strany, ke které v následujících letech skutečně došlo. Ideový střet s levicí zároveň ve straně nastartoval postupnou generační výměnu, která se naplno projevila až na sjezdu v roce 1924. Pro Gustava Habrmána to znamenalo pomalý začátek ústupu ze slávy. Během první poloviny dvacátých let byl vzhledem k svému ministerskému působení stále ještě více než vlivným členem strany, ale na záda mu již (nejen)

⁴⁶⁷ Hanzlík, Jan: Rozpad československé sociální demokracie a prosincová generální stávka roku 1920 na území velké Prahy, diplomová práce, FF UK, Praha 2002, str. 6

⁴⁶⁸ Nechvátal, Martin: 15. 5. 1921 Založení KSČ. Ve službách kominterny, Havran, Praha 2002, str. 23

⁴⁶⁹ Ke vztahu KSČ a Kominterny (byť spíše s důrazem na 30. l.) více Niklíček, Ladislav: Českoslovenští komunisté mezi Kominternou a středoevropskou demokracií, in: Soudobé dějiny 2-3/1995, str. 237 - 253

symbolicky dýchali mladší soudruzi, jako např. Rudolf Bechyně nebo Antonín Hampl.⁴⁷⁰

Členem vlády

Vznikem samostatného státu se poměrně radikálně přeměnila role sociálně demokratické strany v politickém systému. Sociální demokracie si v teritoriu českých zemí poprvé vyzkoušela být stranou státotvornou a zároveň hned i vládní, což jí přineslo řadu vnitrostranických problémů, o čemž bylo pojednáno v předchozí kapitole.

První československá vláda byla ustavena poměrně nezvyklým způsobem a to sice volbou v plénu Národního shromáždění.⁴⁷¹ Sociální demokracie obsadila na základě dohody politických stran tři ministerská křesla. Ministrem spravedlnosti byl zvolen František Soukup, ministerstvo sociální péče obsadil Lev Winter. Poslední post byl svěřen Gustavu Habrmanovi. Ač bylo na jednáních v Ženevě předběžně dohodnuto, že bude zastávat křeslo ministra veřejných prací, nakonec došlo k výměně postu mezi agrárníky a sociálními demokraty. František Staněk přijal správu resortu veřejných prací a Habrman se stal v Kramářově vládě ministrem školství a národní osvěty.⁴⁷²

Úkolem Kramářovy vlády bylo především dotáhnout do konce to, co Zdeněk Kárník nazývá jako český převrat⁴⁷³ a který měl být zakončen etablováním samostatného československého státu. Vláda tedy musela zajistit obsazení celého státního území, což se v případě českých zemí podařilo zajistit

⁴⁷⁰ Shrnutí celého vývoje strany po vzniku republiky provedl z pohledu politika pravicového směru výstižně František Modráček, který k tomu později napsal: „Nebyla to proto nikterak snadná věc přizpůsobení ducha strany novým poměrům, změnit její názírání na poměr strany ku státu a k vládě, přeorientovali její třídní hledisko a učiniti ji schopnou pro tzv. koaliční politiku. Je známo, jak těžké krize způsobil tento nezbytný přerod ve straně, jak účast strany ve vládě byla využita bolševickou propagandou, která rozněcovala masy příslušníků strany obviňováním vůdců, že se zpronevěřili starým osvědčeným tradicím strany a marxismu a jak posléze tato agitace vedla k veliké roztržce strany a k utvoření strany komunistické.“ Bechyňova Padesátka, Vydal kruh jubilantových přátel, Olomouc 1931, str. 17

⁴⁷¹ Národní shromáždění Republiky československé v prvním desetiletí, vydalo Předsednictvo Poslanecké sněmovny a Předsednictvo Senátu, Praha 1928, str. 21

⁴⁷² K tomu více Hamajda, Petr: Ustavení a činnost Kramářovy vlády, diplomová práce, FF UK, Praha 1991.

⁴⁷³ Kárník, Zdeněk: České země v éře první republiky (1918–1938) I, Libri, Praha 2000, str. 48

během prvních dvou měsíců, kdy byl zlomen odpor Němců. Komplikovanější byla situace na Slovensku, kde došlo k obsazení celého území až na konci července 1919. Souběžné s těmito snahami byly aktivity ministra zahraničí Beneše, který usiloval o pojištění existence mladého státu na mezinárodní úrovni. V domácím prostředí se musela vláda potýkat s rozsáhlými sociálními požadavky obyvatelstva. Bídna situace byla ještě více podlomena velkou epidemií tzv. španělské chřipky. Nelze se tedy divit, že během funkčního období vlády došlo k několika vlnám hladových bouří. Způsobem, jak dosáhnout řešení situace, měly být rozsáhlé socializační kroky, především socializace velkých podniků, lázeňství, hornictví apod. Ne všechna tato předsevzetí však později vešla v platnost. Přesto byla přijata rozsáhlá série sociálních zákonů – o osmihodinové pracovní době nebo o podpoře v nezaměstnanosti atd. Situace rodícího se státu nebyla jednoduchá a nezkušené státní elity se snažily, jak nejlépe to bylo možné.

Vládu po většinu funkčního období fakticky řídil Švehla, protože ministerský předseda Kramář odjel na mírovou konferenci do Paříže.⁴⁷⁴ Švehla měl premiérských pravomocí ovšem užívat po dohodě se zástupci politických stran. V tomto výboru reprezentoval sociální demokracii Gustav Habrman, národní socialisty ministr obrany Václav Klobáček a Kramářova rodná strana byla zastoupena ministrem obchodu Adolfem Stránským.⁴⁷⁵

Habrman kromě správy svého resortu aktivně zasahoval do jednání vlády, kde se často vyjadřoval k projednávaným problémům. Zastával většinou relativně umírněná až opatrná stanoviska, např. při projednávání postoje vlády k očekávané schůzi radikálně levicových dělníků na Kladně v lednu 1919, kde měl vystoupit představitel českých komunistů příšlých z Ruska Alois Muna, oponoval Rašínovi, který navrhoval rázná opatření v podobě výjimečného stavu. Habrman doporučoval postupovat opatrně, schůzi nezakazovat a místo toho vyslat do Kladna Františka Soukupa, který měl k účastníkům schůze promluvit jako

⁴⁷⁴ Habrman proti Kramářovu rozhodnutí odjet do Paříže protestoval. Domníval se, že vzhledem k poměrům ve státě by bylo přínosnější, kdyby zůstal Kramář doma. Z protokolů schůzí první československé vlády 1918 – 1919 (ed. Machatková, Raisa – Malá, Irena), SÚA, Praha 1974, str. 47

⁴⁷⁵ Miller, Daniel: Antonín Švehla. Mistr politických kompromisů, Argo, Praha 2001, str. 65

protiřečník.⁴⁷⁶ Podobně postupoval i při jednání o postupu na Těšínsku. V debatě doporučoval se nejprve zeptat na stanovisko Dohody a chtěl také vědět, zda v případě obsazení Těšínska je naše armáda také schopna celou oblast udržet, což byly oproti návrhům a výpadům některých jiných ministrů velmi realistické úvahy.⁴⁷⁷ Jindy Habrman uznal nutnost rázných opatření, ale přesto prosazoval, aby vláda učinila, co bylo v jejích silách, pro svoji vlastní ochranu a pro ochranu reputace státu. Příkladem takového postupu může být jeho návrh v diskusi o opatřeních proti „politickým rejdům“ německého konzulátu v Praze, kdy schválil opatření navržená Švehlou a Klofáčem, ale doporučoval poskytnout o tom informace tisku a poslancům Národního shromáždění.⁴⁷⁸

Pád Kramářovy vlády způsobily výsledky obecních voleb uskutečněných v polovině června 1919. Jejich jasným vítězem se stala sociální demokracie. Toto postavení jí umožnilo požadovat změnu vlády, která měla nadále fungovat bez měšťáckých a zpátečnických stran, tj. bez národních demokratů a lidovců. Byla tedy ustavena vláda tzv. rudozelené koalice v jejímž čele stanul poprvé a naposled v období první republiky sociální demokrat. Do premiérského křesla delegovala strana Vlastimila Tusara. Habrman zůstal v křesle ministra školství a národní osvěty a Lev Winter si ponechal resort sociální péče. Poprvé a naposled zasedl za sociální demokracii do křesla ministra pozdější předseda strany Antonín Hampl, který převzal veřejné práce. Ač se to může zdát podivné, měla strana v nové vládě stejně početné zastoupení jako v té předchozí, až na místo předsedy vlády, které získala nově.⁴⁷⁹

Vláda ve své politice navázala na činnost vlády předchozí. Oproti ní však měla jednu nevýhodu. Zatímco se mohl Kramářův kabinet odvolávat na to, že působil v zakladatelském období státu, v případě Tusara a jeho ministrů už nebyla

⁴⁷⁶ Z protokolů schůzí první československé vlády 1918 – 1919 (ed. Machatková, Raisa – Malá, Irena), SÚA, Praha 1974, str. 42

⁴⁷⁷ Z protokolů schůzí první československé vlády 1918 – 1919 (ed. Machatková, Raisa – Malá, Irena), SÚA, Praha 1974, str. 50

⁴⁷⁸ Z protokolů schůzí první československé vlády 1918 – 1919 (ed. Machatková, Raisa – Malá, Irena), SÚA, Praha 1974, str. 93

⁴⁷⁹ Druhá vláda byla již jmenována podle platné prozatímní ústavy prezidentem. Národní shromáždění Republiky československé v prvním desíletí, vydalo Předsednictvo Poslanecké sněmovny a Předsednictvo Senátu, Praha 1928, str. 53

podobná námitka přijímána a to přesto, že kromě dotažení zakladatelských úkonů do konce musela vláda rudozelené koalice řešit řadu nových problémů. Mezi ně patřilo především vyjednávání s českými Němci, které nakonec sice nebylo úspěšné, ale přece jenom to byl oproti dřívějšímu určitý posun. Dále musela vláda razantně zasáhnout proti akci Andreje Hlinky, který se snažil proniknout na mírovou konferenci a jednat tam o postavení Slovenska. Ze zmíněných zakladatelských úkonů vláda pracovala na všech základních zákonech, které upravovaly fungování státu, z nichž nejdůležitějším byla pochopitelně ústavní listina, přijatá Národním shromážděním v únoru 1920.⁴⁸⁰ Stálým problémem byla zásobovací situace, která s sebou nesla značná sociální rizika.⁴⁸¹ Ta se projevovala především v podobě růstu levicového radikalismu.

Jedním z projevů tohoto radikalismu byla také snaha po jednotném vystupování dělníků. Členové Odborového sdružení československého navázaného na sociální demokracii se snažili často nevybíravými prostředky donutit ostatní dělníky ke vstupu do jejich centrály. Slibovali si od toho posílení svého vlivu při prosazování svých požadavků. Nejvíce se cítili ohroženi tímto tlakem členové Československé obce dělnické, která byla navázána na socialistickou stranu. V pozadí za tímto soupeřením lze pochopitelně nalézt dávné animozity mezi oběma skupinami dělníků, kteří se vzájemně považovali za rušitele dělnické jednoty. Ministři socialistické strany proti tomuto postupu protestovali ve vládě a když nebyly přijaty jejich návrhy na úpravu situace podali v prosinci 1919 demisi.⁴⁸² Vládní projekt hrozil krachem. V této situaci se vložil do jednání prezident, který demisi odmítl. Nakonec bylo nalezeno řešení v podobě

⁴⁸⁰ K zakladatelskému období československého státu neboli o období tzv. dlouhého československého roku 1919 (od vzniku státu do přijetí ústavy) publikoval zdařilou analýzu hlavních počínů politické reprezentace Hans Lemberg. Lemberg, Hans: Československo v roce 1. Výstavba státu, likvidace revoluce a alternativy roku 1919, in: Porozumění. Češi – Němci – východní Evropa 1848 – 1948. Sborník k počtě 65. narozenin Hanse Lemberga, NLN, Praha 2000, str. 21 – 44.

⁴⁸¹ Při projednávání zásobovací situace v září 1919 Habrman na jednání vlády proto důrazně doporučoval, aby byl schválený vyživovací plán zveřejněn, čímž se podle jeho názoru mělo zabránit „nesprávnému posuzování producentů i úřadů ze strany konzumentů.“ Z protokolů schůzí druhé československé vlády 1919 – 1920 (ed. Helešicová, Věra - Machatková, Raisa), SÚA, Praha 1984, str. 38

⁴⁸² Z protokolů schůzí druhé československé vlády 1919 – 1920 (ed. Helešicová, Věra - Machatková, Raisa), SÚA, Praha 1984, str. 50

kompromisu, když vznikly dělnické rozhodčí soudy.⁴⁸³ Každopádně tato aféra definitivně ukončila snahy o sjednocení stran, ve kterých se aktivně angažoval už v průběhu války Gustav Habrman.

Na jaře 1920 žily politické strany volební kampaní. Po již zmíněném přijetí ústavy bylo rozhodnuto uspořádat parlamentní volby. Těsně před jejich konáním ještě došlo k další vládní krizi. Sociální demokraté hlasovali proti návrhu agrárníků a jejich ministři se po tomto aktu rozhodli podat demisi. Vláda tak jen s velkými obtížemi dokončila své volební období. Přes tento konflikt se podařilo vůdcům stran dojednat povolební pokračování koalice. V případě sociálních demokratů visel nad jejich vládním angažmá pomyslný Damoklův meč. Ve straně existovala proti účasti ve vládě silná opozice hlavně z řad členů levice. Nakonec bylo dohodnuto, že sociálně demokratičtí ministři do vlády vstoupí prozatímně a o definitivním postoji strany rozhodne sjezd.⁴⁸⁴

Na konci května 1920 tak vznikla nová vláda sestavená na základě koalice vlády předchozí. Zastoupení sociální demokracie se rozrostlo, kromě předsedy vlády, kterým se stal opět Tusar, obsadila celkem sedm ministerských křesel. Habrman si podržel vládu nad resortem školství. Vláda prošla poměrně dramatickým hlasováním o důvěře, kterou nakonec dostala. Zástupci levice v sociální demokracii totiž požadovali na jednání poslaneckého klubu, aby byla povolena volnost hlasování.⁴⁸⁵ Tento návrh byl ale většinou odmítnut a levicoví

⁴⁸³ Ustavení dělnických rozhodčích soudů bylo provázeno dalšími požadavky socialistických ministrů. Vláda o nich jednala na svém zasedání 23. prosince 1919. Více Z protokolů schůzí druhé československé vlády 1919 – 1920 (ed. Helešicová, Věra - Machatková, Raisa), SÚA, Praha 1984, str. 53

⁴⁸⁴ Kárník, Zdeněk: České země v éře první republiky (1918–1938) I, Libri, Praha 2000, str. 128; Situaci ve straně a její poměr ve vládě glosoval i Rudolf Bechyně, který v časopise Zář uveřejnil článek s názvem Těžký úkol, kde mj. napsal: „Tak zvaní ‚nekompromisní socialisté‘, kteří všemu lépe rozumějí a nic nedovedou lépe udělat, představují si věc velmi prostě: nepůjde se do vlády, nýbrž do opozice, připraví se proletářský převrat, který přijde – ale ne hned. Zatím se ještě nechá vládnout buržoazie a reakce. Trvám, že bude velmi málo myslících socialistů, kteří by si doopravdy přáli, aby československá sociální demokracie šla do opozice po boku německo-nacionální buržoazie a maďarských Horthyovců. Bude málo skutečných sociálních demokratů, kteří by chtěli nutit českou, německou a maďarskou kapitalistickou třídu, českou, německou a maďarskou kapitalistickou reakci, aby utvořila vládu proti českému, německému a maďarskému proletariátu.“ AÚTGM, TGM – R, Strany, ka 407, složka sociální demokracie 1919 – 1922

⁴⁸⁵ Seznam levicových poslanců a senátorů sociální demokracie lze nalézt např. Cabada, Ladislav: Intelektuálové a idea komunismu v českých zemích 1900 – 1939, ISE, Praha 2000, str. 53

zástupci se v duchu stranické disciplíny podřídili a rozhodli se soustředit své síly na dobytí strany.⁴⁸⁶

Z výše uvedeného je jasné, že pozice Tusarovy druhé vlády nebyla nikterak silná a byla dále oslabována vnitrostranickým rozkladem sociální demokracie. Pro předlohy zákonů bylo stále obtížnější hledat parlamentní většinu. Vláda se proto snažila co nejdříve odeslat parlament na prázdniny a vládnout s pomocí Stálého výboru. Ke klidu doma nepřispívala ani mezinárodní situace. Německo se vzpamatovalo z následků Kappova puče a následných levicových stávek, Polsko z války se sovětským Ruskem, které na podporu svého úsilí rozvinulo velkou agitační kampaň. Ta zasáhla prostřednictvím českých komunistů a radikální levice sociální demokracie i Československo a jen dále vyostřila situaci. Vláda se snažila zlepšit situaci ve státě, pracovala na zlepšení zásobovací situace, v mezích svých možností jednala s různými dělnickými deputacemi.⁴⁸⁷ Veškeré její úsilí ale bylo marné a o jejím osudu rozhodl boj pravice proti marxistické levici v sociální demokracii. Po již zmíněné schůzce představitelů sociální demokracie s prezidentem v Hluboši podala Tusarova vláda demisi, čímž skončila éra vlád rudozelené koalice a ke slovu přišla úřednická vláda. Habrman pochopitelně také musel opustit svoje ministerské křeslo.

Již v listopadu 1920 začaly rozhovory o vytvoření nové řádné vlády, která by nahradila úřednický kabinet. Švehla jednal s BdL⁴⁸⁸ a německými sociálními demokraty a doufal, že se je podaří přitáhnout k projektu politického kabinetu. Tuto myšlenku se však nepodařilo dotáhnout do zdárného konce. České většinové strany zatím jakoby přešlapovaly. Čekalo se, co se vyvine ze situace uvnitř sociální demokracie, která byla nadmíru zaměstnána konsolidací své vnitřní

⁴⁸⁶ Tuto skutečnost poněkud škodolibě komentoval R. Bechyně: „Naši ‚leví‘ přišli prostě do parlamentu a již za týden poznali, že něco jiného je pracovat a za tu práci zodpovídati, a něco jiného že je spisovat manifesty podle cizích brožurek a svobodně kozačit na poradách, schůzích a táborech.“ AÚTGM, TGM – R, Strany, ka 407, složka sociální demokracie 1919 – 1922, Výstřižek z časopisu Zář z 19. 7. 1920 (Bechyněho radost byla ale předčasná.)

⁴⁸⁷ O zásobovací situaci jednala vláda téměř na každém svém zasedání. Pro srovnání Z protokolů schůzí třetí československé vlády 1920 (ed. Malá, Irena), SÚA, Praha 1982

⁴⁸⁸ Bund der Landwirte – Svaz německých zemědělců, jakási obdoba agrární strany v stranickém systému českých Němců.

situace. Nakonec se údajně Pětka⁴⁸⁹ rozhodla pro vypsání nových voleb.⁴⁹⁰ Tuto věc měl na Capri, kde se nemocný prezident zotavoval, probrat s Masarykem Gustav Habrman, který byl vyslán, aby sondoval situaci.⁴⁹¹ Prezident, ale odmítl rozpustit parlament s odůvodněním, že by příliš moci získali díky předpokládanému dobrému výsledku komunisté a klerikálové a to si pochopitelně Masaryk nepřál. Habrman pak po svém příjezdu v Praze vyřizoval prezidentovy názory a působil proti plánovanému odjezdu Pětky na Capri.⁴⁹² Vzhledem k dané situaci tedy pokračovala jednání, zpočátku to vypadalo na dohodu o nové politické vládě se Švehlou v čele. Po jeho onemocnění, což snad byla jen vhodná záminka, která kryla jeho nechuť stát se za nejisté situace premiérem, byl novým ministerským předsedou nakonec jmenován Edvard Beneš. Antonín Klimek uvádí, že možným cílem Benešova jmenování bylo poukázat na jeho malé schopnosti řídit domácí politiku a tím ukončit úvahy o jeho možném nástupnictví na prezidentský post.⁴⁹³

Nová vláda měla mít status tzv. poloúřednického kabinetu. Neměla být příliš silná, protože měla být povolným nástrojem Pětky.⁴⁹⁴ To, že se její členové práce ve vládě přímo neúčastnili vzbudilo překvapení.⁴⁹⁵ Ze stran účastnících se

⁴⁸⁹ Existence tohoto mimoústavního orgánu „vyplynula z požadavků dne, z potřeby kompromisu: část parlamentu blokovali zástupci stran, jimž negativní vztah k státu a jeho institucím předurčovaly nacionální nebo internacionální programy a ideologie. Bez – jakkoli neformální – instituce typu Pětky by byly ústavní krize v soudobém československém politickém životě na denním pořádku.“ Noha, Jiří: Socialismus jest práce. Život Rudolfa Bechyně 1881-1948, rigor, práce, FF UK, Praha 2006, str. 35

⁴⁹⁰ Miller, Daniel: Antonín Švehla. Mistr politických kompromisů, Argo, Praha 2001, str. 100

⁴⁹¹ Masarykova nemoc tehdy československé politiky dost vyděsila, protože otvírala otázku jeho nástupnictví. V této problematické době by byl boj o prezidentské křeslo jistě jen málo vítaným. Zajímavé je, jak by se k problému postavil Habrman, který byl vázán slibem, který Masarykovi učinil v lednu 1919. Tehdy jej a některé další představitele české politiky novopečený prezident pozval a požádal je o složení slibu, že budou podporovat v případné prezidentské volby Beneše, což mu přítomní slíbili. (k tomu Peroutka, Ferdinand: Budování státu, díl III-IV., cit. dílo, str. 82)

⁴⁹² Šetřilová, Jana: Alois Rašín. Dramatický život českého politika, Argo, Praha 1997, str. 150

⁴⁹³ Klimek, Antonín: Boj o Hrad I. Hrad a Pětka, Panevropa, Praha 1996, str. 190

⁴⁹⁴ K fungování Pětky např. Heumos, Peter: Strukturální prvky první Československé republiky. Politicko-společenský systém, intermediární organizace a problém stability, in: Soudobé dějiny č. 2 – 3/1995, str. 157 - 168

⁴⁹⁵ „Velkým překvapením pro veřejnost bylo to, že do vlády nevstoupili všichni členové Pětky a že se Švehla nestal jejím předsedou. Situace se však zdála ještě nejistá a nebylo jasné, jestli už přišel čas pro parlamentní vládu. Beneš totiž nastoupil v době, kdy ještě nebyla plně dobudována správní struktura státu a bylo ještě potřeba zavést některá opatření, která nebyla pro politické strany příjemná.“ Růžička, Jiří: Benešova vláda 1921 – 1922, diplomová práce FF UK, Praha 1994, str. II

činnosti Pětky vládu silně obsadili jen lidovci, ostatní strany do ní vyslaly vyzkoušené ministry a straníky, ale ne úplnou vedoucí špičku.⁴⁹⁶ Vládu obsadila i sociální demokracie, která už se „vzpamatovala z nejhoršího otřesu a rámec pouhé parlamentní podpory úřednické vlády jí začínal být těsný.“⁴⁹⁷ Gustav Habrman byl delegován jako ministr sociální péče. Zpočátku se uvažovalo o jeho opětném jmenování do resortu školství, ale tento návrh vzbudil velkou nevoli u lidovců, kteří měli stále ještě v živé paměti jeho protikatolické tažení.⁴⁹⁸

Jak již bylo naznačeno měla Pětka silnou tendenci zasahovat do politiky vlády. Beneš se ale ukázal oproti Černému jako méně povolný premiér a poručníkování se bránil. Požadoval, aby o politice státu rozhodovala ministerská rada a direktivy Pětky nebyly pro jeho kabinet zavazující. V tom ho podporovali i někteří ministři, kteří zásahy Pětky také nelibě nesli. V první řadě mezi ně patřil Gustav Habrman spolu s Bohumilem Vrbenským.⁴⁹⁹

V každodenní politice vláda plynule navazovala na působení předchozího kabinetu a v určitém ohledu lze konstatovat, že dokončila konsolidační období státu. Přes různé excesy, se během jejího působení se přece jen vnitropolitická situace pozvolna uklidňovala. Do činnosti kabinetu silně zasáhly mezinárodní události. Po pokusu Karla Habsburského o restauraci své vlády v Maďarsku, musela vláda přistoupit k rázným opatřením v podobě částečné mobilizace.

Do debaty o řešení maďarské krize vstoupil aktivně i Habrman. Plně v duchu svého opatrného přístupu k problémům a možná i vzhledem k zkušenostem z událostí z minulého roku doporučoval, přestože „není pochyb o naprosto státním, ba nadšeném smýšlení dělnictva, aby státní správě byla poskytnuta na podkladě platných zákonů veškerá pravomoc, aby mohla energicky

⁴⁹⁶ Klimek dokonce píše o tom, že strany vyslaly do vládních funkcí „členy své druhé garnitury, včetně mužů (B. Vrbenský, G. Habrman, V. Šrobár), kteří se ve vládních funkcích už tak či onak valně neosvědčili.“ Klimek, Antonín: *Boj o Hrad I. Hrad a Pětka*, Panevropa, Praha 1996, str. 190; Tento silný odsudek podle mého soudu pramení z toho, že Klimek čerpal převážně z pramenů, které vycházely z okolí prezidenta Masaryka, který neměl o Habrmanových schopnostech valného mínění. Habrman jistě nebyl žádným přílišným odborníkem, ale je třeba se ptát kolik ministrů takovou odbornost skutečně mělo.

⁴⁹⁷ Noha, Jiří: *Socialismus jest práce. Život Rudolfa Bechyně 1881-1948*, rigor, práce, FF UK, Praha 2006, str. 37

⁴⁹⁸ Peroutka, Ferdinand: *Budování státu*, díl III - IV., cit. dílo, str. 622

⁴⁹⁹ Růžička, Jiří: *Benešova vláda 1921 – 1922*, diplomová práce FF UK, Praha 1994, str. 11

vystoupiti proti každému porušení klidu a pořádku.“⁵⁰⁰ Dále jako ministr sociální péče navrhl vládě opatření, která měla zabránit propouštění branců povolanych v době mobilizace do činné služby.⁵⁰¹

Vojenská opatření silně zasáhla do hospodaření státu a zbrzdila snahy o zlepšení jeho hospodářské situace. Světová ekonomika se totiž potýkala v té době s následky přeorientování se na mírové trhy a to přinášelo řadu problémů, hlavně Československu, jehož hospodářství se navíc jen pomalu vyrovnávalo s rozpadem trhů bývalé monarchie. Habrman apeloval jako ministr resortu, v jehož dikci byla péče o postižené krizí, na ostatní kolegy na rychlé řešení vzniklých problémů. Vláda měla podle něj přistoupit k úpravám cel a tarifů, aby podpořila hospodářství a motivovala zaměstnavatele k udržení mzdové hladiny.⁵⁰² Propad výroby a následná nezaměstnanost, využívaná levicovými radikály, podněcovala postižené k manifestačním vystoupením. Dělníci zasažení snižováním mezd pak vstupovali do stávek. Vláda, často zosobněná právě Habrmanem, zasahovala do jednání mezi zaměstnanci a zaměstnavateli jako zprostředkovatel. Ne vždy bylo její snažení úspěšné a mohlo se dokonce obrátit proti ní. Např. v květnu 1922 byl dohodnutý kompromis mezi zaměstnavateli a zástupci dělníků při hlasování dělníky odmítnut a vláda označena za autorku tohoto návrhu, což vyvolalo silné stávkové hnutí namířené proti ní.⁵⁰³

Během roku 1922 začalo být stále jasné, že Beneš nemůže současně funkci premiéra a ministra zahraničí zastávat. Jeho diplomatické povinnosti jej často odváděly ze země a vláda potřebovala, aby byl premiér přítomen na jejích zasedáních. Masaryk zprvu uvažoval o jmenování Přemysla Šámala předsedou vlády. Tato jeho myšlenka však narazila na odpor socialistických ministrů. Ti šéfa Kanceláře prezidenta republiky často kritizovali. Habrman se měl údajně v rozhovoru s vedoucím politické sekce Kanceláře Josefem Schieszlem vyjádřit

⁵⁰⁰ NA, PMR, ka 4046, Zápis z jednání vlády 23. 10. 1921; Je vidět, že Habrman si už nedělal o dělnictvu žádné iluze a jeho revoluční zápal, který jsme u něj v mládí mohli pozorovat, už byl nenávratně pryč.

⁵⁰¹ NA, PMR, ka 4046, Zápis z jednání vlády 27. 10. 1921

⁵⁰² Z protokolů schůzí 5. československé vlády (Benešovy) 1921 – 1922 (ed. Malá, Irena), SÚA, Praha 1989, str. 90

⁵⁰³ Z protokolů schůzí 5. československé vlády (Benešovy) 1921 – 1922 (ed. Malá, Irena), SÚA, Praha 1989, str.157

v tom smyslu, že Šámal prezidenta falešně informuje a že udělal z Kanceláře úřad, který si osobuje více moci, než mu přísluší.⁵⁰⁴ Šámalova kandidatura tedy padla. Nakonec se ale přece jenom dospělo ke kompromisu. Bylo dohodnuto, že poloúřednickou vládu vystřídá kabinet parlamentní v jehož řadách zasednou všichni představitelé Pětky. Premiérem byl pak po dohodě politických stran jmenován Antonín Švehla, což nebyla volba nijak nečekaná. Habrman si udržel i v nové vládě svoje ministerské křeslo a nadále působil v resortu sociální péče. Spolu s ním zasedli ve vládě tři další sociální demokraté, přičemž zástupce strany v Pětce Rudolf Bechyně získal bývalý Habrmanův resort školství.

Vláda se musela během svého působení vyrovnat s řadou problémů. Největším z nich byla patrně vrcholící hospodářská krize, která Československo naplno zasáhla na přelomu let 1922 – 1923. Vzhledem ke klesajícím mzdám pokračovalo stávkové hnutí dělnictva, které ještě dále oslabovalo ekonomiku státu. Habrman ve vládě v souladu se svojí dřívější politikou prosazoval kroky vedoucí k zlepšení životní situace postižených. Snažil se především o udržení platných zákonných norem, kdy stát poskytoval nezaměstnaným různé dávky. Přitom ale ostatní ministry ujišťoval, že tento stav je dočasný, že bude brzy možné přistoupit k realizaci tzv. gentského systému, protože přípravy k jeho zavedení zdárně pokračují.⁵⁰⁵

Aby nebylo problémů dost, postihly vládu dvě personální ztráty. První byla dočasná, ta druhá, bohužel, definitivní. Na počátku ledna 1923 byl spáchán atentát na ministra financí Aloise Rašína, který se netěšil u obyvatel přílišné popularitě díky své tvrdé deflační politice. Přesto atentát na něj nikdo nečekal. Habrman požadoval v rozhovoru s Schieszlem, aby byla učiněna veškerá potřebná bezpečnostní opatření, přičemž o sobě tvrdil, „že již vyšel z revolučního snění.“⁵⁰⁶ Pod vlivem této smutné události bylo posléze konečně zahájeno jednání o přijetí zákona na ochranu republiky, v němž se Habrman aktivně angažoval jako člen

⁵⁰⁴ Klimek, Antonín: Boj o Hrad I. Hrad a Pětka, Panevropa, Praha 1996, str. 81

⁵⁰⁵ Z protokolů schůzí 6. československé vlády (1. Švehlovy) 1921 – 1922 (ed. Helešicová, Věra - Machatková, Raisa), SÚA, Praha 1992, str. 50-51

⁵⁰⁶ Šetřilová, Jana: Alois Rašín. Dramatický život českého politika, Argo, Praha 1997, str. 126

přípravného výboru.⁵⁰⁷ S druhou, byť dočasnou ztrátou v podobě nemoci ministerského předsedy Švehly, se vláda vyrovnala tím způsobem, že vedení vlády přejal jako předsedův náměstek právě ministr Habrman. Zpočátku situace nebyla nijak kritická, protože přes své problémy zřejmě Švehla dál do řízení země zasahoval. Problém nastal v okamžiku, kdy na konci února 1923 odjel na zotavenou na Sicílii. Panovaly opodstatněné obavy, že Habrman, který přece jenom nebyl tak respektovaným a protřelým politikem jako Švehla, nebude schopen jednotlivé ministry efektivně uřídít. Situace se řešila tak, že Habrman vládě formálně předsedal, ale řadu premiérských povinností vykonával ministr obrany František Udržal, který byl všeobecně považován za Švehlova nástupce.⁵⁰⁸

Habrman se během svého ministerského působení zaměřil hlavně na přijetí zákona o sociálním pojištění. Znatelný byl jeho pomalý ústup z vrcholové politiky. Na přelomu let 1924 až 1925 bylo definitivně rozhodnuto, že opustí ministerské křeslo. Na toto rozhodnutí mělo vliv několik faktorů. Oficiálně bylo oznámeno, že odchází ze zdravotních důvodů. Toto tvrzení nebylo patrně úplně nepravdivé, protože o svých zdravotních problémech se Habrman zmiňuje v dopise rodinnému příteli Ludku Pikovi.⁵⁰⁹ S ohledem na pracovní vytížení by to jistě nebylo nic zvláštního.

Oficiální důvod, ať už jakkoli podložený reálnými Habrmanovými zdravotními potížemi, ale patrně nehrál při rozhodování hlavní úlohu. Na XIV. sjezdu sociální demokracie, který se konal v dubnu 1924 v Ostravě, byla totiž provedena generační výměna ve vedení strany. Sociální demokracie, chtěla-li vylepšit svou pozici před volbami, nemohla dělat nic jiného, než sáhnout ke změnám, personálním nevyjímaje. „Stará garda zasloužilých předáků – Habrman, Soukup ad.- už nebyla přínosem.“⁵¹⁰ Na sjezdu ovládlo stranu nové vedení složené z tria Hampl – Meissner – Bechyně. Tito politici si uvědomovali, že

⁵⁰⁷ Vykoupil, Libor: Jiří Stříbrný. Portrét politika, Matice moravská, Brno 2003, str. 101

⁵⁰⁸ Klimek, Antonín: Boj o Hrad I. Hrad a Pětka, Panevropa, Praha 1996, str. 282; Miller uvádí, že posléze byl novým místopředsedou vlády jmenován ministr vnitra Jan Malypetr. Tuto informaci se mi ale nepodařilo nikde ověřit. Miller, Daniel: Antonín Švehla. Mistr politických kompromisů, Argo, Praha 2001, str. 150

⁵⁰⁹ Podle dopisu v pozůstalosti Ludka Pika můžeme soudit, že Habrman trpěl cukrovkou a srdeční slabostí. Archiv města Plzně, Pozůstalost L. Pika, karton 276.

⁵¹⁰ Noha, Jiří, Socialismus jest práce, cit. dílo, str. 40

k obnovení vlivu sociální demokracie mezi dělnictvem a k následnému volebnímu vítězství je nezbytně nutné si opět vybudovat vliv mezi pracujícími. Přistoupilo se tedy k „uklizení“ některých starších politiků diskreditovaných účastí ve vládě a při bojích proti levici, jejichž byl Habrman zářným příkladem, na méně významné politické pozice, kde by přece jenom jejich přítomnost tolik nedráždila potenciální voliče.⁵¹¹

Ministrem školství

Před Habrmanem jakožto ministrem nově vzniklého státu stály velké úkoly. Ihned poté, co se ujal svého úřadu, vydal výnos určený učitelům všech stupňů škol, který vyšel později ve věstníku ministerstva pod názvem „O svobodě školy a učitelstva“.⁵¹² Považuji za zajímavé se nad ním pozastavit, protože poodhaluje představy, se kterými Habrman do úřadu vstupoval. Novopečený ministr v něm vybízí učitele, aby vedli své svěřence v duchu republikánských zásad. „Bylo by nenahraditelnou ztrátou, kdyby našeho politického osvobození nebylo výchovatelsky využito. Budiž vykořeněn jed, který nalévala do duše české mládeže bývalá vídeňská a maďarská správa.“⁵¹³ Dále nabádá učitele, aby se snažili, co nejrychleji zavést opět ve školách pořádek. Ve školství měl být zaveden normální provoz do té doby narušovaný válkou a událostmi souvisejícími se vznikem republiky.⁵¹⁴ Součástí provolání je i pasáž, která se věnuje náboženským a politickým poměrům ve školství. Habrman se dožaduje, aby bylo respektováno právo na svobodu náboženského vyznání a politického přesvědčení, přičemž říká: „vykládána buďte nařízení dosavadní hledisky našich dní, nikoli

⁵¹¹ Celkem výstižně byt' dobově podmíněnou rétorikou vystihl situaci v roce 1924 Milan Krýdl, „Sociální demokracie se dostává nástupem buržoazní ofenzivy do zjevného dvojího tlaku. Čím otevřeněji se podřizovala buržoazní ideologii, tím silněji se vytvářely předpoklady rozchodu dělníků s jejími vůdci. Rub stejné mince spočíval v tom, že čím více byl oslabován její masový vliv, tím menší význam měla pro buržoazii.“ Krýdl, Milan: Sociální demokracie a boj za sociální pojištění v druhé polovině dvacátých let, rigor. Práce, FF UK, Praha 1981

⁵¹² Věstník ministerstva školství a národní osvěty, roč. 1, 1918-1919, str. 8

⁵¹³ Věstník ministerstva školství a národní osvěty, roč. 1, 1918-1919, str. 8

⁵¹⁴ „Školy a učitelé buďte co nejrychleji vráceni svému povolání – škola dítkám, učitel vyučování a výchově. Libovolné prázdniny z malicherných často důvodů jsou nepřipustny. Každé porušení pravidelného vyučování buď nadřízeným školním úřadům oznámeno a vysvětleno.“ Věstník ministerstva školství a národní osvěty, roč. 1, 1918-1919, str. 8

oněmi, ze kterých se národ osvobodil.“⁵¹⁵ V souvislosti se změněnými poměry je ve výnosu zmíněna i potřeba nových učebních pomůcek a pedagogických přístupů. Na závěr vytyčuje Habrman jako cíl snažení všech školských institucí vybudování demokratického školství. „Zdravá výchova demokratického občana bude tu cílem. [...] Pracujme všichni s nadšením a pílí, aby se stalo skutkem heslo národního obrození ‚Osvětou k svobodě‘.“⁵¹⁶

Jedním z prvních Habrmanových úkolů a bezesporu asi tím nejdůležitějším bylo vybudování samotného ministerstva, bez kterého by správa resortu, kde se mnohé čekalo, nebyla možná.⁵¹⁷ Chtíc nechtíc museli nakonec Habrmanovi spolupracovníci, přes všechny vzletné proklamace o odrakouštění, navazovat na činnost bývalého předlitavského Ministerstva kultu a vyučování.⁵¹⁸ Problematické bylo především nalezení dostatečného množství vzdělaných odborníků, kteří by byli schopni celý resort řídit a směřovat. Nutno dodat, že Habrman při jejich přijímání v některých případech na úkor jejich odbornosti posuzoval hlavně jejich stranickou orientaci.⁵¹⁹ Organizace úřadu ale nakonec: „byla v krátké době v celku provedena, k práci byli povoláni jednak úředníci z kruhů úřednictva právníckého, jednak z kruhů školských.“⁵²⁰ Tím, že se jednotlivé posty podařilo obsadit, ale ještě nebylo vyhráno.

⁵¹⁵ Věstník ministerstva školství a národní osvěty, roč. 1, 1918-1919, str. 8

⁵¹⁶ Věstník ministerstva školství a národní osvěty, roč. 1, 1918-1919, str. 8

⁵¹⁷ Očekávání byla pravidelně obsažena i v každém programovém prohlášení vlády. V prohlášení 1. Tusařovy vlády se např. uvádělo: „V oboru osvěty bude vláda pečovat o vývoj našeho školství a národní kultury v duchu pokroku a demokracie v pravdě republikánské. Řešení všech životních otázek doby přítomné i příští usnadněno i umožněno bude vybudováním všech složek výchovy a vzdělání národa. Vláda jest si vědoma, že náklad v tomto směru státem poskytnutý ponese nejkojnější zúročení a plodné požehnání.“ Národní shromáždění Republiky československé v prvním desetiletí, vydalo Předsednictvo Poslanecké sněmovny a Předsednictvo Senátu, Praha 1928, str. 57

⁵¹⁸ První Ministerstvo kultu a vyučování vzniklo už v roce 1848 transformací z Studienhofkommission. Tento úřad byl však v roce 1860 zrušen a znovu obnoven pak byl v roce 1867.

⁵¹⁹ Ostatně podobné poměry byly v období běžnou praxí. Strany považovaly určitá ministerstva za svoje domény a podle toho k nim přistupovaly. V MŠANO byl díky své politické angažovanosti např. přijat Habrmanův osobní tajemník Josef Kepl. Krčmář, Jan: Paměti díl II. a III. (ed. Čechurová, Jana – Kuklík, Jan), Praha – Pelhřimov 2007, str. 144; Podobnou vzpomínku o stranickém mustrování jednotlivých institucí, byť nesouvisející přímo s budováním ministerstva, zanechal Krčmář ze své návštěvy v Akademii umění: „Za všech československých ministrů školství navštívil do té doby Akademii jen Habrman a ten se prý zajímal jen o to, kolik je sociálních demokratů v profesorském sboru a mezi posluchači.“, cit. dílo, str. 160

⁵²⁰ NA, MŠ – P, sign. 2IA1, ka 268, Přehled činnosti státní správy za prva tři léta trvání republiky

Bylo třeba rozběhnout normální fungování ministerstva, které muselo začít fungovat jako úřad se vším, co je s tím spojeno. Byly určeny kompetence samotného ministerstva a posléze i jednotlivých oddělení. Pro jednotlivé odbory bylo také třeba najít vhodné budovy. Dále bylo třeba určit, jak bude probíhat vyřizování jednotlivých žádostí, byl sestaven kancelářský řád, určeny úřední hodiny atd. Při tvorbě všech těchto pravidel se čerpalo, jak již bylo zmíněno, hlavně ze vzoru bývalého vídeňského ministerstva. Vše pochopitelně neprobíhalo hladce. Ministr Habrman nabádal v polovině února 1919 své úředníky: „Na cestě po Moravě a Slovensku stalo se, že byl jsem dotazován na některá nařízení zdejšího ministerstva o věcech rázu politického, o kterých jsem ničeho nevěděl. Byly mi ukázány také doklady s podpisy jednotlivých pánů úředníků. Žádám, aby záležitosti takové nebyly vyřizovány bez mého souhlasu.“⁵²¹

Další problémy byly odrazem celkové situace ve státě. V českých zemích vše probíhalo celkem poklidně, jednotlivé instituce kontinuálně fungovaly, jak dokládají i dokumenty z dané doby: „Kromě několika změn osobních, v převratu provedených, nebylo úřadování nijak porušeno ba ani přerušeno, takže ministerstvo školství počalo za 14 dní po převratu vésti hned správu v okruhu působnosti.“⁵²² Mnohem horší byla situace na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Na území bývalých Uher totiž nefungovala zemská školská samospráva, ale řízení školství bylo centrálně řízeno z Budapešti. Zároveň hned po vzniku republiky celá řada úředníků opustila své úřady a odešla do Maďarska. V kombinaci s obecnou situací na Slovensku a Podkarpatské Rusi bylo jasné, že se školství v těchto zemích ocitlo ve vážných potížích.

Situaci v jednotlivých zemích i na ministerstvu samotném se ale postupně dařilo konsolidovat. Nemalou zásluhu na tom měl státní tajemník, kterým byl jmenován prof. František Drtina.⁵²³ Ten u příležitosti nového školního roku

⁵²¹ NA, MŠ – P, sign. 2IA, ka 263, Oběžník ministra z 14. 2. 1919

⁵²² NA, MŠ – P, sign. 2IA1, ka 268, Přehled činnosti státní správy za prvá tři léta trvání republiky

⁵²³ „Prof. Drtina byl nejen předním znalcem zahraničních školských systémů (s bohatými osobními zkušenostmi a styky), ale jako profesor pedagogiky na pražské univerzitě také významným propagátorem moderních změn v oblasti školství. Mimořádně důležité a jak se ukázalo i významné bylo, že prof. Drtina byl jako aktivní funkcionář řady odborných společností a spolků sdružujících učitele i důkladným znalcem českého ‚pedagogického terénu‘.“Morkes, František: Kapitoly o

1919/1920 napsal úředníkům ministerstva: „Činnost našeho úřadu v uplynulém období vedena byla spíše okamžitou potřebou než pevným plánem a má proto ráz nesoustavnosti a vyvolává nestejnou měrnost v jednotlivých druzích škol. Je proto třeba, aby všechny odbory uložily si pro nastávající práci v novém školním roce přesně vytyčený plán činnosti.“⁵²⁴ V průběhu uvedeného roku se skutečně podařilo dokončit výstavbu ministerstva. Nakonec byly jeho úkoly rozděleny mezi devět odborů a presidium, v jehož čele stál JUDr. Osvald Janota.⁵²⁵

První odbor měl ve své kompetenci záležitosti obecného školství. V českých zemích byla školská správa převzata v podobě jakou měla před rokem 1918. Problémy, které se řešily souvisely především s důsledky války. Řadu budov zabraných armádou bylo třeba vyreklamovat zpět, bylo třeba apelovat na dodržování školní docházky nebo se řešily potíže s přidělováním učitelů. Zároveň bylo také nutné opatřit nové učebnice, které by odpovídaly novým státoprávním poměrům. Postupně došlo i k reformě školních osnov. Nově byla zavedena jako předmět občanská nauka, která měla připravovat děti k budoucí roli občana československého státu. Dále se ministerstvo snažilo posílit znalosti a dovednosti žáků v oblasti „odborné a technické“, což mělo vést „k usnadnění zápasu o život a existence všem vrstvám obyvatelstva, zejména dělnictvu, rolnictvu a živnostnictvu.“⁵²⁶ V obecných školách pak byly jako povinný předmět zavedeny ruční práce.

Obrovským břemenem pro ministerstvo bylo řešení situace školství na Slovensku, kde byly poměry obecně velmi neutěšené. Přes část území přešly vojenské jednotky Maďarska i Československa a trvalo relativně dlouho, než se situace normalizovala. Na Slovensku a Podkarpatské Rusi existovala před rokem

školství, o ministerstvu a jeho představitelích (období let 1848-2001), Pedagogické muzeum J. A. Komenského, Praha 2002, str. 28

⁵²⁴ NA, MŠ – P, sign. 2IA, ka 263, Oběžník státního tajemníka prof. Drtiny 23. 9. 1919

⁵²⁵ V průběhu doby docházelo k různým změnám a vnitřní fungování ministerstva se pochopitelně měnilo. Zde uvedené údaje popisují stav v roce 1920, kdy Habrman svoje ministerské působení v tomto resortu skončil. Při popisu kompetencí jednotlivých oddělení vycházím z Přehledu agendy Ministerstva školství a národní osvěty, NA, MŠ – P, sign. 2IA1, ka 268. Pro vývoj kompetencí jednotlivých oddělení lze srovnat Rozvrh agendy v Ministerstvu školství a národní osvěty, NA, MŠ – P, sign. 2IA, ka 263.

⁵²⁶ Habrman, Gustav: Z mého života, cit. dílo, str. 311.

1918 síť škol, ale ty byly maďarské.⁵²⁷ Po vzniku republiky maďarští učitelé odcházeli a kvalifikovaných slovenských bylo velmi málo. Museli tedy vypomáhat Češi, kteří sem byli povinně prikazováni. Problémem také byl vliv církve, který byl mnohem silnější než v Čechách a kterého se kněží nechtěli vzdát. Přes uvedené potíže bylo založena po vzniku Československa školství ve východních zemích republiky rozsáhle reorganizováno, vznikla celá řada nových škol, převážně se slovenským vyučovacím jazykem.⁵²⁸

O situaci na Slovensku se zajímal i ministr Gustav Habrman, který tam podnikl několik inspekčních cest. Později k tomu poznamenal: „Na Slovensku nebylo vůbec škol národních, ani středních, ani vysokých s vyučovacím jazykem slovenským. Od prvního počátku budování svobodné školy republikou bylo ustaveno, aby, pokud jest to proveditelné, vyučování všech dětí dělo se v jazyce mateřském. [...] Na Slovensku bylo vybudováno pro slovenské děti školství s vyučovacím jazykem slovenským, pro maďarské s maďarským, pro německé s německým a pro rusínské s rusínským. Dnes ve více než 3000 obecných a občanských školách na Slovensku vyučuje se jazykem slovenským; v ostatku, v něco přes 800 školách obecných a občanských, vyučuje se v jazyce maďarském, německém a rusínském.“⁵²⁹

Pod první odbor ministerstva spadala také problematika menšinového školství. S ohledem na zkušenosti z druhé poloviny 19. století bylo jasné, že se jedná o agendu mimořádně výbušnou, která bude díky multietnickému charakteru nového státu i nadále vyvolávat spory mezi jednotlivými národnostmi.⁵³⁰ Problém měl být nakonec vyřešen přijetím zákona o menšinovém školství v roce 1919, který převáděl péči o tyto školy na stát. Československá politická reprezentace si od toho slibovala odstranění sporů, které v dobách Rakouska často paralyzovaly

⁵²⁷ Podle materiálů MŠANO údajně neexistovala na Slovensku před rokem 1918 jediná čistě slovenská škola. NA, MŠ – P, sign. 2IA1, ka 268, Přehled činnosti státní správy za první tři léta trvání republiky

⁵²⁸ V roce 1920 bylo na Slovensku a Podkarpatské Rusi 2716 obecných škol slovenských, 752 maďarských, 118 německých, 94 rusínských a několik dalších smíšených. NA, MŠ – P, sign. 2IA1, ka 268, Přehled činnosti státní správy za první tři léta trvání republiky

⁵²⁹ Habrman, Gustav: Z mého života, cit. dílo, str. 312.

⁵³⁰ Československo se zároveň ustanoveními mírových smluv přihlásilo k povinnosti zajistit menšinám vzdělání v rodném jazyce, což se dělo běžně fungujícími školami. Referát menšinového školství se zabýval menšinovými školami, které byly definovány zákonem o menšinovém školství.

celou politickou scénu.⁵³¹ V pozadí za tímto veřejně proklamovaným cílem však stála snaha o úpravu nepoměru mezi počtem obyvatelstva jednotlivých národností a počtem národních škol.⁵³² Čeští Němci se proti zákonu ostře vystoupili a brali jej jako útok na svou kulturu. „Argument českých školských politiků, že zákon má sloužit k vyrovnaní historickým vývojem německému školství nakloněné školské sítě českých a německých škol, že není namířen proti německému školství v ČSR nebyl vyslyšen. Sudetoněmečtí učitelé i politikové neakceptovali názor, že při klesajícím počtu německých dětí daným poválečnou situací ČSR není adekvátní udržovat školskou síť německých škol na předválečné úrovni.“⁵³³

Podle zákona měly na menšinovou obecnou školu nárok všechny komunity, kde po dobu tří let žilo minimálně 40 dětí školou povinných jiné národnosti než byla národnost dětí navštěvujících většinovou školu.⁵³⁴ Nárok na příspěvek na školu měšťanskou pak měla místa, kde dětí bylo minimálně 90.⁵³⁵ Zákon pak dával veškeré pravomoci ve věci zřizování a rušení škol předsedovi Zemské školní rady. „Přestože by mohl pozorovatel při sledování sudetoněmecké diskuse ohledně školské otázky, především zavírání a rušení škol na základě menšinového zákona, získat dojem, že německé školy byly rušeny ve vysokém počtu od ‚zeleného stolu‘ předsedou Zemské školní rady Metelkou, nebylo tomu

⁵³¹ „Účelem těchto zákonů bylo především usnadnit zřizování škol pro národní menšiny v obcích národně smíšených a vyloučení tím úporné boje o každou takovou školu, jichž jsme byli svědky za dob rakouských.“ NA, MŠ – P, sign. 2IA1, ka 268, Přehled práce vykonané v MŠANO za prvé pětiletí ČSR

⁵³² K poměrům Čechů žijících mezi Němci v pohraničí podrobněji Čechurová, Jana: Menšina v menšině – „Péče“ o Čechy v pohraničí, in: Národnosti menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě, Slezské zemské muzeum v Opavě, Opava 1999, str. 143 – 151; k poměrům německé menšiny v ČSR existuje velké množství literatury např. Kural, Václav: Konflikt místo společenství?, Češi a Němci v československém státě (1918 – 1938), Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1993

⁵³³ Kasper, Tomáš: Školsko-politická diskuse v Československu v letech 1918-1933, in: Češi, Němci, Židé v mnohonárodnostním Československu. Pohledy na školství a vědu, TUL, Liberec 2006, str. 36

⁵³⁴ V roce 1921 spravovalo MŠANO celkem 702 menšinových škol. NA, MŠ – P, sign. 2IA1, ka 268, Přehled činnosti státní správy za prvá tři léta trvání republiky

⁵³⁵ Kasper, Tomáš: Školsko-politická diskuse v Československu v letech 1918-1933, cit. dílo, str. 37

tak.⁵³⁶ Na druhou stranu je jasné, že díky tomuto zákonu mohly vznikat především české menšinové školy v německých oblastech.⁵³⁷

Máme-li celou problematiku shrnout, je třeba říct, že „některé případy rušení paralelních tříd či zavírání německých škol byly jistě přinejmenším sporné a byly hnány českým nacionalismem a touhou „Němcům ukázat“, když „nyní máme vlastní stát“. Nelze ale souhlasit ani s německým stanoviskem, které vidělo v menšinovém zákoně příklad českého šovinismu, protože zákon neměl likvidovat vyspělou německou školskou síť, nýbrž ji měl optimalizovat a racionalizovat.“⁵³⁸

Druhý odbor ministerstva školství a národní osvěty měl ve své kompetenci správu středního školství, kde byla situace v mnoha ohledech obdobná jako ve školství obecném. Změny v tomto oboru se týkaly především rušení nadbytečných škol. Jelikož se jednalo většinou o školy německé, vyvolávalo to u německých občanů velké vlny nevole.⁵³⁹ Ministerstvo se snažilo svůj postup obhajovat: „Tyto redukce byly pouze částečnou nápravou dřívějšího nepoměru počtu německých škol středních k počtu obyvatelstva.“⁵⁴⁰ Většinou se mu ale nedostalo kladné odezvy.⁵⁴¹ Dále došlo k některým změnám, které měly zpřístupnit praktické vzdělání na úkor klasického. V rámci těchto úprav došlo např. k přeměně cca 20 gymnázií na reálná gymnázia.

⁵³⁶ Kasper, Tomáš: Školsko-politická diskuse v Československu v letech 1918-1933, cit. dílo, str. 36

⁵³⁷ V letech 1919-1920 vzniklo v Čechách 345, na Moravě 110 a ve Slezsku 7 nových českých škol. Výroční zpráva dále uvádí o dětech navštěvujících tyto školy: „Možno říci, že skorem všech těchto 35 532 dětí bylo zachráněno před odnárodněním, neboť soukromé školy Ústřední Matice školské pokud působily v jazykově smíšeném území, daleko nedostačovaly.“ Je tedy dost zřetelné, že duch boje o školy z myšlení Čechů po vzniku Československa nevymizel. NA, MŠ – P, sign. 2IA1, ka 268, Přehled práce vykonané v MŠANO za prvé pětiletí ČSR

⁵³⁸ Kasper, Tomáš: Školsko-politická diskuse v Československu v letech 1918-1933, cit. dílo, str. 38

⁵³⁹ Zrušeny byly podle údajů MŠANO hlavně německé školy, které se nacházely v jazykově českém prostředí, jako např. školy v Hranicích na Moravě, Hodoníně, Kroměříži apod. nebo ty, které byly považovány za nadbytečné jako např. některé ústavy v Praze nebo Jihlavě. Podrobný výpis uveden v NA, MŠ – P, sign. 2IA1, ka 268, Přehled činnosti státní správy za prvá tři léta trvání republiky

⁵⁴⁰ NA, MŠ – P, sign. 2IA1, ka 268, Přehled činnosti státní správy za prvá tři léta trvání republiky; Je jasné, že některé případy rušení škol byly sporné, stejně jako v případě škol základních.

⁵⁴¹ Rušení škol se dostalo dokonce na pořad jednání vlády, kde musel Habrman jako resortní ministr své kroky vysvětlovat. Odkazoval hlavně na finanční důvody vydržování přespočetného množství škol a představil vládě materiál, který měl sloužit jako případná obhajoba kroků ministerstva. Z protokolů schůzí třetí československé vlády 1920 (ed. Malá, Irena), SÚA, Praha 1982, str. 63

Třetí a čtvrtý odbor měl na starosti záležitosti průmyslových a odborných škol, které spadaly do agendy ministerstva nově. V době před vznikem Československa spadaly tyto školy do správy ministerstva veřejných prací a v Uhrách náležely do kompetence ministerstva obchodu. Dále náležela těmto odborům taktéž problematika obchodních škol s výjimkou škol hospodářských, které náležely do správy ministerstva zemědělství.

Pátý odbor spravoval náležitosti vysokých škol, s výjimkou vysokých škol technických, které měl na starosti šestý odbor. Hlavním úkolem obou odborů byla celková reforma vysokého školství, čímž mám hlavně na mysli vybudování sítě vysokých škol na území nově vzniklého státu. S ohledem na okolnosti bylo třeba naléhavě řešit poměr obou univerzit v Praze. V této otázce bylo nakonec rozhodnuto, že česká univerzita bude pokračovatelkou Karlovy univerzity s právem na archiv, insignie atd. Německá univerzita pak zůstala zachována jakožto nejvyšší vzdělávací stupeň pro německou menšinu. Komu mělo patřit právo na tradice starobylé Karlovy univerzity, bylo těžké objektivně rozsoudit a je jasné, že elita nově utvořeného státu rozhodla ve prospěch státního národa. Na druhou stranu zachování menšinové univerzity bylo ve střední Evropě ojedinělým úkazem a její zachování slouží tvůrcům československé vysokoškolské soustavy ke cti.⁵⁴² Kromě řešení poměru mezi pražskými univerzitami přistoupilo ministerstvo školství k založení dvou zcela nových univerzit, a to Masarykovy univerzity v Brně o čtyřech fakultách, což byl dávný sen české politiky, a Komenského univerzity v Bratislavě. Pro Slovensko to byl velmi významný počín, protože na jeho území se před rokem 1919 žádná univerzita nenacházela. Dále bylo zřízeno několik dalších vysokých škol neuniverzitního typu. Jednalo se o Vysokou školu obchodní v Praze, samostatnou Husovu bohosloveckou fakultu v Praze, Vysokou školu zemědělskou v Brně s oborem hospodářským i lesnickým, Vysokou školu zvěrolékařskou v Brně a Katolickou bohosloveckou fakultu v Bratislavě. Pro tyto nově vzniklé školy byl zřízen v roce 1920 fond pro novostavby, který byl dotován částkou 300 milionů Kč. Ty měly primárně sloužit

⁵⁴² K poměrům na Karlově univerzitě podrobněji Kol. autorů (red. Kavka, František - Petrůň, Josef): Dějiny Univerzity Karlovy 1348 – 1990, díl. IV., Karolinum, Praha 1998, zejména str. 19 - 25

k výstavbě nových školních budov.⁵⁴³ Celé vysoké školství bylo také důsledně otevřeno ženám. Reformy provedené na poli vysokého školství byly pro nově vzniklý stát nesmírně důležité, protože bez jejich provedení by se ČSR postupem času potýkala se závažným nedostatkem odborníků v určitých oborech, jako byly např. veterinářství, agronomie apod.⁵⁴⁴

Sedmé oddělení ministerstva se zabývalo národní osvětou. Mělo tak na starosti jednak záležitosti kultury, tzn. péči o divadelnictví, literaturu, výtvarné umění a hudbu. Garantem odpovědného přístupu v této oblasti měl být i přednosta oddělení, kterým byl jmenován Jaroslav Kvapil. Dále tento odbor organizoval státní památkovou péči, což znamenalo i organizování archivnictví, musejnictví apod. V neposlední řadě spadala do kompetence sedmého oddělení i péče o lidovou výchovu, organizovaná např. na základě zákona o organizaci lidových kurzů občanské výchovy z roku 1919.

Kromě zmíněné agendy muselo pochopitelně ministerstvo řešit i řadu dalších problémů. Jedním z nejpalčivějších bylo hmotné zajištění pedagogických pracovníků a to jak vysokoškolských tak i učitelů nižších stupňů škol.⁵⁴⁵ Ministerstvo v čele s Habrmanem se snažilo řešit tuto velmi ožehavou problematiku zaváděním drahotných přídavků pro učitelstvo, proti čemuž však ve vládě vystupoval především spořivý ministr financí Rašín.⁵⁴⁶ Dále existoval ze strany učitelstva tlak, aby bylo platově zrovnoprávněno s úředníky, čehož se nakonec podařilo docílit v roce 1919. Uvedená opatření souvisela i se snahou o získání dostatečného počtu učitelů, kterých byl v některých regionech, hlavně pak

⁵⁴³ NA, MŠ – P, sign. 2IA1, ka 268, Přehled činnosti státní správy za prvá tři léta trvání republiky

⁵⁴⁴ Jak trefně poznamenává František Morkes při vyjmenovávání úkolů Habrmanovy ministerské éry: „V oblasti vysokého školství dobudovat jeho strukturu, neboť existující vysoké školy nezabezpečovaly nezbytnou přípravu odborníků v některých důležitých oborech.“ Morkes, František: Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích, cit. dílo, str. 30

⁵⁴⁵ Více Morkes, František: Postavení učitele v předmnichovském Československu, Ústav pro informace ve vzdělávání, Praha 1994, str. 10-21

⁵⁴⁶ Z různých zmínek ale i protokolů jednání vlád se může zdát, že spolu Habrman a Rašín jen neustále zápasili o finance. Z toho by mohlo vyplývat, že jejich vztah byl velmi napjatý. Spíše se ale zdá, že spolu udržovali více než korektní vztahy. K tomu se zachovala v pamětech Jana Krčmáře zajímavá vzpomínka: „Čekal jsem tedy a hádka v ministerské radě pokračovala. Za chvíli se vyřítil Dr. Rašín. Vidím ho před sebou dosud, ve světlém redignotu, se skřípcem v ruce. Hrozně nadával, že se vším praští etc. Okamžik za ním vyběhl ministr školství Habrman a s jakýmsi důvěrným oslovením (Lojzo, Lojziku nebo Alois, nedělej hloupostí) táhl ho za šos zpět.“ Krčmář, Jan: Paměti díl II. a III. (ed. Čechurová, Jana – Kuklík, Jan), Praha – Pelhřimov 2007, str. 30

na Slovensku, velký nedostatek. Postavení učitelů bylo vylepšováno i dalšími způsoby. Učitelé a profesori byli zbaveni povinnosti vojenské služby. V případě učitelek došlo k zrušení jejich povinného celibátu a byl jim přiznán nárok na mateřskou dovolenou. Habrman k sociálnímu zajištění učitelstva uvedl: „Aby učitelstvo mohlo se svému velikému úkolu věnovati, bylo třeba hospodářsky je zabezpečiti. Jako dělník i učitel jest hoden své mzdy. Hmotné zabezpečení osvobodí učitele od hmotných starostí a nutnosti vedlejšího výdělků, umožní mu věnovati se s láskou a oddaností škole, ku prospěchu jejímu, k dobru žactva, národa a státu.“⁵⁴⁷

Dalším úkolem ministerstva měla být reforma školských orgánů a školské výuky samotné. V Habrmanově ministerském období, však k požadovaným změnám až na výjimky nedošlo.⁵⁴⁸ Zpráva z roku 1923 k tomu poznamenává: „Uplynulé pětiletí lze tedy ve školství národním charakterisovati především jako období regenerace. Ale už i v něm uplatňují se snahy o reorganisace a reformu školskou. Jakékoli překotné změny a reformy v ústrojí národního školství pokládalo Ministerstvo školství a národní osvěty za nevhodné a škodlivé pro vnitřní konsolidaci školství, nehledíc ani k tomu, že opravdové žádoucí reformy takové nebyly možné pro velikost finančního nákladu.“⁵⁴⁹

Máme-li zhodnotit Habrmanovo působení na ministerstvu, je třeba říct, že v mnoha věcech musel začínat takřikajíc od nuly. K plnění úkolů a řešení problémů přistupoval aktivně, ale na druhou stranu možná někdy až příliš intuitivně a diletantsky. Habrman nebyl považován v odborných kruzích za příliš odborně kompetentního. Svědčí o tom jedna ze zajímavých vzpomínek Jana

⁵⁴⁷ Habrman, Gustav: Z mého života, cit. dílo, str. 312.

⁵⁴⁸ V roce 1920 byla provedena reforma místních školních rad a okresních školních výborů, jejichž úkolem byla péče o školství v daném teritoriu. Učitelé později ministru Habrmanovi vytýkali, že do zákona nezpracoval jejich požadavek, aby třetina členů těchto orgánů, kterou tvořili právě učitelé, byla volena přímo jimi. Podle ustanovení zákona byli totiž tito členové z řad učitelů jmenováni.

⁵⁴⁹ NA, MŠ – P, sign. 2IA1, ka 268, Přehled práce vykonané v MŠANO za prvé pětiletí ČSR; Zmíněné hodnocení lze prakticky vztáhnout i na celé období první republiky. Takřka shodně hodnotí stav ve školství i autoři Vybraných kapitol dějin pedagogiky: „Po vzniku samostatného československého státu v roce 1918 se školská soustava nedočkala výrazných změn oproti stavu v rakouské monarchii. Školství v ČSR nereformoval zásadním způsobem během období první republiky žádný školský zákon.“ Kasper, Tomáš – Kasperová Dana: Vybrané kapitoly z dějin pedagogiky, Technická univerzita v Liberci, Liberec 2006, str. 102

Krčmáře, z doby sporů o tzv. Lex Mareš: „My tři experti srovnale jsme konstatovali některé závažné vady osnovy a navrhli jsme změny. Profesor Srdínko vyjel, jak se pamatuji, na ministra a státního tajemníka těmito slovy: ‚To jste, pánové, o těchto expertech nevěděli dříve? Konečně panu ministrovi se nedivím, ten o věcech nemá a nemůže mít ani potuchy, ale že pan státní tajemník se nedovedl vyvarovati, aby parlament nebyl blamován, to mně nejde na rozum.‘ Než, lze se snad tázati, zdali nestíhala stejná výtky také pana navrhovatele a pána, který užil těchto ostrých slov.“⁵⁵⁰

Svoji pozornost Habrman hodně upínal hlavně k odrakouštění školství, to ale přinášelo na druhé straně opomíjení řady odborných otázek. Zdá se, že jako významný korektiv působil v tomto směru na ministerstvu státní tajemník prof. Drtina. Hamajda ve své práci o Kramářově vládě dokonce vyslovuje myšlenku,⁵⁵¹ že právě takovýto způsob fungování ministerstva byl předem předpokládán a v personálním obsazení tohoto úřadu už od počátku rezonoval tento záměr. Habrmanovo volnomyšlenkářství se mělo stát zárukou reforem ve školství, což byl jeden z důvodů výměny ministerských křesel mezi Staňkem a Habrmanem oproti dohodám ze Ženevy, Drtina měl pak garantovat odbornou stránku věci. Ať už bylo od počátku rozdělení rolí na ministerstvu záměrné nebo ne je třeba říct, že alespoň zpočátku relativně fungovalo a bylo ku prospěchu věci.

Habrmanův poměr k církvi a snaha o laicizaci školství

Věcí, kterou Habrman jako ministr školství hodně zdůrazňoval, byla očista školství od reliktních Rakouska. „Bylo úkolem školské správy snažiti se především o to, ... zbaviti organism školy oněch rušivých prvků, které v něm zůstaly z dob protinárodní a protipokrokové politiky rakouské.“⁵⁵² Mezi nejvíce problematické relikty minulosti pochopitelně spadala úprava poměrů mezi školstvím a státem obecně na jedné straně a církví na straně druhé. Při úpravě těchto vztahů hrálo ministerstvo školství velkou úlohu, protože výbušná problematika církví spadala

⁵⁵⁰ Krčmář, Jan: Paměti díl II. a III. (ed. Čechurová, Jana – Kuklík, Jan), Praha – Pelhřimov 2007, str. 44

⁵⁵¹ Hamjada, Petr, cit. dílo, str. 135.

⁵⁵² NA, MŠ – P, sign. 2IA1, ka 268, Přehled práce vykonané v MŠANO za prvé pětiletí ČSR

do jeho kompetence.⁵⁵³ Na starosti ji mělo speciálně vytvořené osmé oddělení. Než se pustíme do výkladu o Habrmanových krocích v této otázce, rád bych v krátkosti nastínil jeho poměr k náboženství, protože se domnívám, že jedno bez druhého nelze pochopit.

Bez nadsázky lze říct, že Habrmanův negativní postoj k víře se formoval už v dětství. Otec Josef Habrman byl katolík, který nechtěl dopustit, aby se jeho děti odvrátily od náboženství. Doma přísně vyžadoval plnění všech církevních zvyklostí. „Klekával jsem a modlil se celou řadu modliteb: Otčenáš, Zdrávas Maria, Andělíčku, můj strážníčku, Desatero božích přikázání, a na konec za všechny zemřelé z rodiny a známé Otčenáš zvlášť, jeden za dušičky v očistci, a po jednom Otčenáši dostali všichni přátelé i nepřátelé. To všechno musili jsme se pečlivě odmodlit před rodiči ráno i večer před spaním.“⁵⁵⁴ Je otázka, zda z dětského vzdoru, nebo skutečně z uvědomělého odporu se malý Habrman přestal modlit. „Navečer zejména zdálo se mi odříkání celého rejstříku obligátních modliteb a modlitbiček příliš dlouhým výkonem; a vůbec nerad jsem se už modlíval.“⁵⁵⁵ Habrman proto přestal modlitby odříkávat a místo toho potichu počítal. Jaký výsledek to mělo, když to zjistil otec, není asi třeba více rozebírat. Tato příhoda může působit poněkud úsměvně. Podle mě ale přesto možná cosi vypovídá, budeme-li věřit její pravdivosti. Ukazuje, že Habrman hledal kořeny odklonu od víry v boha už v mládí, kdy údajně jako dítě ztratil důvěru v účinnost modliteb. Pochopitelně můžeme zmiňované vysvětlení připisovat i pozdější Habrmanově snaze o určitou glorifikaci vlastní osoby nedílně spojenou s brzkým „prozřením“.

Pravým zlomem v jeho názoru na náboženství ale bylo patrně působení jeho strýce Vilíma Dobrovského, který byl znám v celém okolí jako jako zavilý odpůrce náboženství, odmítající všechny katolické obřady pro jejich pompu a

⁵⁵³ Jak již bylo řečeno, bylo pravděpodobně důvodem Habrmanova přesunu z rezortu veřejných prací do křesla ministra školství to, že jeho přesvědčení bude zárukou provedení odluky církve a státu v oblasti školství. Masaryk při Habrmanově jmenování dokonce ve jmenovacím dekretu vytkl tento cíl jako jeden z jeho hlavních úkolů, což vzbudilo velký rozruch. Klimek, Antonín: *Boj o Hrad I. Hrad a Pětka*, Panevropa, Praha 1996, str. 46

⁵⁵⁴ Habrman, Gustav: *Z mého života*, cit. dílo, str. 21.

⁵⁵⁵ Habrman, Gustav: *Z mého života*, cit. dílo, str. 21.

vyprázdněnost. Právě on zřejmě na Habrmana jako první cíleně působil a od něj také slyšel, alespoň podle svých vzpomínek, mnoho negativního o katolické církvi. Do Vídně tak přišel mladý Gustav v otázce náboženství jaksi „předpřipraven“. Socialistická propaganda hlásající, že „zákony, morálka a náboženství jsou měšťáckými předsudky, za nimiž se skrývá stejně tolik měšťáckých zájmů“, ⁵⁵⁶ pak dokonala zbytek.

V době svého uvěznění byl už Habrman zatvrzelým odpůrcem církve a náboženských obřadů. Na inspektorovi věznice se mu podařilo vyžádat, že se nemusel účastnit bohoslužebných obřadů a mohl v kapli jen sedět. „Vždy ob den, každou neděli a svátek, nejméně jednou sedával jsem tak po celá dlouhá tři léta v kostele, nepodřídív se ani jedinému obřadu.“⁵⁵⁷ Přesto došlo k jednomu malému skandálu, a to když mu měl být udělen popelec, což veřejně odmítl.

Ze svých protiklerikálních zásad Habrman neustoupil a ani čas je nijak neobrousil, spíše prohloubil. Po vzniku republiky byl stále tak radikální jako v mládí, jak to ostatně ilustruje výňatek z Habrmanova článku: „Oslabení Říma a jeho vlivu v našem státě a národě znamenati může ve svých důsledcích jen posílení státu, české věci, myšlenky republiky, demokracie, pokroku a socialismu. Každá vyrvaná duše jeho osidlům jest prospěchem pro dobro, světlo, pokrok v každém směru a ohledu.“⁵⁵⁸

S těmito názory se stal Gustav Habrman, známý ateista a příznivce Volné myšlenky, ministrem školství a národní osvěty. Stál tedy v čele instituce, která spravovala v návaznosti na kompetence rakouského ministerstva kultu a vyučování i problematiku církví. Jako hlava resortu se snažil o vybudování školy, která by nebyla vyhrazena jedné víře, ale byla v otázce náboženského přesvědčení

⁵⁵⁶ Komunistický manifest, SPN, Praha 1970, str. 39.

⁵⁵⁷ Habrman, Gustav: Z mého života, cit. dílo, str. 139.

⁵⁵⁸ Habrman, Gustav: Myšlenky a názory, (uspořádal V. Masák), Dělnická akademie v Plzni, Plzeň 1934, str. 49.

naprosto svobodná.⁵⁵⁹ Pro naplnění svého cíle vystupoval mimořádně ostře proti dosavadnímu vlivu katolické církve nad výukou a školstvím.⁵⁶⁰

Ihned v listopadu 1919 vydal výnos „O náboženských úkonech na školách“, kde bylo všem školám oznámeno „pokud jsou na nich náboženské úkony zavedeny, nechť bez prodlení oznámí se profesorským sborům i žactvu, že náboženské úkony (náboženská cvičení) nejsou integrující součástí náboženské výuky.“⁵⁶¹ Tento výnos, označený Ferdinandem Peroutkou za „první výstřel vypálený do katolických zákopů“,⁵⁶² byl jakýmsi pomyslným počátkem dlouhého snažení.

Na jaře 1919 vydal Habrman další výnos, kterým se snažil odstranit některé nejasnosti toho předchozího. Výslovně je v něm poukázáno na to, že žáci ani učitelé nesmějí být nuceni navštěvovat jakékoliv náboženské úkony mimo hodiny náboženského vyučování, čímž se snažil odstranit povinnost navštěvovat ranní modlitby, sváteční pobožnosti apod. Zároveň byla odstraněna povinnost konat jakékoliv zkoušky mimo ty, které byly bezprostřední součástí výuky. Na závěr apeloval ministr na „školní úřady všech stupňů, ředitelstva a správy škol i všechno učitelstvo“, že hlavním cílem výnosu je „uvolniti žactvo i učitele z útlatku, kterým dosud různá nařízení vládní i proti duchu rakouského základního zákona státního o všeobecných právech občanů omezovala jejich svobodu svědomí.“⁵⁶³

Habrmanovy snahy velmi silně rezonovaly s tužbami značné části učitelstva, které v některých případech provádělo nařízení až příliš horlivě. Docházelo tak k případům, kdy oproti dřívějšímu stavu bylo naopak žákům zamezováno v účasti na náboženských úkonech. Habrman tak na druhou stranu musel také mírnit některé své podřízení: „Nejsou ani úřední orgány, ani učitelé

⁵⁵⁹ O laické škole více Kudláč, Antonín K. K.: Příběh(y) volné myšlenky, NLN, Praha 2005, str. 116.

⁵⁶⁰ K vlivu katolické církve na školství v Předlitavsku pojednává ve své studii Jiří Georgiev. Georgiev, Jiří: Mezi svéprávností a poručnictvím. K postavení církvi v habsburské monarchii druhé poloviny 19. století, in: Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualista v českém 19. století, KLP, Praha 2003, str. 169–185

⁵⁶¹ Věstník ministerstva školství a národní osvěty, roč. 1, 1918-1919, str. 9

⁵⁶² Peroutka, Ferdinand: Budování státu, díl I-II., cit. dílo, str. 209

⁵⁶³ Věstník ministerstva školství a národní osvěty, roč. 1, 1918-1919, str. 96

oprávnění, aby v jakékoli formě ji [myšleno náboženskou výchovu] zakazovali, nebo v ní jakkoli bránili, pokud není v odporu se školními zákony a řádem školním. [...] Očekávám zejména, že všechno učitelstvo světské i učitelé náboženství, važíce si svobody vlastní, šetřiti budou plnou měrou práva na svobodu přesvědčení i náboženských citů žactva a rodičů.“⁵⁶⁴

Ve své ministerské funkci při správě církevních záležitostí ve školství Habrman většinu změn prováděl pomocí výnosů, které mohl vydávat ve své dikci. Během jeho působení nebyl v této oblasti přijat žádný významný zákon. Bylo tak zřejmé proto, že by neprošel vládou a parlamentem, kde by se proti němu vytvořila opozice lidoveckých a některých agrárnických představitelů.⁵⁶⁵ Díky úpravám různých církevních záležitostí pomocí výnosů mohl Habrman svým protivníkům oponovat, že nezavádí nic nového, ale že jen precizuje platné zákony rakouské, což byla svým způsobem pravda. Tento argument ale pochopitelně neumlčel všechny kritiky. Nehledě k tomu, že Habrmana nekritizovali pouze představitelé katolické církve a lidovci, ale na druhé straně také pokrokoví učitelé, kteří požadovali mnohem tvrdší postup. Ten si však ministr školství nemohl dovolit vzhledem k situaci ve vládě, byť by se jej možná býval přál, protože se nijak netajil tím, že čistě osobně by preferoval školu ateistickou.

Habrman nechtěl uskutečňovat změny ve vztahu církve a státu pouze v oblasti výchovy a vzdělání. Ve vládě patřil mezi několik nejaktivnějších ministrů vystupujících ve prospěch odluky církve a státu. Myšlenku odluky se však nepodařilo dotáhnout do cíle. V průběhu příprav ústavy byla vláda nucena od tohoto záměru upustit. Peroutka uvádí jako důvod, že stále ještě 9/10 obyvatelstva bylo v roce 1919 katolíky.⁵⁶⁶ Bylo jasné, že podstatná část je katolického vyznání jen podle matriky, ale vzhledem k nejistotě o počtu skutečně praktikujících jedinců vláda v obavě z možných nepokojů, kterých už bylo ve státě beztak dost,

⁵⁶⁴ Věstník ministerstva školství a národní osvěty, roč. 1, 1918-1919, str. 96

⁵⁶⁵ K otázce vztahů české společnosti a katolické církve po vzniku republiky více Trapl, Miloš: Začlenění římskokatolické církve do české společnosti po roce 1918, in: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě, Historický ústav AV ČR, Praha 1999, str. 141–147.

⁵⁶⁶ Peroutka, Ferdinand: Budování státu, díl III- IV., cit. dílo, str. 55

ze svého programu ustoupila.⁵⁶⁷ Habrman se i po tom, co bylo rozhodnuto, snažil myšlenku odluky udržovat živou, ale bylo jasné, že její realizace je ve skutečnosti na několik let odsunuta.

Shrňme-li tedy Habrmanovo působení na poli správy církevních záležitostí státu, je silně znát, že jeho snahou bylo oprostít školu a vůbec celý stát od všech relikvů Rakouska, přičemž právě vliv církve mu ležel na srdci nejvíce. Zasluhou svojí výchovy považoval každé náboženství a katolictví obzvlášť za určitou formu tmářství a byl s ní odhodlán tvrdě bojovat. Díky těmto postojům a i náladě v nově vzniklé republice byla zavedena a vymáhána ve školách volnost náboženského přesvědčení, což se projevilo mj. dobrovolností při účasti na náboženských obřadech. Dále byla zrušena povinnost složení zkoušky z náboženství u učitelů i žáků a ti ji nadále mohli vykonat, pouze pokud sami chtěli. Kromě toho Habrman dále jako ministr spolupracoval na zavedení občanského sňatku jako alternativy k svatbě církevní a ministerstvo též vydalo povolení k pohřbu žehem. Hlavní ministrova snaha, která směřovala k uzákonění odluky státu a církve, však zůstala marná. Nový stát k rozchodu s církví nepřistoupil. Přes všechna vydaná opatření a vynaloženou snahu, ale Habrman nikdy ve své funkci nepřekročil hranici náboženské nesnášenlivosti a pod vlivem svých spolupracovníků (a možná částečně i proti svému osobnímu přesvědčení) se snažil vždy vystupovat nadkonfesijně.⁵⁶⁸

Ministr sociální péče

Ministerstvo sociální péče bylo ve správní struktuře českých zemí relativně novou institucí, v Předlitavsku vzniklo až na sklonku války v lednu

⁵⁶⁷ Zmíněná nejistota panovala hlavně ohledně poměrů na Slovensku, kde mělo katolictví mnohem větší vliv na fungování společnosti. Tato část republiky si v daném období užila už nestability v míře větší než vrchovaté a tak nechtěli pražští politici nic riskovat. „Budoucím historikům oné doby bude také určití, mnoho-li podílu na něm [myšleno na odstranění paragrafu o odluce státu a církve z ústavy] měly ohledy na zvláštní poměry na Slovensku.“ Národní shromáždění Republiky československé v prvním desetiletí, vydalo Předsednictvo Poslanecké sněmovny a Předsednictvo Senátu, Praha 1928, str. 919

⁵⁶⁸ Jinými slovy tuto situaci velmi trefně popsal Ferdinand Peroutka, když o Habrmanovi napsal: „Gustav Habrman, známý jako protiklerikál a vyznavač Volné myšlenky. Tyto vlastnosti byly v něm mírněny jen dobrotou srdce a tím, že pro každý svůj čin musil hledat souhlas celé vlády, která se nerozhodla pro úplně bezohledný boj proti katolictví.“ Peroutka, Ferdinand: Budování státu, díl I-II., cit. dílo, str. 209

1918. Nově vzniklý stát a jeho politická reprezentace uznala potřebu existence obdobné instituce, což bylo jistě dáno složitou sociální situací na sklonku války, a tak už v první vládě ČSR zasedl jako ministr sociální péče Lev Winter. Sociální demokracie, z níž tento ministr pocházel, si pak i v následujících letech činila nároky na tento resort, který se stal jakousi stranickou doménou. Hlavním cílem ministerstva sociální péče mělo být úsilí o udržování sociální smíru ve společnosti. Ihned po vzniku republiky byla v oblasti působnosti ministerstva přijata řada takřka převratných opatření, jako bylo např. zavedení osmihodinové pracovní doby, normy na ochrany nájemníků apod. Dále bylo také třeba reagovat na aktuální situaci a tak se pod tlakem doby přistoupilo k organizaci péče o válečné poškozence, zaváděly se různé drahotní přídavky a podpory, které pak umožnily některým vrstvám obyvatelstva přežít nejhorší období strádání.

V době, kdy se stal ministrem G. Habrman, byla řada těchto problémů stále aktuální. Na rozdíl od svého předchozího ministerského působiště se nyní již mohl Habrman opřít o vybudovaný úřad s aparátem úředníků, který dokázal problémy postupně řešit a některé i vyřešit. Ministerstvo bylo členěno do několika odborů, z nichž každý měl na starosti vlastní část agendy. V čele celého úřadu stálo presidium, jehož přednostou byl ministerský rada JUDr. Václav Kazda. Dále mělo ministerstvo pět odborů a několik zvláštních oddělení.⁵⁶⁹

První odbor měl na starosti „péči o mládež a osoby tělesně nebo duševně úchylné“, jak pravil dobový termín. Hlavním úkolem tohoto oddělení byla péče o tělesně a duševně postižené děti. V teritoriu českých zemí podporovalo ministerstvo síť existujících institucí, které byly většinou provozovány různými spolky nebo nadacemi.⁵⁷⁰ V případě Slovenska a Podkarpatské Rusi byla situace komplikovanější: „[...] státní ústavy jimž uloženo jest pečovati o mládež opuštěnou, převzaty byly po převratu do československé státní správy ve stavu

⁵⁶⁹ Tento popis odráží stav v roce 1925, tedy v roce, kdy Habrman z ministerstva odchází. Během svého ministerského působení provedl totiž Gustav Habrman několik vnitřních reorganizací a organizace ministerstva se tak v průběhu doby měnila.

⁵⁷⁰ Ke koordinaci aktivit těchto organizací byly ministerstvem zřízeny sdružení Okresní péče o mládež, jejichž úkolem bylo aktivity jednotlivých spolků zastřešovat a usměrňovat.

neutěšeném, některé v úplném rozvratu.“⁵⁷¹ Stát tedy musel na tomto území přistoupit k budování veřejné sítě těchto zařízení.⁵⁷²

Druhý odbor měl na starosti bytovou a stavební péči. Stát měl na základě zákona o stavební ruchu z roku 1921 podporovat výstavbu nových bytů a činil tak jednak tím, že se zaručoval za hypotéky u bankovních ústavů, nebo také poskytoval přímé subvence.⁵⁷³ Dále spadala pod tento odbor regulace cen nájmu. Ministerští úředníci vnímali opatření v této oblasti jako mimořádná: „[...] cílem státní bytové politiky, jest přivoditi na stavebním strhu takové poměry, aby bylo umožněno soukromé podnikání bez mimořádné finanční podpory z veřejných prostředků a odstranit na bytovém trhu všechno omezování smluvní volnosti pronajímatelovi a nájemníkovi.“⁵⁷⁴ Přes tuto vizi byla po celé Habrmanovo ministerské období prodlužována platnost zákona o ochraně nájemníků, který volný trh s byty výrazně omezoval. Dělo se tak hlavně díky regulovanému nájemnému a vysokému stupni ochrany nájemníků.

Třetí odbor měl na starosti všeobecnou sociální politiku, čímž se myslela především ochrana zaměstnanců a péče o nezaměstnané. Byť už v roce 1921 byl přijat v oblasti péče o nezaměstnané model tzv. gentského systému,⁵⁷⁵ který předpokládal spolufinancování podpor v nezaměstnanosti ze strany jednotlivých odborových centrál, bylo jeho zavedení neustále odkládáno s odůvodněním, že to nedovolují hospodářské poměry republiky. Gentský systém vstoupil v platnost až po Habrmanově odchodu. V uvedeném období vyplácel podpory v nezaměstnanosti stát, což výrazně zatěžovalo státní pokladnu. Dále ministerstvo

⁵⁷¹ NA, MSP-P, sign. 3171, ka 316, První pětiletí samostatné republiky – přehled práce

⁵⁷² Na území Slovenska a Podkarpatské Rusi platila podle bývalého uherského práva povinnost státu pečovat o opuštěné a postižené děti. V letech 1919 – 1923 bylo tedy vybudováno v těchto zemích 13 domů sociální péče, 46 dětských domovů a 16 ústavů pro osoby duševně, tělesně nebo mravně vadné. V řadě případů ministerstvo spolupracovalo při tvorbě a správě těchto ústavů s Československým červeným křížem, který krátce po převratu na mnoha místech relativně efektivně suploval úlohu veřejné sociální péče. NA, MSP-P, sign. 3171, ka 316, Zpráva o činnosti v době uplynulé, o stavu agendy v době přítomné a programu působnosti pro dohlednou budoucnost

⁵⁷³ Např. v letech 1922-23 byly podle údajů MSP uděleny podpory pro 10 779 domů s celkem 22 789 byty. NA, MSP-P, sign. 3171, ka 316, První pětiletí samostatné republiky – přehled práce

⁵⁷⁴ NA, MSP-P, sign. 3171, ka 316, Zpráva o činnosti v době uplynulé, o stavu agendy v době přítomné a programu působnosti pro dohlednou

⁵⁷⁵ Podrobněji Rákosník, Jakub: Odvrácená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918-1938, Karolinum, Praha 2008

podporovalo fungování zprostředkovatelen práce. V době ministerského působení Gustava Habrmana se nepodařilo dotáhnout do konce ideu přípravy jednotné zákonné normy pro tyto instituce. Ochranu zaměstnanců realizovalo ministerstvo prostřednictvím Živnostenské inspekce.⁵⁷⁶ Tuto instituci převzala Československá republika z Rakouska-Uherska. Jejím hlavním úkolem byl „dozor nad zachováváním zákonů a jejich předpisů ve všech oborech ochrany dělníků a zřízenců, včetně práce dětské a domácí, podávání návrhů na vydávání ochranných předpisů, rovnání stávek a sporů mzdových a intervence při uzavírání kolektivních smluv.“⁵⁷⁷

Čtvrté oddělení mělo na starosti záležitosti týkající se sociálního pojištění. ČSR hned po svém vzniku, jak již bylo uvedeno výše, přistoupila k realizaci řady sociálních reforem, mezi které také patřila snaha o co nejširší rozšíření nemocenského, invalidního a starobního pojištění. Celá tato snaha byla korunována přijetím zákonů o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a staří v roce 1924 a zákona o povinném pojištění osob samostatně hospodařících v roce 1925. Jelikož oba zákony byly dlouholetým snem sociálních demokratů a jejich prosazení bylo hlavním Habrmanovým ministerským úkolem, pojednám o nich podrobněji později.

Páté oddělení Ministerstva sociální péče mělo na starosti péči o válečné poškozence. Tímto pojmem se rozuměli váleční invalidé (vyjma legionářů) a dále pozůstalí po padlých. Ministerstvo se snažilo pomoci invalidům se začleňováním do života a poskytovalo podpory na dodatečnou léčbu nebo pomáhalo s hledáním obživy např. prostřednictvím udělování licencí na provoz biografu či přidělováním tabákových trafik. Kromě toho příslušela poškozeným finanční podpora, která byla u invalidů odstupňována podle míry zranění. V roce 1924 ministerstvo uvádělo, že v ČSR je podporováno celkem 542 000 poškozenců.⁵⁷⁸

⁵⁷⁶ Další institucí, jež měla vliv na situaci zaměstnanců byly mzdové rozhodčí soudy, jejichž pravomoc se ale vztahovala pouze na živnosti související se stavebnictvím. Po skončení platnosti zákona o stavebním ruchu v roce 1924 tyto instituce zanikly.

⁵⁷⁷ NA, MSP-P, sign. 3171, ka 316, První pětiletí samostatné republiky – přehled práce

⁵⁷⁸ Z tohoto počtu bylo 133 000 invalidů, 104 000 vdov, 229 000 sirotek a 77 000 předků, přičemž státní příspěvky činily v souhrnné sumě 911 427 550 Kč. NA, MSP-P, sign. 3171, ka 316, Zpráva

Kromě již zmíněných záležitostí patřila do agendy Ministerstva sociální péče taktéž problematika vystěhovalectví, která spadala do kompetence zvláštního oddělení H. To dohlíželo na dodržování vystěhovalického zákona z roku 1922. V jeho kompetenci bylo vedení agend vystěhovalců,⁵⁷⁹ přičemž ministerstvo se snažilo taktéž pomoci jednotlivým vystěhovalcům a to hlavně prostřednictvím spolupráce s různými podpůrnými organizacemi jako např. Československý červený kříž, International Migration Service, YWCA, YMCA apod. Na podmínky vystěhovalců mohlo taktéž působit schvalováním vystěhovalických dopravních společností, kterým udělovalo licence.

Ministerstvo sociální péče v čele s Habrmanem muselo pochopitelně také reagovat na aktuální problémy a výzvy doby. Patrně největší z nich přišla hned na počátku Habrmanova působení v křesle ministra v podobě sociálních dopadů hospodářské krize, o čemž jsem se v krátkosti zmínil už v kapitole o Habrmanově působení ve vládě. Její vypuknutí úzce souviselo s deflačním tlakem a Československo postihla v roce 1922. O vážnosti situace svědčí údaj, že během půl roku stoupl počet nezaměstnaných o 350 tisíc.⁵⁸⁰ Jelikož zároveň docházelo k snižování dělnických mezd, rostl mezi dělníky neklid. Vše se pak projevilo v rostoucím množství stávek a demonstrací.

Habrman načrtl svůj program boje proti nezaměstnanosti v článku, který vyšel na začátku prosince 1922 v *Právu lidu*.⁵⁸¹ Vláda a ministerstvo se podle Habrmana snažily o úpravu uhelné dávky a reformu různých příspěvků vůbec. Dále mělo dojít v součinnosti s ministerstvem veřejných prací k urychlení různých veřejných staveb, hlavně na železnici a při budování elektrické rozvodné sítě, což

o činnosti v době uplynulé, o stavu agendy v době přítomné a programu působnosti pro dohlednou budoucnost

⁵⁷⁹ Jen pro určitou představu o množství vystěhovalců bych rád uvedl údaje z roku 1924, kdy o vystěhovalický pas do USA požádalo 30 846 osob, přičemž skutečně vycestovalo 2541, do Kanady 3059, vycestovalo 2832, do Argentiny 1665, vycestovalo 1026 atd. Relativně vysoký počet lidí, kteří se vystěhovali do Argentiny a Kanady patrně souvisí s novým americkým imigračním zákonem, který zavedl nové kvóty pro přistěhovalce z Evropy. Údaje o počtu vystěhovalých NA, MSP-P, sign. 3171, ka 316, Zpráva o činnosti v době uplynulé, o stavu agendy v době přítomné a programu působnosti pro dohlednou budoucnost

⁵⁸⁰ Z 104 tisíc v červenci 1922 na 441 tisíc v lednu 1923. Kárník, Zdeněk: České země v éře první republiky (1918–1938) I, Libri, Praha 2000, str. 229.

⁵⁸¹ Právo lidu, 8. 12. 1922, Národní archiv, MZV – VA I, kart. 3214.

mělo nezaměstnaným přinést možnost výdělků.⁵⁸² Vládním nařízením byla dále stanovena minimální výpovědní lhůta. Ministerstvo se také snažilo působit ve prospěch snižování cen životních potřeb. Možnost získat podporu byla rozšířena i na svobodné a staré dělníky. Krizi se vládě a československé ekonomice během následujícího roku podařilo zvládnout a do října 1923 klesl počet nezaměstnaných téměř zpět na původní počet.

Všechna opatření ale pochopitelně nebyla zadarmo a hlavně podpory v nezaměstnanosti výrazně zatěžovaly státní kasu. O této otázce pak jednali i vrcholní politici státu. Např. na večeri u Preissů 20. března 1922, která měla být jakýmsi usmířením mezi Benešem a Rašínem došlo i na další otázky. „Dále Rašín apeloval na to, aby ministerstvo sociální péče více šetřilo, že již o tom s Habrmanem mluvil. Beneš mu v této záležitosti přislíbil pomoc.“⁵⁸³

Jak již bylo naznačeno bylo jedním z hlavních Habrmanových cílů v čele ministerstva vypracování zákonů o sociálním pojištění.⁵⁸⁴ Nakonec byly uzákoněny dvě normy. V roce 1924 byl přijat zákon o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří, který se týkal všech osob pracujících v zaměstnaneckém nebo služebním poměru.⁵⁸⁵ Pojištěnci měli nárok na řadu různých dávek a služeb. První z nich z nich vyplývaly z nemocenského pojištění. Mezi tyto dávky a podpory patřila v první řadě pomoc v nemoci, kdy byla z pojištění hrazena lékařská pomoc a léky. Zároveň od 4. dne nemoci měl pak nemocný nárok po dobu 1 roku na výplatu nemocenské dávky, jejíž výše se odvozovala od výše platu. Dále měly pojištěné ženy nárok na pomoc v mateřství, což znamenalo, že z pojištění byla hrazena pomoc porodní asistentky a

⁵⁸² Habrmanovy návrhy ostatním ministrům lze dohledat v zápisu z jednání vlády 10. 5. 1922, Z protokolů schůzí 5. československé vlády (Benešovy) 1921 – 1922 (ed. Malá, Irena), SÚA, Praha 1989, str. 162

⁵⁸³ Šetřilová, Jana: Alois Rašín. Dramatický život českého politika, Argo, Praha 1997, str. 109

⁵⁸⁴ Ve své době bylo sociální pojištění definováno jako: „soubor hospodářských zařízení, vybudovaných na principu ekvivalence mezi příjmy a výdaji podle zákona, a majících za účel zabezpečení – zpravidla za přispění státu – osobám hospodářsky slabým, případně všem občanům a jejich rodinám, pro případ nemožnosti výdělků nebo jeho zmenšení přiznaný jim právní nárok na jisté, hlavně peněžité dávky, jimž má být zabráněno jejich – jinak hrozící – hospodářské katastrofě.“ Československá vlastivěda, díl VI. Práce, Sfinx, Praha 1930, str. 120 - 121

⁵⁸⁵ V případě nemocenského pojištění se zákon nevztahoval na osoby pojištěné u báňských bratrských pokladen a dále na státní zaměstnance, jejichž nemocenské pojištění řešil speciální zákon.

šestitýdenní volno před porodem a volno ve stejné lhůtě i po porodu. Poslední dávkou, na kterou měli pozůstalí po pojištěných nárok, bylo pohřebné. Z invalidního a starobního pojištění se hradil starobní důchod, na který měl pojištěný nárok v 65 letech věku. Jeho základní výše byla stanovena na 500 Kč a ta pak byla dále navyšována o zvyšovací částky vyměřované ze zaplaceného pojistného. V případě invalidity měl pojištěný nárok na invalidní důchod, jehož výše se vypočítávala obdobně jako u důchodu starobního. K důchodům mohly být vypláceny tzv. vychovávací příplatky, které se poskytovaly na děti mladší 17 let. Mezi další důchody poskytované na základě tohoto zákona patřil důchod sirotčí a vdovský. Výběr nemocenského pojištění spravovala nemocenská pojišťovna. Starobní a invalidní pojištění měla na starosti Ústřední sociální pojišťovna v Praze. Druhým důležitým zákonem upravujícím sociální pojištění byl zákon o povinném pojištění osob samostatně hospodařících přijatý v roce 1925. Na základě této normy se museli povinně pojistit živnostníci a rolníci a dobrovolně mohli připojistit i členy rodin a osoby pomáhající v hospodářství. Na základě tohoto pojištění pak měly pojištění nárok na výplatu invalidního a starobního důchodu, přičemž platila obdobná pravidla jako u předchozí normy. Praktické provádění výběru pojištění bylo svěřeno Pojišťovně osob samostatných v Praze. Celý komplet sociálních zákonů byl pak završen přijetím zákona o nemocenském pojištění veřejných zaměstnanců. Tato norma se vztahovala na všechny státní zaměstnance, četníky a zaměstnance samosprávných orgánů. Z tohoto pojištění však byly placeny pouze léčebné výdaje, nikoliv nemocenské dávky. Pro výběr financí byl zřízen Léčebný fond veřejných zaměstnanců, který sídlil v Praze.⁵⁸⁶

Jako ministr sociální péče se Habrman nezabýval pouze přípravou zákonů, ale musel také řešit nespočetné žádosti o podpory a příspěvky. „Na tohoto populárního ministra sociální péče, který podle lidového názoru měl a mohl pomoci ve všech individuálních sociálních bolestech, hrnuli se, vedle úředních návštěv, bezpočetní bezradní nezaměstnaní, nebydlící, váleční poškozcenci bez důchodů, nemocní i uražení. Blížila se k němu v té době všechna neštěstí, nářky,

⁵⁸⁶ Podrobné zdůvodnění jednotlivých ustanovení zmiňovaných zákonů lze nalézt - NA, MSP-P, sign. 3171, ka 316, Zpráva o činnosti v době uplynulé, o stavu agendy v době přítomné a programu působnosti pro dohlednou budoucnost

křivdy a bolesti druhých, vnikaly za ním do úřadu, na jeho nedělní schůze, do vlaku i do bytu. Dni návštěv byly mu v těchto obtížných, hospodářsky těžkých dobách přívalem drobných a trapných obtíží, které jej zahrnovaly a kde byla nad jeho možnosti účinná pomoc.⁵⁸⁷

Pokud bychom měli zhodnotit působení G. Habramana na postu ministra sociální péče, asi nejprůhodnější se jeví charakteristika z pera Jakuba Rákosníka: „Tehdejší šéf MSP G. Habrman se sice nemohl odbornými znalostmi oblasti sociálního zabezpečení srovnávat se svými předchůdci, o to protřelejší však byl jako praktický politik.“⁵⁸⁸ Právě díky této protřelosti se patrně podařilo prosadit zákonné normy sociálního zabezpečení, které byly pro sociální demokracii v době jejího oslabení po rozkolu strany nesmírně důležité.

Habrmanova aféra

Po své demisi na úřad ministra sociální péče a zotavovací dovolené měl být Gustav Habrman jmenován zplnomocněným ministrem a vyslancem ve Vídni.⁵⁸⁹ K tomu však nedošlo a celá záležitost s Habrmanovým jmenováním přerostla v nepříjemnou aféru.

Podle vysvětlení Edvarda Beneše se na něj opakovaně obrátili někdy na podzim roku 1924 představitelé sociální demokracie: „[...]aby kolega Habrman byl dán do diplomatické služby vzhledem k tomu, že se požaduje, aby podal demisi z ministerstva sociální péče a že je třeba, aby byl zaopatřen on i jeho rodina.“⁵⁹⁰ Habrman měl být jmenován podle představ svých stranických kolegů vyslancem v Káhiře. Beneš se tomuto požadavku bránil a konzultoval jej s prezidentem. „Pan prezident měl hned tehdy řadu námitek.“⁵⁹¹ Masarykovi bylo krajně nepříjemné, že by se Habrmanovým jmenováním mohl založit precedens,

⁵⁸⁷ Štern, Evžen: Habrman v ministerstvu sociální péče, in: Gustav Habrman. Jeho život, práce a vzpomínky na velikou dobu (uspořádal Bedřich Brosman), Vydavatelský odbor ÚSJU, Brno 1934, str. 133.

⁵⁸⁸ Rákosník, Jakub: Odvrácená tvář meziválečné prosperity, cit. dílo, str. 178

⁵⁸⁹ Národní osvobození 29. března 1925 uvedlo, že toto jmenování mělo být časově omezené a po určité době se měl Habrman přemístit na velvyslanecký post do Egypta. Národní archiv, MZV – VA I, kart. 3214.

⁵⁹⁰ AÚTGM, EB I, sign. 171/4 G. Habrman, ka 245

⁵⁹¹ AÚTGM, EB I, sign. 171/4 G. Habrman, ka 245

který by byl v následujících letech využíván i dalšími stranami. Nakonec bylo nalezeno řešení v podobě toho, že Habrman bude vyslán na propagační misi v cizině, která by byla zaměřena na studium sociální péče v cizině. Toto řešení se však neujalo.

Mezitím Habrman stále odkládal svou demisi právě proto, že nebylo vyřešeno, co bude následovat. Tato situace se stávala nepříjemnou pro nové vedení strany, které mělo své vlastní záměry a tak Bechyně a Meissner stále naléhavěji požadovali po Benešovi přidělení vyslaneckého místa. K Benešovi dokonce dorazila deputace vedení strany v čele s Hamplem, která se dožadovala pro sociální demokraty tří vyslaneckých postů a to konkrétně v Berlíně, Vídni a Moskvě.⁵⁹² Beneš si tuto poslední návštěvu vyložil jako stupňování nátlaku na přidělení místa pro Habrmana, byť během samotného jednání údajně jeho jméno vůbec nebylo vysloveno.

Ministr Edvard Beneš se nakonec podvolil a připravil příslušný návrh, který byl posléze schválen na zasedání ministerské rady 23. března 1925.⁵⁹³ Habrman měl být jmenován zplnomocněným ministrem a vyslancem v Rakousku. Sociální demokraté mu to později vyčítali s tím, že „Káhira by šla snáz.“⁵⁹⁴ Beneš se ale rozhodl předložit ke schválení vyslanectví ve Vídni, protože tvrdil: „Vídeň jsem navrhl jen proto, že jsem to pokládal, dojde-li k tomu, pro stranu, pro ministerstvo, pro veřejnost i pro kolegu Habrmana za důstojnější, slušnější a čestnější.“⁵⁹⁵

Po schválení bylo Habrmanovo jmenování veřejně oznámeno a též předběžně konzultováno s rakouskou vládou.⁵⁹⁶ Celý proces narazil v okamžiku, kdy jmenovací listiny dorazily do prezidentské kanceláře. Zde bylo totiž jejími úředníky poukázáno na to, že Habrman je stále poslancem Národního shromáždění a ústava ve třetím odstavci v paragrafu 20 uvádí, že její členové

⁵⁹² AÚTGM, EB I, sign. 171/4 G. Habrman, ka 245; Zmínka o Moskvě je zvláštní, protože v roce 1925 neměla ČSR v Moskvě vyslanectví.

⁵⁹³ Národní archiv, PMR, osobní spisy ministrů.

⁵⁹⁴ AÚTGM, EB I, sign. 171/4 G. Habrman, ka 245

⁵⁹⁵ AÚTGM, EB I, sign. 171/4 G. Habrman, ka 245

⁵⁹⁶ AÚTGM, sign. 347/2 Rakousko 1925, dopis vyslance Kamila Krofty Edvardu Benešovi ve věci agrément pro Habrmana

mohou být jmenováni státními zaměstnanci až rok po skončení svého mandátu. Je ovšem jasné, že Masaryk využil tohoto paragrafu jako záminky k nejmenování. Klimek uvádí, že Masaryk nebyl spokojen s Habrmanovou činností ve vládě a také pochyboval o jeho schopnostech vést tak důležitý úřad. Údajně bez dohody s Benešem zahájil akci proti Habrmanovu jmenování.⁵⁹⁷

Po námitce se každopádně rozpoutala právnická pře o výklad ústavy, která se neudržela jen v mezích výměny dobrozdání mezi jednotlivými úřady státní správy, ale přenesla se i na stránky tisku. K problému se vyjadřoval skutečně kde kdo. S postupem času se pak debata nezaobírala pouze problémem samým, ale došlo i na invectivy vůči jednotlivým aktérům i jejich domovským stranám. Obzvláště šťavnaté byly útoky mezi sociální demokracií a národními socialisty. Nakonec celá situace vyvrcholila tím, že bylo Habrmanovo jmenování staženo. Habrman sám uveřejnil dopis, ve kterém uvedl: „V polovině března t. r. otázali se mne zástupci výkonného výboru strany, zda bych přijal místo vyslance ČSR ve Vídni, sdělivše mi při tom, že tento návrh činí p. min. zahraničních věcí v souladu s p. presidentem republiky. Vyžádal jsem si čas na rozmyšlenou a dospěl jsem k mínění, že takovéto vyzvání jest mi uposlechnouti. Zatím však stal se návrh p. zahraničního ministra východiskem známé kampaně tisku proti straně, k níž náležím, i proti mně. Ukázalo se také, že názory ústavních znalců o ústavní přípustnosti jmenování se rozcházejí. Nikdy jsem se o žádné místo ve službě veřejné neucházel, a proto s ohledem na vyličený stav věci dovoluji si oznámiti, že nabídnuté místo bych nepřijal.“⁵⁹⁸

Celá aféra pak vrcholila v parlamentu. Západočeští poslanci Luděk Pik a Antonín Remeš se nechali stranou delegovat do zahraničního výboru a asi bude blízko k pravdě Rudé právo, které škodolibě komentovalo Pikovo vystoupení na jednání výboru tak, že „zdělal ministra Beneše k nepoznání.“⁵⁹⁹ Nakonec musel celý spor urovnat na jednání předáků koaličních stran předseda vlády Švehla. Po společném jednání tzv. desítky bylo konstatováno, že sociálně demokratická

⁵⁹⁷ Klimek, Antonín: Velké dějiny zemí koruny české XIII. (1918–1929), Paseka, Praha – Litomyšl 2000, str. 468.

⁵⁹⁸ Právo lidu, 18. 6. 1925, in: Národní archiv, MZV – VA I, kart. 3214.

⁵⁹⁹ Rudé právo, 4. 7. 1925, in: Národní archiv, MZV – VA I, kart. 3214.

strana ani sám Habrman o místo neusilovali a že na druhou stranu jednal Beneš bona fide. Na závěr se pak uvádělo, že „následkem nedopatření v postupu osoba posl. Habrmana dostala se nepříjemného postavení, čehož výbor upřímně lituje pro jeho význam a práci.“⁶⁰⁰

Podle mého soudu je jasné, že sociální demokracie usilovala o získání vyslaneckého postu pro Habrmana. Jednak proto, že patřil k nejvýznamnějším politikům strany a nebylo možné ho nechat jen tak odejít, a pak také proto, že strana usilovala o rozšíření svého vlivu na zahraniční politiku státu. Nabízela se tu jistě paralela s podobným, již jednou vyzkoušeným postupem, kdy byl Vlastimil Tusar po ukončení svého působení v čele vlády jmenován vyslancem v Německu. Habrman by se po něm stal druhým sociálním demokratem na tak významném diplomatickém postu. K tolikrát v tisku diskutované vině Edvarda Beneše je třeba říct, že ve světle důkazů, které lze nalézt v jeho fondu uloženém v Archivu Ústavu TGM, je jasné, že tento ministr jen politicky kryl rozhodnutí prezidenta. Je to tedy Masaryk, kdo svým postupem při jmenování Gustava Habrmana nakonec prosadil, co chtěl. Domnívám se, že v situaci, kdy již bylo Habrmanovo vyslání schváleno na obou stranách neměl už návrh odmítat a nemusel uvádět designovaného vyslance i ministra zahraničí, který ale vzal celou vinnu na sebe,⁶⁰¹ do trapné situace.

Přestože víme, že Beneš nebyl v otázce Habrmanova (ne)jmenování vinen, byl nakonec sociálními demokraty označen za původce celé peripetie.⁶⁰² Uvedená

⁶⁰⁰ Právo lidu, 25. 6. 1925, in: Národní archiv, MZV – VA I, kart. 3214.

⁶⁰¹ Beneš k tomu v dopise Habrmanovi uvedl: „Dal jsem zejména najevo, že nepokládám za možné jakýmkoli způsobem zatahovat p. prezidenta do této diskuse, neboť byla moje chyba, že jsem si nezískal souhlas u p. prezidenta předtím nežli věc byla dána veřejnosti.“ AÚTGM, EB I, sign. 171/4 G. Habrman, ka 245, Dopis E. Beneše G. Habrmanovi 6. července 1925

⁶⁰² K jeho cti je třeba říct, že se snažil Habrmanovi alespoň omluvit. Učinil tak dopisem 6. července 1925, kde uvedl: „Vím, že celé jednání začalo bez Vašeho vědomí a účasti, a proto jsem až do poslední chvíle s Vámi o tom nemluvil. Moje přesvědčení bylo, že strana toho vůbec, ani na počátku, žádat neměla; avšak na insistování z různých stran, jsem se zasazoval o věc ve všech stádiích jednání se vším úsilím. Je pravda, že já jsem nabídl v posledním stadiu jednání Vídeň, ale tato moje dobrá vůle byla obrácena proti mně.“ Dále se snažil Beneš v dopise vysvětlit svůj postoj k celému problému a nakonec nabídl Habrmanovi smír, když napsal: „Vám v tom všem bylo ublíženo. Za část své zodpovědnosti se Vám omlouvám a velmi toho lituji. Chtěl jsem věc vyřídit jak se mezi muži a kamarády věci takové vyřizovat mají. Nebylo mi to umožněno. Toho lituji. Doufám, že po Vašem návratu budeme moci o věci osobně promluvit.“ AÚTGM, EB I, sign. 171/4 G. Habrman, ka 245, Dopis E. Beneše G. Habrmanovi 6. července 1925

aféra jistě nepatřila mezi úplně nejvýznamnější, které hýbaly československou politikou v daném roce.⁶⁰³ Přesto jistě i ona přispěla svým dílem k dalšímu narušení důvěry mezi koaličními partnery a vyhlášení předčasných voleb na podzim roku 1925.⁶⁰⁴

Rodina a soukromý život

Po svém jmenování ministrem odešel Gustav Habrman z Plzně, čímž mj. ztratil své pozice v krajské organizaci sociální demokracie. Jeho odchod nebyl nijak náhlý a překvapivý, ale jakoby pozvolna probíhal už v průběhu války. V okamžiku, kdy se stal předsedou klubu sociální demokracie ve Vídni, ho často v hlavním městě zdržovaly povinnosti vyplývající z jeho funkce a nemohl tak dostát všem svým slibům daným v Plzni. V zápisech z jednání plzeňského vedení strany se můžeme např. dočíst už v roce 1917. „Pro případ, že by soudruh Habrman z Vídně odjeti nemohl, požádají některého soudruha poslance, aby referát přednesl.“⁶⁰⁵ Definitivně se svých plzeňských aktivit musel vzdát vstupu do vlády. Na schůzi krajského výkonného výboru v listopadu 1918 rezignoval na své místo v krajském národním výboru a následně požádal, „by poměr jeho ku Plzni byl nadále zachován.“⁶⁰⁶ Je třeba říct, že toto přání se Habrmanovi vyplnilo.

S plzeňským předákem Luděkem Pikem ho nadále pojily přátelské vazby, o čemž svědčí jejich vzájemná korespondence.⁶⁰⁷ Habrman do Plzně v době první republiky zajížděl a působil tam ve prospěch strany. Bylo to do značné míry i v jeho vlastním zájmu, protože Plzeňsko bylo jeho volebním obvodem jak do Poslanecké sněmovny, tak po roce 1925 i do Senátu. Vazby na Plzeň udržoval Habrman i na poli žurnalistickém. Plzeňská *Nová doba* poměrně často otiskovala Habrmanovy články, ve kterých vyjadřoval své názory.

⁶⁰³ Asi nejvýznamnějším problémem byl spor o agrární cla.

⁶⁰⁴ Celou aféru podrobně popsal ve své knize Antonín Klimek. Pro srovnání - Klimek, Antonín, *Velké dějiny zemí koruny české*, cit. dílo, str. 466–496.

⁶⁰⁵ NA, ČSDSD, arch. jedn. 125, ka 16 Zápisník o schůzích výkonného výboru XX. Kraje, Zápis ze schůze 25. 11. 1917

⁶⁰⁶ NA, ČSDSD, arch. jedn. 125, ka 16 Zápisník o schůzích výkonného výboru XX. Kraje, Zápis ze schůze 24. 11. 1918

⁶⁰⁷ Fragментy jsou uloženy v Archivu města Plzně, Pozůstalost L. Pika, karton 276.

V Praze, kam s rodinou přesídlil, si po určité době opatřil Habrman vlastní dům v kolonii na „Vořechovce“. Podle popisu Vojty Beneše to byl „neveliký, ale milý domek, stavěný na státní záruku, tak jako sta a tisíce takových prostých domků po republice.“⁶⁰⁸ S tímto tvrzením, které je zajímavým dokladem pokusu o budování pověsti lidového sociálně demokratického ministra, však nemůžeme souhlasit. Kolonie Ořechovka byla v rámci rozvoje Prahy po skončení první světové války budována jako svým způsobem elitní čtvrť, která měla sloužit vysokým státním představitelům a úředníkům.⁶⁰⁹ Habrman se ostatně o její budování také zasloužil, protože se mu podařilo ve vládě prosadit, aby byl ze státního rozpočtu poslán hlavnímu městu Praze finanční příspěvek na úpravu stavebních parcel a výstavbu inženýrských sítí právě v prostoru budoucí čtvrti Ořechovka.⁶¹⁰

Volného času Habrman na konci války a v prvním pětiletí existence republiky, zdá se, příliš neměl. Musel skloubit práci ve vládě a působení ve straně. To jej hodně zaměstnávalo a ne vždy vše s přehledem zvládnul.⁶¹¹ Mnoho času trávil cestováním. Jako ministr podnikal různé inspekční cesty.⁶¹² Jejich cílem bylo kromě poznání situace na místě a případných jednání bezesporu také budování image lidového politika. Cesty podnikal také z pověření strany, hlavně v době rozpadu strany zajížděl na různá místa republiky a snažil se mobilizovat příznivce pravicového křídla. Z jeho funkcí dále vyplývala řada společenských povinností. Habrman se jich účastnil často a patrně docela rád.⁶¹³ Zastupoval tak vládu na vojenských přehlídkách, různých slavnostech, ale také i při státně

⁶⁰⁸ Beneš, Vojta: Gustav Habrman, cit. dílo, str. 3.

⁶⁰⁹ K problematice více Láník, Jaroslav: Elitní čtvrti v prostoru města. Ke vzniku pražské elitní čtvrti Ořechovka, in: Politické elity v Československu 1918–1948, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1994, str. 72–79.

⁶¹⁰ NA, PMR, ka 4046, Zápis z jednání vlády 10. 11. 1921

⁶¹¹ Např. 25. listopadu 1921 byl kolegy ve vládě kárán za pozdní doručení návrh zákona o pojištění dělníků pro případ nemoci. Vláda vyjádřila své rozladění nad tím, že musí zpětně schvalovat bez možnosti vyjádření návrh zákona, který už musel být pro nebezpečí z prodlení poslán k projednání bez schválení do Poslanecké sněmovny. NA, PMR, ka 4046, Zápis z jednání vlády 25. 11. 1921

⁶¹² O Habrmanových cestách lze v pramenech najít bezpočet zmínek. Např. v lednu 1919 navštívil Slovensko (Boj o směr vývoje československého státu I. (říjen 1918 – červen 1919), Nakladatelství ČSAV, Praha 1964, str. 183) atd.

⁶¹³ Např. z podrobnější analýzy zápisů z jednání vlády z roku 1921 vyplývá, že Habrman oproti některým jiným ministrům reprezentoval vládu velmi často a v některých případech se o svoje vyslání na určitou událost i aktivně hlásil.

významných událostech, jakou bylo např. uvítání maršála Focha při jeho návštěvě v Československu.⁶¹⁴ Dále se také účastnil různých událostí souvisejících s fungováním státu, jakými byly např. zahajovací schůze Národního shromáždění, audience vlády u prezidenta např. při jmenování Karla Baxy předsedou Ústavního soudu apod.⁶¹⁵

Jak už bylo zmíněno, zajížděl na domovské Plzeňsko, časté však byly i jeho návštěvy rodné České Třebové, kde navštěvoval své příbuzné. S ohledem na svůj zdravotní stav absolvoval Habrman i léčebné pobyty v lázních. O jejich prospěšnosti se zmiňuje v dopise Ludku Pikovi.⁶¹⁶ Na dovolenou vyrážel s rodinou do jižních zemí – Itálie a Francie, kde na něj blahodárně působilo místní podnebí. V roce 1928 došlo v rodinných poměrech k určité změně. Habrmanova dcera Marta se provdala za Františka Ebela.⁶¹⁷ Díky tomu se Habrman mohl později ujmout i role dědečka.

Gustav Habrman se také angažoval v řadě různých hnutí a spolků, jejichž byl buď členem nebo sympatizantem. Veřejně se angažoval při podpoře hnutí Volné myšlenky. Jako ministr školství dokonce podpořil svou účastí Světový kongres tohoto hnutí, konaný v Praze v roce 1920.⁶¹⁸ Již méně známou je angažovanost Gustava Habrmana u svobodných zednářů. Ani v patrně nejrozsáhlejší monografii o svobodných zednářích z pera Jany Čechurové není o Habrmanově zednářském působení příliš zmínka.⁶¹⁹ Jeho působení v tomto tajném spolku bylo tedy patrně spíše formální. Můžeme usuzovat, že i Gustav Habrman podlehl dobové módě a stal se zednářem, přestože žádnou překotnou zednářskou aktivitu nevyvíjel.⁶²⁰

⁶¹⁴ NA, MSP-P, sign. 1/a3, ka 136 – 137, pozvánky pro ministra

⁶¹⁵ NA, PMR, ka 4046, Zápis z jednání vlády 10. 11. 1921

⁶¹⁶ Archiv města Plzně, Pozůstalost L. Pika, karton 276.

⁶¹⁷ Habrman sňatku přál, jak dokládá dopis Pikovi. Archiv města Plzně, Pozůstalost L. Pika, karton 276.

⁶¹⁸ Kudláč, Antonín K. K.: Příběh(y) volné myšlenky, NLN, Praha 2005, str. 54

⁶¹⁹ Čechurová, Jana: Čeští svobodní zednáři ve XX. století, Libri, Praha 2002

⁶²⁰ Na Habrmanovo zednářské působení přímo odkazuje patrně pouze jeho nekrolog uveřejněný v časopise Svobodný zednář. Zemřel bratr Gustav Habrman, in: Svobodný zednář, VI/1932, sešit 5 a 6, úvodní strana (Za zapůjčení kopie tohoto článku děkuji doc. Janě Čechurové.)

Senátor

Ve volbách v roce 1925 kandidoval Habrman již jen do Senátu Národního shromáždění, což byl jasný příznak jeho odchodu z vrcholné politiky, neboť Senát byl považován za jakési pomyslné odkladiště bývalých významných politiků.⁶²¹ Sociální demokracii, ovládlo po volbách v roce 1925 duo Bechyně – Meissner.⁶²² Předseda Hampl se stáhl stranou, protože nesouhlasil s odchodem z vládní koalice. K tomu se strana odhodlala po katastrofálním výsledku ve volbách, kdy v pořadí stran v celostátním měřítku skončila až na 4. místě za agrárníky, komunisty a lidovci. Vedoucí duo se zřejmě snažilo odchodem z vlády uvolnit si ruce pro možný radikálnější postup vůči komunistům. Také je možné, že se strana snažila svým odchodem ukázat agrárníkům a lidovcům svoji potřebnost a tím zvýšit svůj potenciál při vyjednávání. Tento předpoklad však vedení strany nevyšel, protože premiéru Švehlovi se podařilo vyjednat koalici se zástupci německých stran, čímž socialistické strany lidově řečeno převezl.

Socialistické strany tento krok rozladil. Sociální demokraté se ale přesto rozhodli v určitých jednotlivých věcech vládu podporovat. Hlavně Meissner a Bechyně naléhali na umírněný postup. Proti této taktice se ale zvedly protestní hlasy. Habrman např. namítal, že by se vláda podporovat neměla. Sociální demokracie měla nechat vládu nést důsledky její politiky a naopak využít získaného času k vnitřní konsolidaci a posílení. Tvrdší opoziční politika měla umožnit vedoucímu aparátu a jeho představitelům, aby opět získaly na stranu sociální demokracie podporu voličských mas, která byla během minulých let ztracena. Habrman se také obával se, že podpora vlády může být zneužita proti straně.⁶²³ Svár těchto dvou koncepcí pak po následné volební období ve straně rezonoval, ale ne natolik vážně, aby to vedlo k nějakým vážným vnitřním rozporům.

⁶²¹ K těmto volbám více Kvaček, Robert: Poctivost i v politice. Předčasné volby v roce 1925, in: Dějiny a současnost, 2006, č. 5, str. 38–41.

⁶²² Tuto skutečnost dokládá i dokument uložený v pozůstalosti Edvarda Beneše, kde se píše: „Vedení strany je v rukou Dra Meissnera a posl. Bechyněho. Předseda strany Hampl zůstává úplně stranou.“ AÚTGM, EB I, sign. R 129/2, Čs. soc. dem. Strana 1921 – 1936, Rozbor situace ve straně po volbách v roce 1925

⁶²³ Klímek, Antonín: Boj o Hrad II. Kdo po Masarykovi, Panevropa, Praha 1998, str. 117

Času, kdy strana působila v opozici, využili sociální demokraté kromě získávání nového členstva i k obnově a aktualizaci svého programu. Tato snaha vyplynula ze závěrů ostravského sjezdu v roce 1924. První plody práce programové komise byly předloženy na následujícím sjezdu v roce 1927 v Praze, kde se ale nakonec o návrzích nerozhodovalo s tím, že o nich rozhodne jubilejní sjezd plánovaný na rok 1928. K jeho pořádání nakonec nedošlo a tak byla programová debata odsunuta na sjezd v roce 1930, kde došlo konečně k jeho schválení. Nový stranický program byl jakýmsi pokusem o prolnutí tradice marxismu se současnou státotvornou a prodemokratickou pozicí strany.⁶²⁴

Habrman si po svém vstupu do Senátu poprvé vyzkoušel jaké to je být po vzniku republiky v parlamentu v opozici. Po celou dobu svého působení v druhé komoře byl členem stálého výboru Národního shromáždění.⁶²⁵ Povinností této instituce, kterou tvořilo 16 poslanců a osm senátorů, bylo vykonávat nezbytné funkce parlamentu v době, kdy poslanci a senátoři nezasedali. Díky svému členství v tomto orgánu si Habrman zachovával alespoň částečný vliv na chod státu, byť nesrovnatelný s předchozím obdobím.

Během svého působení v Senátu Habrman ve volebním období 1925–1929 mluvil Habrman několikrát v plénu. Jeho návrhy podávané na jednáních se většinou týkaly pomoci lidem v jeho volebním obvodu. Příkladem může být návrh na poskytnutí státní pomoci lidem postiženým průtrží mračen a krupobitím v okresech Rokycany, Blovice a Přeštice, který přednesl 24. června 1927. Svůj názor kromě zmíněných návrhů ale prezentoval i k dalším a podstatnějším otázkám, jako byla např. úprava platu duchovních. Habrman pravidelně vystupoval také v rozpravách k návrhům státního rozpočtu. Těchto debat využíval většinou ke kritice vlády a její politiky. Obzvláště na srdci mu pak pochopitelně leželo zachování vymožeností, které pro dělnictvo jako ministr pomáhal vytvořit: „Nám, zejména československým sociálním demokratům je velmi trapno a

⁶²⁴ K problematice více Kuklík, Jan: Hledání cesty k demokratickému socialismu. K programovému vývoji Československé sociálně demokratické strany dělnické v první polovině 30. let, in: K novověkým sociálním dějinám českých zemí III, Karolinum, Praha 1998, str. 59 - 91

⁶²⁵ Ke stálému výboru více např. Broklová, Eva: Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918–1938, Slon, Praha 1992, str. 33.

bolestno, že jsme svědky útoku na sociální vymoženosti. Tato vláda bude pokračováním programu vlád předcházejících – praveno při vstupním prohlášení. Po převratě byla nastoupena cesta sociálních vyrovnání. Nebylo učiněno všecko a mnohá nesou znamení těžkých poměrů a okolností, vývoj prací a výsledky znesnadňujících. [...] Nyní po nastolení nové většiny z lůna jejich stran volá se po úpravě zákona o sociálním pojištění. Žádné lidské dílo není tak dokonalé, aby nesneslo opravení a zlepšení. To však, co projevuje se a uvádí jako oprava, znamená zhoršení a ohrožení sociálního pojištění.“⁶²⁶

Svůj mandát Habrman obhájil i v následujících volbách v roce 1929, které byly opět předčasné. Tyto volby přinesly sociální demokracii návrat na výsluní, když skončila v celostátním měřítku na druhém místě. Tato pozice byla výsledkem tříleté opozice, která spolu s postupující bolševizací komunistické strany přitáhla ke straně její (staro)nové voliče. V povolebních jednáních se podařilo sestavit širokou koaliční vládu a sociálně demokratičtí ministři opět vstoupili do vlády. Éra vlády panské koalice byla definitivně u konce.

Po volbách byl Habrman zvolen, vzhledem k volbě předchozího předsedy klubu Františka Soukupa do čela Senátu, jako nový předseda sociálně demokratického senátorského klubu. V tomto volebním období navázal na svou činnost v období předchozím. Nejčastěji se vyjadřoval k otázkám souvisejícím s probíhající hospodářskou krizí, která tvrdě dopadla na československé hospodářství. Příkladem může být vystoupení v diskuzi o státním příspěvku k podpoře nezaměstnaných. Při něm se tvrdě ohradil proti komunistickému požadavku, aby podpora v nezaměstnanosti byla vyplácena hned první den po odchodu z pracovního poměru. Následně se pak pustil i do kritiky sovětského Ruska, které komunisté uváděli jako vzor pro řešení krize. Ve svém příspěvku mj. uvedl: „V Rusku, jak jsem prokázal, podpory v nezaměstnanosti a mzdy jsou nižší nežli u nás. Ani v sovětské republice, jak jsem již řekl, není všechno zlato, co se třpytí. A na základě toho je zapotřebí, abychom všechny zprávy, které se šíří odtamtud, sledovali velmi střízlivě a mysleli si jasně o tom, že skutečnost je

⁶²⁶ Elektornický archiv Parlamentu ČR, <http://www.psp.cz/eknih/1925ns>.

nepoměrně jiná nežli tyto krásné zvěsti.“⁶²⁷ Své druhé volební období v Senátu již Habrman nedokončil.

Smrt

Na počátku roku 1932 došlo k výraznému zhoršení Habrmanova zdravotního stavu. Na začátku března musel být dokonce převezen do Skrbkova sanatoria. O jeho zdravotním stavu průběžně informoval denní tisk. Po několika dnech přinesl *Večerník Práva lidu* zprávu o zlepšujícím se stavu pacienta.⁶²⁸ Do sanatoria chodily za nemocným Habrmanem různé návštěvy, např. Luděk Pik, Přemysl Šámal nebo František Tomášek. Problémy nastaly ráno 22. března. Svolané lékařské koncilium konstatovalo, že již nelze nic dělat. Habrman zemřel téhož dne v 15:30. Příčinnou smrti byla cukrovka a slabost srdce.⁶²⁹ Pozůstalým došla řada kondolencí. Jednu z nich zaslal i prezident republiky T. G. Masaryk.

Vláda nabídla vzhledem k Habrmanovu ministerskému angažmá, že zajistí pohřeb, ale to bylo zástupci strany odmítnuto s tím, že se o poslední rozloučení postará sociální demokracie sama.⁶³⁰ Zpočátku se uvažovalo pouze o obřadu v Praze, ale vzhledem k Habrmanovu působení na Plzeňsku bylo dohodnuto, že se jeho část odehraje i v západočeské metropoli.⁶³¹

Po Habrmanově smrti byly jeho ostatky vystaveny v Lidovém domě. U katafalku stáli jako čestná stráž členové Dělnických tělocvičných jednot. K rakvi přicházeli lidé, kteří přinášeli květiny, ač strana všechny vyzvala, aby byly peníze místo na květiny poskytnuty do nově založeného Habrmanova sociálního fondu, jehož hotovost pak měla sloužit k podpoře lidí postižených hospodářskou krizí. Smutečního obřadu, konaného 24. března, se zúčastnila celá řada osobností včetně předsedy vlády Františka Udržala. Hlavním řečníkem byl poslanec František Tomášek. Po skončení obřadu následoval smuteční průvod

⁶²⁷ Elektornický archiv Parlamentu ČR, <http://www.psp.cz/eknih/1929ns>.

⁶²⁸ *Večerník Práva lidu*, 16. 3. 1932, in: Národní archiv, MZV – VA I, kart. 3214.

⁶²⁹ Úmrtní list, in: Národní archiv, PŘ, 1931 – 40, sign H 39/6.

⁶³⁰ K následnému popisu Habrmanova pohřbu pro srovnání Velek, Luboš: Stáří, smrt a pohřeb politických vůdců, in: *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*, KLP, Praha 2001, str. 298 - 308

⁶³¹ NA, ČSDSD, arch. jedn. 126, ka 16 Zápisník o schůzích výkonného výboru XX. Kraje, Zápis ze schůze 23. 4. 1932

Prahou. Hlavní zastavení byla u Národního divadla a pak u budovy Ministerstva sociální péče, kde promluvil předseda Senátu František Soukup.

Po obřadech v Praze byly Habrmanovy ostatky dopraveny pohřebním automobilem 25. března do Plzně. Konvoj vozů doprovázejících rakev se zesnulým se cestou několikrát zastavil, aby i občané jednotlivých měst mohli vzdát hold zemřelému senátorovi. V Plzni byly pak ostatky vystaveny ve velkém sále spolkového domu Peklo. Podle novinových zpráv přicházely ke katafalku davy lidí. Druhý den následovala ve spolkovém domě tryzna, na které promluvil Habrmanův dlouholetý spolupracovník a starosta města Luděk Pík, po něm ministr Rudolf Bechyně a nakonec měl slovo zástupce německých sociálních demokratů poslanec Taub. Poté byla rakev vezena ve smutečním průvodu, v jehož řadách šli kromě blízkých pozůstalých i členové delegací různých institucí,⁶³² stran a spolků, městem do krematoria, kde se s Habrmanem jako poslední rozloučil Vojta Beneš.⁶³³

Tímto obřadem byla ukončena pozemská pouť Gustava Habrmana. Jeho osobnost však dále žila. Do konce první republiky se o něm mluvilo s úctou a uznáním. Sociální demokracie, hlavně plzeňská část strany, se snažila pečovat o jeho památku. Výročí jeho smrti a narození byla připomínána ve stranickém tisku a na schůzích. Vzhledem k tomu, že byl prvním ministrem školství, došlo také k pojmenování některých nově budovaných škol jeho jménem. Tento vývoj byl přerušen druhou světovou válkou. Po osvobození už nebylo na 30. léta navázáno. Politická situace byla přece jenom hektická, před sociální demokracií stály jiné úkoly a také Habrmanovi soupeřníci byli odsunuti na vedlejší kolej. To se týkalo především Luděka Píka, jehož poválečnou anabázi lze dobře rekonstruovat na základě jeho pozůstalosti.⁶³⁴ Situace se pak radikálně změnila po nástupu komunistické strany k moci. Rázem se stal z Habrmana jeden z hlavních nepřátel dělnictva v oborové první republiky. Jako představitel reakce v sociálně

⁶³² Početná byla vládní delegace, kterou zastupovali ministři Dérer, Bechyně a Meissner. Výkonný výbor sociální demokracie byl reprezentován předsedou strany Hamplm. Dále se pohřbu zúčastnili členové senátorského klubu sociální demokracie a i ostatní strany vyslali své zástupce.

⁶³³ Průchod smutečního průvodu Plzní byl zachycen na filmu.

⁶³⁴ Archiv města Plzně, Pozůstalost L. Píka

demokratické straně si od dobových historiků a publicistů nevysloužil jediného slůvka pochvaly a v silně ideologicky zabarvených textech se o něm psalo jako o velkém rozvraceči dělnické jednoty a člověku zpátečnických myšlenek.⁶³⁵ Situace se začala velmi pomalu měnit až v 60. letech, kdy vznikaly práce historiků dělnického hnutí, jejichž pohled už byl přece jenom poněkud méně poznamenán čistě marxistickým viděním. Skutečně vyváženého pohledu se ale Habrmanovi dostalo až po roce 1989. Současnými historiky jsou jako cenný pramen oceňovány především jeho paměti a to nikoliv pouze pro jejich obsah věcný, ale také pro možnost poznat mentalitu člověka druhé poloviny 19. stol.⁶³⁶

Habrman v první republice

Při hodnocení Habrmanova působení v politice první republiky je podle mého názoru třeba rozlišovat dvě období. V prvním, které skončilo v letech 1924 - 1925, patřil Gustav Habrman mezi přední politiky státu a sociálně demokratické strany. Nadále si udržoval své postavení a vliv získané na sklonku světové války. Postupně však jeho hvězda začala klesat. Po roce 1925 následovalo druhé období. Habrman se v důsledku svých zdravotních obtíží, přibývajících věku a také generační změny ve straně byl nucen stáhnout z nejvyšší politiky. Dále byl ovšem počítán mezi důležité osobnosti sociální demokracie. Alespoň na parlamentní půdě si uchoval určitý vliv, o čemž svědčí jeho delegování do stálého výboru Národního shromáždění a v roce 1929 pak zvolení do čela senátorského klubu.

Názorově zůstával Habrman reformním sociálním demokratem. Zastával tedy konstantně postoj, který si vybudoval v předválečném období. Odmítl striktně zásady levého křídla strany a při jejím dělení se plně postavil na platformu stranické pravice. Revoluční řešení sociální otázky mu už bylo v tuto dobu

⁶³⁵ Typickým příkladem tohoto typu literatury je např. kniha Bartošek, Karel – Pichlík, Karel: Z dějin dělnického hnutí na Plzeňsku. O úloze pravicových sociálních demokratů, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1954; Zde se např. můžeme dočíst: „Sociálpatriotický nápor buržoasní agentury Modráčka, Pika a Habrmana však byl vzápětí odsunut do pozadí mohutným nástupem revolučních sil pracujícího lidu pod vlivem světodějného vítězství Velké říjnové socialistické revoluce, která rozhodujícím způsobem ovlivnila i boj českého národa za samostatný stát.“, cit. dílo, str. 46

⁶³⁶ K tomu např. Štaif, Jiří: Mentalita a cizina. Anglosaský svět před rokem 1914 viděný českými očima, in: Komunikace a izolace v české kultuře. Sborník příspěvků z 21. ročníku symposia k problematice 19. století, KLP, Praha 2002, str. 160–185

naprosto cizí. „Nevěřím, že hrstka lidí nadšených a třeba nejlepších, obětavých a hrdinných, je schopna rázem odstraniti všechny zlořády, stará zřízení politická a státní, a přes noc vybudovati útvary nové, ideální a dokonalé. Nevěřím v možnost úspěšných, umělých revolucí a převratů. Revoluci nejde jen o změnu forem, nýbrž o přeměnu podstaty. Převrat všech státních a společenských zřízení ze základů vyžaduje trvalé přeměny podstaty všech zřízení společenských a státních ve věci a stavu a také lidí, povah jejich duší, citění a názoru na život.“⁶³⁷

Závěr

V předložené práci jsem se pokusil nastínit životní osudy Gustava Habrmana. Narodil se do chudých poměrů. Po vyučení řešil nedostatek práce odchodem do Vídně. V hlavním městě Rakouska-Uherska se seznámil s myšlenkami socialistického hnutí, což ovlivnilo celý jeho další život. Mladý Habrman se zapojil do činnosti dělnického hnutí, v tehdejší době silně pronásledovaného. Účastnil se řady schůzí, četl socialistický tisk a roznášel letáky. Osudnou pro něj byla účast na zajištění fungování ilegální tiskárny, neboť byl po jejím objevení policií zatčen a odsouzen na čtyři roky žaláře. Trest si odpykal ve věznici v Steínu nad Dunajem. Z vězení byl propuštěn s tuberkulózou, která mu pak ztrpčovala život několik dalších let. Půl roku po skončení trestu odešel Habrman do Paříže, kde se podílel na činnosti anarchistického hnutí. Po více než roce pak ze zdravotních důvodů hlavní město Francie opustil a odjel do Ameriky. V New Yorku se živil jako soustružník. Ve Spojených státech se mu však příliš nelíbilo, a tak se rozhodl pro návrat domů. V Čechách byl však sledován policií, a proto po vyléčení nemoci odjel zpět za oceán. Během druhého pobytu v Americe se Habrman živil po jistou dobu jako novinář krajanského dělnického tisku. Zajímavou epizodou jeho života pak byla dobrodružná cesta na pomoc kubánským revolucionářům. V roce 1897 obdržel z Čech nabídku, zda by se nestal redaktorem sociálně demokratického listu Rovnost. Habrman se tedy vrátil zpět do vlasti a zahájil svou kariéru sociálně demokratického redaktora a politika. Po působení v Brně a Vídni zakotvil v roce 1901 natrvalo v Plzni, kde

⁶³⁷ Habrman, Gustav: Z mého života, cit. dílo, str. 308.

vedl tiskový orgán západočeské krajské organizace sociálně demokratické strany *Novou dobu*. Spolu s Luděkem Pikem a Antonínem Remešem také převzal vedení krajské organizace, ze které postupně vytvořili jednu z nejsilnějších odnoží sociální demokracie v Čechách. Po zavedení všeobecného volebního práva v roce 1907 se Habrmanovi podařilo zvítězit ve volbách a získat mandát poslance Říšské rady. Úspěch z roku 1907 zopakoval i v roce 1911. Po vypuknutí první světové války stál Habrman v čele postupně se tvořící stranické opozice, která naproti snahám Bohumíra Šmerala usilovala o rozbití Rakouska a ustavení nezávislého československého státu. Habrman během války uskutečnil tři cesty do ciziny. V roce 1915 odjel do Švýcarska, kde se setkal s profesorem Masarykem, v roce 1917 byl členem stranické delegace na Stockholmskou konferenci a v roce 1918 zastupoval sociální demokracii na jednání exilové a domácí politické reprezentace v Ženevě. Po vzniku samostatného Československa byl Habrman jmenován ministrem školství a národní osvěty. Ve své funkci musel řešit řadu náročných úkolů souvisejících s ustavením nového státu. Hlavní Habrmanovo úsilí směřovalo k odstranění všech reliktních zbytků z doby Rakouska. Po pádu druhé Tisarovy vlády nebyl Habrman bez angažmá ve vládě dlouho, neboť hned ve vládě Edvarda Beneše byl jmenován ministrem sociální péče, kterým zůstal i ve vládě Švehlově. V úřadě musel čelit především následkům krize v roce 1922 a pak své úsilí soustředil na přípravu zákona o sociálním pojištění. Jako významný politik sociální demokracie se též aktivně angažoval v řadě akcí, které provázely rozpad strany na počátku 20. let. Habrman patřil během těchto událostí k nejvýznamnějším představitelům pravicového křídla. Z důvodů generační výměny ve straně rezignoval na svou ministerskou funkci na počátku roku 1925. Po zotavení ze svých zdravotních potíží, vydávaných za hlavní důvod odchodu, měl být jmenován velvyslancem ve Vídni, z čehož ale sešlo. Vznikla z toho politická aféra, kterou musela urovnávat koaliční Pětka. Ve volbách v roce 1925 kandidoval Habrman úspěšně do Senátu. To se opakovalo i v roce 1929. V Senátu patřil mezi čelní představitele sociální demokracie. Po roce 1929 byl dokonce předsedou senátorského klubu. Gustav Habrman zemřel v roce 1932 a pochován je v Plzni.

V předložené rigorózní práci jsem se také pokusil načrtnout ideový vývoj Gustava Habrmana. Jak již bylo zmíněno, seznámil se se socialistickými myšlenkami na počátku osmdesátých let 19. století ve Vídni. Dělnické hnutí bylo v té době rozštěpeno na dvě části – umírněnou a radikální, přičemž radikální měla mnohem větší vliv. Habrman radikální Mostovy a Peukertovy myšlenky nekriticky přijímal a v mnoha ohledech se podle těchto zásad snažil i žít. K jistému obroušení nejradičálnějších hrotů došlo během Habrmanova uvěznění, kdy si uvědomil, že ne každý představitel zatuchlé buržoazní společnosti musí být nutně i zlý člověk. Nejradičálnější názory pak Habrman patrně zastával během pobytu v Paříži a na počátku svého působení v Americe. V této době můžeme označit Habrmana více méně za čistého anarchistu. Zlom nastal během druhého pobytu v USA, kdy došlo k názorovému vystřízlivění. Ještě před návratem do Čech se Habrman s anarchismem definitivně rozešel. V Čechách se během svého redaktorského působení seznámil s revizionistickými myšlenkami Eduarda Bernsteina. Patrně pod jejich vlivem revidoval své názory na sociální revoluci a ze stanoviska revolučního přešel k stanovisku evolučnímu, které hlásalo, že revoluce má být dosaženo postupným zlepšováním postavení dělnictva ve společnosti, ne jedním násilným převrácením. V předválečném období se také u Habrmana projevuje ochlazení nadšení pro internacionalismus a začíná psát v duchu českého nacionalismu, i když stále počítá se zachováním Rakouska. To byl ostatně ale trend v celé straně. Během války potom Habrman postupně přijal čistě protirakouské postoje a stal se zastáncem rozbití monarchie, což prosazoval i uvnitř sociální demokracie. Po válce si pak tyto své názory zachoval. Komunistické ideje, jakož i odtržení levicové části strany odmítl a proti obojímu ostře vystupoval. Na závěr shrnutí Habrmanova ideového vývoje bych se rád ještě zmínil o tom, že jako drtivá většina českých sociálně demokratických politiků byl i Habrman ochoten během svého aktivního politického působení socialistické ideje odložit stranou, mělo-li to vést k dosažení kompromisu přinášejícího řešení nějaké situace. Politický praktikismus v běžné praxi nad idejemi v podstatě vítězil.

Z celé práce se dá odvodit i vývoj Habrmanova postavení uvnitř sociálně demokratické strany. Začínal jako řadový člen ve Vídni v osmdesátých letech. Po

návratu z Ameriky do Čech se stal redaktorem několika sociálně demokratických listů, což byla přímá vstupenka pro proniknutí mezi stranickou elitu. Mezi ni vstoupil oproti ostatním předákům v pozdějším věku, než bylo běžné. Bylo to zapříčiněno jeho životem v zahraničí. S ohledem na tradici tvořili redaktoři jakýsi skrytý stranický aparát, protože sociální demokracie si jej ještě nemohla v potřebné velikosti udržovat, a i to Habrmanovi usnadnilo jeho kariéru. Velmi brzo, možná částečně i díky svému sňatku, se Habrman vyšvihl mezi vedoucí činovníky v západních Čechách. Po zvolení poslancem pronikl i na pole celozemské a celostátní politiky. Vrcholem jeho kariéry byl konec první světové války, kdy patřil mezi nejvýznamnější členy stranického vedení. Tuto pozici si pak více méně udržel až do přelomu let 1924 - 1925, kdy se musel v důsledku změn ve straně a zdravotních obtíží stáhnout. Důležité posty pak zastával v Senátu, ale v rámci české politiky i sociální demokracie už svou pozici ztratil. Mám-li celý vývoj shrnout, musím konstatovat, že Habrman se postupně propracoval mezi špičky sociální demokracie. Mezi naprostou elitu patřil, podle mého soudu, na konci první světové války a v počátečním období budování Československé republiky.

V práci jsem se kromě mapování Habrmanových životních osudů a jeho myšlenkového vývoje snažil dále o popsání dobových reálií a zvyklostí, ve kterých Habrman žil. Pokusil jsem se také o zachycení jeho vnímání cizích zemí, a to s ohledem na věci, kterých si sám všímal. Při popisu Habrmanovy politické činnosti jsem byl také nucen se alespoň v nejnutnější míře zmínit o vývoji dělnického hnutí a sociálně demokratické strany.

Doufám, že předložená rigorózní práce splnila cíle, které jsem si vytyčil na počátku jejího psaní. Také doufám, že bude alespoň malým příspěvkem, který rozšíří povědomí o osobnosti Gustava Habrmana a tak zároveň rozšíří naše znalosti o vývoji sociálně demokratické strany v druhé polovině 19. a první polovině 20. století.

Použité prameny a literatura

Archivy

- Archiv města Plzně
 - Fond Pozůstalost L. Pika
- Archiv Ústavu TGM
 - Fond Edvard Beneš
 - Fond TGM
- Národní archiv Praha
 - Fond Československá sociálně demokratická strana dělnická (ČSDSD)⁶³⁸
 - Fond Ministerstvo sociální péče – prezidium (MSP - P)
 - Fond Ministerstvo školství – prezidium (MŠ – P)
 - Fond Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv (MZV – VA)
 - Fond Policejní ředitelství (PŘ)
 - Fond Policejní ředitelství – evidence obyvatelstva (PŘ – EO)
 - Fond Prezidium ministerské rady (PMR)
- Zbytek pozůstalosti Gustava Habrmana – v majetku rodiny Ebelovy
- Elektronický archiv Parlamentu ČR, <http://www.psp.cz/eknih>

Tisk

- Nová doba (ročníky 1901, 1903, 1904, 1905, 1907 a 1911)
- Věstník ministerstva školství a národní osvěty (ročník 1918-1919, 1920)

Prameny tištěné a tiskem vydané

- Bechyňova Padesátka, Vydal kruh jubilantových přátel, Olomouc 1931.
- Boj o směr vývoje československého státu I. (říjen 1918 – červen 1919), Nakladatelství ČSAV, Praha 1965.
- Boj o směr vývoje československého státu II. (červenec 1919 – květen 1921), Akademia, Praha 1969.
- Brosman, Bedřich: Gustav Habrman. Jeho život, práce a vzpomínky na velikou dobu, Vydavatelství odbor ÚSJU, Brno 1934.
- Československá vlastivěda, díl VI. Práce, Sfinx, Praha 1930.
- Československá vlastivěda, díl V. Stát, Sfinx, Praha 1930.

⁶³⁸ Tento fond je v Národním archivu uložen pouze dočasně. V nejbližší době by měl být předán do archivu České strany sociálně demokratické.

- Gustavu Habrmanovi 1864–1924 sociálně demokratické Plzeňsko, Omladina, Plzeň s. d. (pravděpod. 1924).
- Gustav Habrman. První ministr školství a národní osvěty Československé republiky, Státní nakladatelství, Praha 1932.
- Habrman, Gustav: Z mého života. Vzpomínky, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1924.
- Habrman, Gustav: Mé vzpomínky z války. Črty a obrázky o událostech a zápasech za svobodu a samostatnost, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1928.
- Habrman, Gustav: Jak si moje babička dědečka brala, Odborné pokračovací školy typografické v Plzni, Plzeň 1932.
- Habrman, Gustav: Moje první láska, Odborné pokračovací školy typografické v Plzni, Plzeň 1933.
- Habrman, Gustav: Myšlenky a názory, (uspořádal V. Masák), Dělnická akademie v Plzni, Plzeň 1934.
- Kašpar, Oldřich (ed.): Tam za mořem je Amerika. Dopisy českých vystěhovalců do Ameriky v 19. století, Československý spisovatel, Praha 1986.
- Ksandr, F. X.: Dr. František Soukup - Tribun lidu. Sborník k šedesátce 1871 – 1931, Župní výkonný výbor čs. sociálně demokratické strany župy lounské, Kladno 1931.
- Krčmář, Jan: Paměti díl II. a III. (ed. Čechurová, Jana – Kuklík, Jan), Praha – Pelhřimov 2007.
- Národní shromáždění Republiky československé v prvním desetiletí, vydalo Předsednictvo Poslanecké sněmovny a Předsednictvo Senátu, Praha 1928.
- Neff, Vladimír: Zlá krev, Československý spisovatel, Praha 1987.
- Prokš, Petr (ed.): Politické programy Českoslovanské a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948, Historický ústav AV ČR, Praha 1999.
- Protokol XII. sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické, Ústřední dělnické knihkupectví, Praha 1918.
- Protokol XIII. řádného sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické, Praha 1920.
- Soukup, František: 28. říjen 1918. Předpoklady a vývoj odboje domácího v československé revoluci za státní samostatnost národa, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1928.
- Z protokolů schůzí první československé vlády 1918 – 1919 (ed. Machatková, Raisa – Malá, Irena), SÚA, Praha 1974.
- Z protokolů schůzí druhé československé vlády 1919 – 1920 (ed. Helešicová, Věra - Machatková, Raisa), SÚA, Praha 1984.

- Z protokolů schůzí 5. československé vlády (Benešovy) 1921 – 1922 (ed. Malá, Irena), SÚA, Praha 1989.
- Z protokolů schůzí 6. československé vlády (1. Švehlovy) 1921 – 1922 (ed. Helešicová, Věra - Machatková, Raisa), SÚA, Praha 1992.
- Z protokolů schůzí třetí československé vlády 1920 (ed. Malá, Irena), SÚA, Praha 1982.
- 50 let Československé sociální demokracie (1872–1922), Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1922

Literatura

- Balík, Stanislav – Hloušek, Vít – Holzer, Jan – Šedo, Jakub: Politický systém českých zemí 1848–1989, MU a Mezinárodní politologický ústav, Brno 2006.
- Bartošek, Karel – Pichlík, Karel: Z dějin dělnického hnutí na Plzeňsku. O úloze pravicových sociálních demokratů, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1954.
- Beránková, Milena: Dějiny československé žurnalistiky I. díl. Český periodický tisk do roku 1918, Novinář, Praha 1981.
- Bobíková, Lenka – Šouša, Jiří: Parlament. Kolbiště národů a národností, H&H, Praha 1992.
- Broklová, Eva: Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918–1938, Slon, Praha 1992.
- Brouček, Stanislav: Češi ve Francii, in: Češi v cizině, 9, 1996, str. 136–154.
- Cabada, Ladislav: Intelektuálové a idea komunismu v českých zemích 1900 – 1939, ISE, Praha 2000.
- Cabada, Ladislav – Šanc, David: Český stranický systém ve 20. století, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, Plzeň 2005.
- Čapek, Tomáš: Padesát let českého tisku v Americe, vydali svým nákladem Správní radové „Bank of Europe“, New York 1911.
- Čechurová - Šetřilová, Jana: Alois Rašín. Dramatický život českého politika, Argo, Praha 1997.
- Čechurová, Jana: Čeští svobodní zednáři ve XX. století, Libri, Praha 2002.
- Čechurová, Jana: Menšina v menšině – „Péče“ o Čechy v pohraničí, in: Národnosti menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě, Slezské zemské muzeum v Opavě, Opava 1999, str. 143 – 151.
- Čechurová, Jana – Kuklík, Jan: Z historie Úřadu vlády České republiky 1918–1992, Úřad vlády České republiky, Praha 2006.
- Dingle, A. I.: Drink and Working Class Living Standards in Britain 1870–1914, in: The Economic History Review, XXV, 1974, č. 4, str. 608–622.

- Dostálík, Milan: Česká dělnická emigrace v Americe v letech 1873–1878, in: Slovanský přehled, 1957, č. 2, str. 37–40.
- Douša, Jaroslav: Postoj plzeňského purkmistra a jeho prvního náměstka k habsburské monarchii v první světové válce, in: Český lev a rakouský orel v 19. století, Praha 1996, str. 62–68.
- Duby, Georges: Dějiny Francie od počátků po současnost, Karolinum, Praha 2003.
- Franěk, Otakar: Dělnické hnutí na Moravě v devadesátých letech 19. století, in: Časopis Matice moravské, 74, 1955, str. 7–23.
- Galandauer, Jan: Ideová diferenciacie českého dělnického hnutí v období přímého ohlasu Velké říjnové socialistické revoluce, in: Československý časopis historický, 25/1977, č. 5, str. 641 – 659.
- Galandauer, Jan: Bohumír Šmeral 1880–1914, Svoboda, Praha 1981.
- Galandauer, Jan: Od Hainfeldu ke vzniku KSČ 1889–1921, Svoboda, Praha 1986.
- Galandauer, Jan: Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy, Svoboda, Praha 1988.
- Galandauer, Jan: Čeští socialisté ve Stockholmu r. 1917, in: Historie a vojenství, 1990, č. 5, str. 51–61.
- Galandauer, Jan: František Ferdinand d'Este. Následník trůnu, Paseka, Praha – Litomyšl 1998.
- Galandauer, Jan: Karel I. Poslední český král, Paseka, Praha – Litomyšl 2004.
- Georgiev, Jiří: Mezi svěprávností a poručnictvím. K postavení církve v habsburské monarchii druhé poloviny 19. století, in: Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualista v českém 19. století, KLP, Praha 2003, str. 169–185.
- Glettler, Monika: Böhmisches Wien, Herold Verlag, München 1985.
- Hamajda, Petr: Ustavení a činnost Kramářovy vlády, diplomová práce, FF UK, Praha 1991.
- Hampl, Vladimír: Vzpomínky na minulost II. Střípky českotřebovské historie, Oftis, Ústí nad Orlicí 1999.
- Hanzlík, Jan: Rozpad československé sociální demokracie a prosincová generální stávka roku 1920 na území velké Prahy, diplomová práce, FF UK, Praha 2002.
- Heumos, Peter: Strukturální prvky první Československé republiky. Politicko-společenský systém, intermediární organizace a problém stability, in: Soudobé dějiny č. 2 – 3/1995, str. 157 – 168.
- Hlavačka, Milan: České státní právo v historické perspektivě, in: Historický obzor, V/1993, str. 111 – 116.
- Horák, Josef – Kratochvíl, Milan: Stručné dějiny vývoje školy a pedagogického myšlení, Technická univerzita v Liberci, Liberec 2005.

- Horská, Pavla: Praha – Paříž, in: Dějiny a současnost, 13, 1991, č. 1, str. 36–43.
- Hrubec, Marek – Bárta, Miloš: Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí, Doplněk, Brno 2006.
- Hutton, Patrick: Popular Boulangism and the Advent of Mass Politics in France 1886 – 90, in: Journal of Contemporary History, 11/1976, č. 1, str. 85 – 106.
- Jaklová, Alena: Čechoamerická periodika 19. století, Nauma, Brno 2006.
- John, Michael: Die Österreichische Arbeiterbewegung und der soziale Protest der Unterschichten 1867–1914, in: Archiv. Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Arbeiterbewegung, 1990, str. 6–27.
- Jordán, František: O příčinách rozkolu dělnického hnutí v českých zemích na umírněné a radikály, in: Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské univerzity, VI – 1957 (C – řada historická), str. 120–139.
- Jordán, František: Založení rakouské sociální demokracie a české dělnické hnutí, in: Časopis Matice moravské, 93, 1974, str. 22–32.
- Kárník, Zdeněk: Fenomén první republiky v proudu dějin, in: Soudobé dějiny, č. 2-3, roč. 1995, str. 151 – 156.
- Kárník, Zdeněk: Habsburk, Masaryk či Šmeral. Socialisté na rozcestí, Karlova Univerzita, Praha 1996.
- Kárník, Zdeněk: Čtrnáctý říjen 1918 v českých dějinách a jeho důsledky. První pokus o socialistický převrat, o místo v čele českého národního hnutí či o jiné řešení mocenské krize?, in: K novověkým sociálním dějinám českých zemí III. Od války k válce 1914–1939, Karolinum, Praha 1998.
- Kárník, Zdeněk: Ustavení ČSR jako parlamentní demokracie v podmínkách národně politické a sociálně politické krize střední Evropy (jaro – léto 1920), in: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě, Historický ústav AV ČR, Praha 1999, str. 90–110.
- Kárník, Zdeněk: České země v éře první republiky (1918–1938) I, Libri, Praha 2000.
- Kárník, Zdeněk: Čeští sociální demokraté a komunisté mezi Prahou a Moskvou za polsko – sovětské války v létě 1920, in: Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty, Praha 2000, str. 229 – 237.
- Kárník, Zdeněk: Vlastimil Tusar. Novinář, politik, diplomat, Česká strana sociálně demokratická, Praha 2005.
- Kárníková, Ludmila: K vývoji naší dělnické třídy v období kapitalismu a nástupu imperialismu, in: Československý časopis historický, X, 1962, č. 4, str. 496–519.
- Kasper, Tomáš – Kasperová Dana: Vybrané kapitoly z dějin pedagogiky, Technická univerzita v Liberci, Liberec 2006.

- Kasper, Tomáš: Školsko-politická diskuse v Československu v letech 1918-1933, in: Češi, Němci, Židé v mnohonárodnostním Československu. Pohledy na školství a vědu, Technická univerzita v Liberci, Liberec 2006, str. 27 - 42
- Klenner, Fritz: Die österreichische Gewerkschaftsbewegung. Entstehung – Entwicklung – Zukunft, Verlag des Österreichischen Gewerkschaftsbundes, Wien 1987.
- Klimek, Antonín: Boj o Hrad I. Hrad a Pětka, Panevropa, Praha 1996.
- Klimek, Antonín: Boj o Hrad II. Kdo po Masarykovi, Panevropa, Praha 1998.
- Klimek, Antonín: Velké dějiny zemí koruny české XIII. (1918–1929), Paseka, Praha – Litomyšl 2000.
- Knapp, Vincent: Austrian Social Democracy 1889–1918, University Press of America, Washington 1980.
- Kodedová, Oldřiška: Vývoj organizační struktury sociální demokracie v českých zemích v 90. letech 19. století, in: Sborník historický, 12, 1964, str. 79–127.
- Kolečka, Josef: Austromarxismus o národnostní otázce. Z díla Karla Rennera, in: Časopis Matice moravské, 88, 1969, str. 212–232.
- Kol. autorů: Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939, Academia, Praha 1981.
- Kol. autorů (red. Kavka, František - Petrání, Josef): Dějiny Univerzity Karlovy 1348 – 1990, díl. IV., Karolinum, Praha 1998.
- Kol. autorů: Dějiny Plzně v datech. Od prvního osídlení až po současnost, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2004.
- Kopáč, Jaroslav: Dějiny školství a pedagogiky v Československu, Univerzita J. E. Purkyně v Brně, Brno 1971.
- Kořalka, Jiří: Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914. Sociálně historické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v Českých zemích, Argo, Praha 1996
- Kořalka, Jiří – Kořalková, Květa: Základní tendence českého vystěhovalectví a české reemigrace do počátku dvacátých let 20. století, in: Češi v cizině 7, 1993, str. 30–47.
- Kořalka, Jiří: Vytváření vůdčí elity v československé sociální demokracii do roku 1918, in: Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka, České Budějovice 2003, str. 147–166.
- Kovtun, Jiří: Republika v nebezpečném světě. Éra prezidenta Masaryka 1918 – 1935, Torst, Praha 2005.
- Krejčí, Oskar: Kniha o volbách, Victoria Publishing, Praha 1994.
- Krýdl, Milan: Sociální demokracie a boj za sociální pojištění v druhé polovině dvacátých let, rigorózní práce, FF UK, Praha 1981.

- Křivský, Petr: Jedinec versus stát. Historické a sociální kořeny anarchismu, in: Historický obzor, 6, 1995, č. 2, str. 31–36.
- Kubišta, Karel a kol.: Toulky minulostí českořebovska, Lorient JK, Česká Třebová 2001.
- Kudláč, Antonín K. K.: Příběh(y) volné myšlenky, NLN, Praha 2005.
- Kuklík, Jan: Hledání cesty k demokratickému socialismu. K programovému vývoji Československé sociálně demokratické strany dělnické v první polovině 30. let, in: K novověkým sociálním dějinám českých zemí III, Karolinum, Praha 1998, str. 59 – 91.
- Kural, Václav: Konflikt místo společenství?. Češi a Němci v československém státě (1918 – 1938), Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1993.
- Kvaček, Robert: Poctivost i v politice. Předčasné volby v roce 1925, in: Dějiny a současnost, 2006, č. 5, str. 38–41.
- Láník, Jaroslav: Elitní čtvrti v prostoru města. Ke vzniku pražské elitní čtvrti Ořechovka, in: Politické elity v Československu 1918–1948, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1994, str. 72–79.
- Lemberg, Hans: Československo v roce 1. Výstavba státu, likvidace revoluce a alternativy roku 1919, in: Porozumění. Češi – Němci – východní Evropa 1848 – 1948. Sborník k počtě 65. narozenin Hanse Lemberga, NLN, Praha 2000, str. 21 – 44.
- Lenderová, Milena: České frankofilství jako sociokulturní fenomén, in: Český časopis historický, 94, 1996, č.1, str. 66–81.
- Lenderová, Milena – Rýdl, Karel: Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století, Paseka, Praha – Litomyšl 2006.
- Lindeman, Albert: A History of European Socialism, Yale University Press, New Haven – London 1983.
- Linden, Marcel van der – Rojahn, Jürgen: The Formation of Labour Movements 1870–1914. An International Perspective, Vol. 1, Leiden – New York – København – Köln 1990.
- Lustigová, Martina: Karel Kramář. První československý premiér, Vyšehrad, Praha 2007.
- Malíř, Jiří: Od spolků k moderním politickým stranám. Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848 – 1914, FF MU, Brno 1996.
- Malíř, Jiří – Marek, Pavel: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004, díl I., Doplněk, Brno 2005.
- Malý, Karel: Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v druhé polovině 19. století v Čechách, Academia, Praha 1967.
- Marek, Pavel (ed.): Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998 Katedra politologie a evropských studií FF UP, Olomouc 2000
- Miller, Daniel: Antonín Švehla. Mistr politických kompromisů, Argo, Praha 2001.

- Moody, Theodore – Martin, Francis a kol.: Dějiny Irska, Nakladatelství lidové noviny, Praha 1996.
- Morkes, František: Postavení učitele v předmnichovském Československu, Ústav pro informace ve vzdělávání, Praha 1994.
- Morkes, František: Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích (období let 1848-2001), Pedagogické muzeum J. A. Komenského, Praha 2002.
- Nechvátal, Martin: 15. 5. 1921 Založení KSČ. Ve službách kominterny, Havran, Praha 2002.
- Niklíček, Ladislav: Českoslovenští komunisté mezi Kominternou a středoevropskou demokracií, in: Soudobé dějiny 2-3/1995, str. 237 – 253.
- Noha, Jiří: Socialismus jest práce. Život Rudolfa Bechně 1881-1948, rigorózní práce, FF UK, Praha 2006.
- Olivová, Věra: Dějiny první republiky, Karolinum, Praha 2000.
- Opatrný, Josef: Za moře s námi, Převážní společnosti v době masové migrace do Ameriky, in: Dějiny a současnost, 3, 2007, str. 30–33.
- Paulová Milada: Dějiny Maffie, díl I. Ve znaku persekuce, Československá grafická unie, Praha 1937.
- Peroutka, Ferdinand: Budování státu, díl I.–II., Akademia, Praha 2003.
- Peroutka, Ferdinand: Budování státu, díl III.–IV., Akademia, Praha 2003.
- Peša, Václav: Sjezd v Neudörflu a sociálně demokratické hnutí v Rakousku-Uhersku, in: Časopis Matice moravské, 93, 1974, str. 33–46.
- Pichlík, Karel: Bez legend. Zahraniční odboj 1914–1918, Panorama, Praha 1991.
- Pokorný, Jiří: Dělnický funkcionář. Příklad Josefa Steinera, in: Člověk na Moravě v 19. století, str. 140 – 151.
- Polišenský, Josef: Počátky českého a slovenského dělnického hnutí v Americe, in: Slovanský přehled, 1954, č. 4, str. 109–111.
- Polišenský, Josef: Úvod do studia vystěhovalectví do Ameriky I. Obecné problémy dějin českého vystěhovalectví do Ameriky 1848–1914, Univerzita Karlova, Praha 1992.
- Polišenský, Josef: Úvod do studia vystěhovalectví do Ameriky II. Češi a Amerika, Karolinum, Praha 1996.
- Rákosník, Jakub: Odvrácená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918-1938, Karolinum, Praha 2008
- Rupnik, Jacques: Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků k převzetí moci, Academia, Praha 2002.
- Růžička, Jiří: Benešova vláda 1921 – 1922, diplomová práce FF UK, Praha 1994.

- Řeháček, Karel: Sociální (socialistický) a národní radikalismus v poválečné Plzni (říjen – prosinec 1918), in: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu (sv. IV.), Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Dokořán, Praha 2005, str. 11–33.
- Sekera, Martin: Jací byli Češi ve Vídni do roku 1918?, in: Doma v cizině. Češi ve Vídni ve 20. století (Sborník ke stejnojmenné výstavě), Scriptorium, Praha 2002, str. 13–21.
- Šatava, Leoš: Vystěhovalectví do USA, in: Češi v cizině 9, 1996, str. 155–171.
- Šolle, Zdeněk: Za svobodu lidu. Dělnické hnutí v českých zemích koncem minulého století, Rovnost, Praha 1951.
- Šolle, Zdeněk: Vzpomínka Karla Kautského na břevnovský sjezd českoslovanské sociální demokracie, in: Československý časopis historický, XIII, 1965, č.2, str. 269–279.
- Šolle, Zdeněk: Průkopníci. Josef Boleslav Pecka – Ladislav Zápotocký – Josef Hybeš, Práce, Praha 1975.
- Šolle, Zdeněk: Josef Boleslav Pecka, Melantrich, Praha 1987.
- Štaif, Jiří: Český kulturní a politický zájem o Paříž ve 40.–60. letech 19. století, in: Cestování politické a kulturní, Acta Universitatis Purkynianae, Philosophica et Historica, Studia Historica II, 1995, str. 385–397.
- Štaif, Jiří: Mentalita a cizina. Anglosaský svět před rokem 1914 viděný českýma očima, in: Komunikace a izolace v české kultuře. Sborník příspěvků z 21. ročníku sympozia k problematice 19. století, KLP, Praha 2002, str. 160–185.
- Stevenson, David: The Failure of Peace by Negotiation in 1917, in: The Historical Journal, 34/1991, č. 1, str. 65 – 86.
- Tindall, George – Shi, David: Dějiny Spojených států amerických, Nakladatelství lidové noviny, Praha 2000.
- Tomek, Václav – Slačálek, Ondřej: Anarchismus. Svoboda proti moci, Vyšehrad, Praha 2006.
- Tomeš, Josef: Průkopníci a pokračovatelé. Osobnosti v dějinách české sociální demokracie 1878–2003 (Biografický slovník), Demos, Praha 2004.
- Trapl, Miloš: Začlenění římskokatolické církve do české společnosti po roce 1918, in: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě, Historický ústav AV ČR, Praha 1999, str. 141–147.
- Uhlík, Jan: Historie věznění a vězeňství v Čechách, Institut vzdělávání Vězeňské služby ČR, Stráž pod Ralskem 2006.
- Urban, Otto: Bohumír Šmeral a František Modráček jako představitelé dvou ideologických linií v české sociální demokracii před první světovou válkou, in: Československý časopis historický, XI, 1963, č. 4, str. 432–444.
- Urban, Otto: K problémům politické struktury Předlitavska a možnostem vznikajícího organizovaného socialistického hnutí, in: Časopis Matice moravské, 93, 1974, str. 80–83.

- Urban, Otto: Česká společnost 1848–1918, Svoboda, Praha 1982.
- Urban, Otto: Rakouský politický systém v 19. století, in: Společenské vědy ve škole, 46/1989-1990, č. 9, str. 244 – 250.
- Vaculík, Jaroslav: Časopis Sociální demokrat a jeho podpora bolševického Ruska v letech 1919 – 1920, in: Tisk a politické strany, Katedra politologie FF UP, Olomouc 2001, str. 96 – 101.
- Valášková, Nad'a: Příspěvek ke studiu migrace z českých zemí od 19. století do roku 1938, in: Historická demografie 30, 2006, str. 99–122.
- Valeš, Vlasta: Vídeňští Češi včera a dnes, Scriptorium, Praha 2004.
- Velek, Luboš: Stáří, smrt a pohřeb politických vůdců, in: Fenomén smrti v české kultuře 19. století, KLP, Praha 2001, str. 298 – 308.
- Velek, Luboš: Způsoby politické komunikace v 19. století. Místo a role politické schůze v politické kultuře českých zemí 1861–1914, in: Komunikace a izolace v české kultuře. Sborník příspěvků z 21. ročníku symposia k problematice 19. století (ed. Bláhová, Kateřina), KLP, Praha 2002, str. 204–221.
- Velek, Luboš: Mandát za uzenku. Volební nátlak a podvody v české politické kultuře 19. století, in: Dějiny a současnost, 2006, č. 5, str. 33–37.
- Volf, Miloslav: Naše dělnické hnutí v minulosti, Práce, Praha 1947.
- Vošahlíková, Pavla: Jak se žilo za časů Františka Josefa I., Svoboda, Praha 1996.
- Vybíral, Jindřich: Domy bez fasády. Architektura věznic, in: Komunikace a izolace v české kultuře. Sborník příspěvků z 21. ročníku symposia k problematice 19. století (ed. Bláhová, Kateřina), KLP, Praha 2002, str. 355–367.
- Vykoupil, Libor: Jiří Stříbrný. Portrét politika, Matice moravská, Brno 2003.
- Weiser, Tomáš: Socializace proletářských vrstev. Pokus o rekonstrukci na příkladu autobiografií dělnických vůdců z českých zemí a vilémovského Německa 1870–1918, in: Studie k sociálním dějinám 19. století 7.1 (ed. Macháčová, Jana – Matějček, Jiří), Opava – Praha – Kutná Hora 1997, str. 77–99.

Summary

Gustav Habrman – Social Democrat on the Way from „Anarchism“ to „Revisionism“

The main aim of this graduation thesis is to describe life of an important Czech social democratic politician Gustav Habrman. A special attention is paid to his ideological development.

He was born in Česká Třebová in 1864. His family was very poor. When Habrman was served out, he moved to Vienna, because he did not get the opportunity to find a work in his native city. In the capital city of the Austro-Hungarian Empire he took up with ideas of workers' movement. He also became a member of this movement and participated in its activities. One part of these activities was illegal. When the secret police found illegal printing plant, he was arrested and later sentenced to four-year jail. After his return from the prison Habrman decided to move to Paris. In this city he lived more than one year. Then he had to leave it because he suffered from a serious illness: when prisoned in Austria, he was infected with tuberculosis. He moved to the USA to New York and there he worked as a turner. He wanted to return back to Europe but during his stay in Bohemia in 1892 he was under sight of the Austrian Police and therefore he moved back to America. There he worked in Czech compatriotic workers' newspapers. A very important event during his second stay in America was his attempt to help Cuba fighters for freedom. In 1897 he received an offer from Bohemia that he could become an editor of a Czech social democratic newspaper. He agreed on this challenge and in 1901 he came to Pilsen, a city in western Bohemia. There was his new home. He worked as an editor and he also became an important leader of the social democratic movement. After the confirmation of the universal suffrage in 1907 he became a member of the Austrian Parliament. During First World War he led opposition groups inside the social democratic party. He was against keeping the Austro-Hungarian Empire. Instead, he supported activities of independent fighters around Mr. Masaryk, later the first president of the Czechoslovak Republic. After foundation of the free

Czechoslovakia he became a member of the Government. He was a minister of education and later a minister of social care. In 1925 he left high politics because of his weakened health. Till the end of his life he only was a member of the Senat. He died in 1932.

His ideological development is very interesting. In Vienna in the 1880' he got to know the ideas of radical socialists. He accepted them with youthfull indiscrimination. During his stay in Paris he experienced more radical ideas of anarchism. Also his stay in America was important for his ideological development. He rejected anarchism there. When he worked as an editor in Bohemia he met ideas of the German thinker Eduard Bernstein. He accepted a good deal of his thoughts. The most important was a part about a social revolution. Habrman knew that it was not able to come true during a violent revolution. Conversely, workers have to fight for their rights by evolution. During First World War he stayed on the position of Czech nationalistic arguments. After the war he rejected communism. We can say that he changed his ideas from an anarchistic start to the revisionistic end.

Fotografická příloha

Obrázek 1 Gustav Habrman

Obrázek 2 Rodný dům Gustava Habrmana v České Třebové

Obrázek 3 Habrmanův portrét

(Oficiální portrét prvního ministra školství a národní osvěty od Maxe Švabinského)

Obrázek 4 Habrmanovi nejbližší příbuzní

(zleva dole nevlastní matka, dcera Marta, otec Josef, nahoře sestra Marie, manželka Amálie)

Obrázek 5 Habrman v době školní docházky

(Habrman je v zadní řadě, třetí zprava)

Obrázek 6 Habrman jako sedmnáctiletý

(Rok 1881)

Obrázek 7 Habrman jako redaktor

Obrázek 8 Oficiální podobizna říšského poslance

(Rok 1911)

Obrázek 9 Habrman při třetí cestě do Ameriky

(Rok 1913)

Obrázek 10 Před válkou v Plzni

(1914)

Obrázek 11 Na jednání v Ženevě v roce 1918

(Habrman v první řadě, první zleva)

Obrázek 12 Po příjezdu z Ženevy na Staroměstském náměstí

(Spolu s Václavem Klofáčem)

Obrázek 13 Na Staroměstském náměstí s prezidentem Masarykem

(Slavnost ukládání ostatků neznámého vojína)

Obrázek 14 Vítání prezidenta Masaryka v Plzni

(Slavnostní uvítání pronáší starosta města Luděk Pik)

Obrázek 15 S prezidentem Masarykem na návštěvě invalidů v Bubenči

Obrázek 16 Poslanec Národního shromáždění

(Zleva – Gustav Habrman, Emanuel Voska, František Tomášek)

Obrázek 17 Habrman s přáteli

(Zleva – Vojta Beneš, Gustav Habrman, Arnoštka Piková, Luděk Pik)

Obrázek 18 Na dovolené ve Francii

(Nice, 1925)

Obrázek 19 Habrman s rodinou v Jáchymově

(Zleva Gustav Habrman, jeho žena, dcera Marie, její snoubenec František Ebel)

Obrázek 20 Habrman s rodinou při posezení v restauraci

Obrázek 21 Habrmanův hrob v Plzni

Seznam obrázků

Obrázek 1 Gustav Habrman	2
Obrázek 2 Rodný dům Gustava Habrmana v České Třebové.....	3
Obrázek 3 Habrmanův portrét.....	3
Obrázek 4 Habrmanovi nejbližší příbuzní	4
Obrázek 5 Habrman v době školní docházky	4
Obrázek 6 Habrman jako sedmnáctiletý	5
Obrázek 7 Habrman jako redaktor	5
Obrázek 8 Oficiální podobizna říšského poslance	6
Obrázek 9 Habrman při třetí cestě do Ameriky	6
Obrázek 10 Před válkou v Plzni.....	7
Obrázek 11 Na jednání v Ženevě v roce 1918	7
Obrázek 12 Po příjezdu z Ženevy na Staroměstském náměstí	8
Obrázek 13 Na Staroměstském náměstí s prezidentem Masarykem	8
Obrázek 14 Vítání prezidenta Masaryka v Plzni.....	9
Obrázek 15 S prezidentem Masarykem na návštěvě invalidů v Bubenci	9
Obrázek 16 Poslanec Národního shromáždění	10
Obrázek 17 Habrman s přáteli.....	10
Obrázek 18 Na dovolené ve Francii.....	11
Obrázek 19 Habrman s rodinou v Jáchymově	11
Obrázek 20 Habrman s rodinou při posezení v restauraci	12
Obrázek 21 Habrmanův hrob v Plzni.....	12